# MICHAEL WOOD
# NAGY SÁNDOR NYOMÁBAN

*A legendás hadvezér hódításai*

ALEXANDRA

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült:
Michael Wood: In the footsteps of Alexander the Great.
A journey from Greece to India
BBC Worldwide Limited, 2004
Woodlands, 80 Wood Lane, London W12 OTT



Borító: Pene Parker
A borítón lévő kép részlet az isszoszi mozaikból
(Nápolyi Nemzeti Múzeum)



Kiadja a Pécsi Direkt Kft. Alexandra Kiadója, 2006
7630 Pécs, Üszögi-kiserdő u. 1.
Telefon: (72) 777-000
e-mail: info@alexandra.hu
www.alexandra.hu

Felelős kiadó a kft. ügyvezető igazgatója
Felelős szerkesztő Dajkó Pál
A kiadvány magyar változatát Schillinger Péter tördelte

Nyomta a Kinizsi Nyomda Kft., Debrecen
Felelős vezető Bördős János igazgató
Megjelent 14,55 (A/5) ív terjedelemben

ISBN 963 370 052 3

# PROLÓGUS

Fagyos utakon rázkódva, zötykölődve, megjegesedett hófúvásokat kerülgetve tizenkét óráig tartott, amíg a Lowari-szoroson keresztül Csitrálba jutottunk. Ekkor, éppen mielőtt a láthatár alá szállt volna a nap, megláttuk Északnyugat-Pakisztán legutolsó völgyét. A lenyugvó nap búcsúzó sugarai a Hindukus hegyeinek hatalmas falait és ormait világították meg előttünk. Csitrálban fekete teát ittunk egy terebélyes platánfa alatt, majd továbbmentünk. Még két-három órányi út állt előttünk, a meredek szurdokok Romburig, a völgyig, ahol a kalas nép, a Hindukus-hegység „fekete pogányai”-nak maradéka él. Felettünk a nyugovóra tért nap visszacsillanó fénykévéi rózsaszínre festették a hósipkás afgán hegyek csúcsait. A sötétedő völgy alján nagy, kerek köveken kis patak zúgott, áramlásának zenéje a fülünkben morajlott. Autónk reflektora ringó búzaföldeket és egy mélylila íriszekkel pompázó temetőt világított meg.

Ez a vidék olyan nehezen megközelíthető, hogy az iszlám is csak az utóbbi száz évben jutott el ide; völgyei oly áthatolhatatlanok, hogy néhány évvel ezelőttig, amikor is a rémisztő sziklaperemeknél robbantásokkal kőzúzalékos utat alakítottak ki, ide csak öszvérháton, a szédítő magasban veszélyes sziklák között kanyargó ösvényen lehetett eljutni. A korai felfedezők beszámolója szerint ezen a földön az ősi legendák és szokások különösen élénken élnek. Viktória királynő idejében itt rongyokba öltözött törzsfőnökök hellenisztikus edényeket mutattak a brit adminisztráció tisztviselőinek a területhez való joguk bizonyságául, s azt állították, hogy ezeket az edényeket és kelyheket a görög királyoktól kapták. Efféle történeteket meséltek a 13. században Marco Polónak is – s az erre utazónak ma is mesélik.

Mire végül nagy nehezen Romburba értünk, már koromsötét volt. Rombur kis település, néhány, terméskőből és fagerendákból épített, faverandás házból áll. Áramszünet volt éppen, Khan mérnök úr elemlámpával integetve jött le üdvözölni minket. Legutóbb öt hónappal ezelőtt, Pesavarban, az északnyugati határon találkoztunk, és fogalmam sem volt róla, vajon megkapta-e az üzeneteimet.

– Legyetek üdvözölve a kalasok földjén! – mondta ragyogó mosollyal. – Hát, végül csak sikerült ideérnetek. Megkaptam a leveledet. Már két napja várunk.

Az úton feljebbről, messziről, dobolás és énekszó hallatszott. Felettünk, a teliholdas égbolton a falu fölé magasodó nyitott, szabadtéri templom sziluettje rajzolódott ki; erőtlen lángok nyaldosták az áldozati

oltárt, az árnyékban faragott képek, vallásuk bálványai álltak. (Meglepő, hogy a kalasok – az őket környező iszlám özönében egyedüliként – ősi istenekhez imádkoznak, különösen Di Zauhoz, a hatalmas égistenhez, a görög Zeusz testvéréhez.) A nők tánca éppen a végéhez közeledett. Egyszerű, hímzett fekete ruhájukban, fejükön finoman kidolgozott, karmazsinvörös bojtokkal és körömvirággal díszített, porceláncsigából készült fejdísszel, hosszú sorban lépkedtek, hajladoztak, fiatalok és idősek együtt, karjuk egymás derekán, kezükben virágzó diófaág. Furcsa, szavak nélküli, jajgató énekük visszhangzott a környező hegyoldalakról.

Aznap éjjel, a tánc után, a tűz mellett ülve édes fehérbort ittunk. (A kalasok, muzulmán szomszédaikkal ellentétben, szőlőt termesztenek s bort készítenek.) Aztán a mesemondó belekezdett a történeteibe. A neve Kasi Khusnavaz volt: „a boldogsághozó”. Apró termetű, madárcsontú, beesett arcú ember. Lábán több számmal nagyobb csizma. A jelen lévő férfiak nagy tisztelettel vették körül. A televízió még nem ért el a kalaslakta völgyekbe, itt még mindig a mesemondó szórakoztat: olyan, mint valami varázsló. Több száz mesét ismer, és senki nem emlékszik olyan esetre, amikor a mesemondó kifogyott volna történeteiből. Azért jöttünk ide, mert különösen egy történet érdekel bennünket:

> *Réges-régen, még az iszlám előtti időkben, Szikander e Aazem Indiába jött. Ő az a Kétszarvú, akit maguk britek Nagy Sándornak hívnak. Meghódította a világot, bizony nagyon nagy ember volt; bátor, rettenthetetlen, társaival nagylelkű… Amikor visszaindult Görögországba, néhány embere nem akart vele menni, inkább itt maradtak. Vezetőjüket Salakas tábornoknak hívták. Tisztjeivel és embereivel ezekbe a hegyekbe jött, itt letelepedtek, helyi asszonyokat vettek feleségül, és itt is maradtak. Mi, a kalasok, a Hindukus fekete kafirjai, az ő gyermekeik leszármazottai vagyunk. Még mindig vannak szavaink, amiket tőlük örököltünk; a zenénk, a táncaink az övékhez hasonló; s ugyanazokat az isteneket imádjuk. Ezért hisszük, hogy a görögök a mi őseink.*

A tűz pislákoló fényében körülnéztem, s az arcokat figyeltem. Ilyen pillanatban, ilyen környezetben a kételkedést könnyű félretenni. Furcsa gondolat, hogy talán a makedón hadsereg maradékának utódait látjuk; azoknak a katonáknak a leszármazottait, akik i. e. 334 és 324 között meteorként száguldottak végig Ázsián. Ám mindez valójában mégsem olyan valószínűtlen: hiszen 2000 évvel ezelőtt a görögök valóban behatoltak Nurisztán rejtett völgyeibe. Tény, hogy közülük néhányan nem mentek vissza Nagy Sándorral; a környéken maradtak, tartományokat, országokat alapítottak, és ezek az indogörög királyságok évszázadokkal

Nagy Sándor ideje után is léteztek. Nyelvük csak az iszlám uralom idején halt ki; csekély fontosságú dinasztiáikat legyőzhetetlen maharadzsákként dicsőítő pénzérméiket még árulják Kabul és Pésavar bazárjaiban. Lehet, hogy csak legenda, de a kalas történet a legenda időkön átívelő hatalmának rendkívüli bizonysága: a történelem legnagyobb hódítójának, Nagy Sándornak a mítosza él benne tovább.

A makedón fiatalember hódító hadjárata kétségkívül a világtörténelem egyik legnagyobb eseménye volt: Kelet és Nyugat először nyílt meg egymásnak; rendkívüli történet bátorságról és kegyetlenségről, kitartásról és mértéktelenségről, önzetlenségről és bírvágyról; tízéves, harminchatezer kilométeres utazás; akkora utat tettek meg, mellyel majdnem körbejárhatták volna a földet. Mögöttük, mint visszahúzódó dagályhullám mögött, furcsa, ragyogó romhalmaz maradt: elveszett városok, kék szemű indiaiak, egzotikus kincsek, ősi kéziratok s persze bő termés csodálatos történetekből, dalokból, versekből, legendákból és mítoszokból.

A legendák az óvilág minden sarkába eljutottak: Nagy Sándor megjelenik Dániel próféta bibliai könyvének apokaliptikus víziójában, mint a harmadik fenevad, aki az emberiségre véres dagályt szabadít rá… A muzulmánok szent könyvében, a Koránban ő a titokzatos „Kétszarvú”, aki bűvös falat épített, hogy távol tartsa Gógot és Magógot, a két gonoszt, akik az Apokalipszis szerint az utolsó napokban a Sátánnal együtt elpusztítják a Földet. A görög ortodox egyház viszont szentté nyilvánította: Nagy Sándor a későbbi Szent György előképe.

A középkori Európában beszélt nyelveken körülbelül 200 különböző Nagy Sándor-eposzt és -verset ismerünk, melyek szó szerint kéziratok ezreiben maradtak fenn: például oroszul, lengyelül, ófrancia, cseh és szerb nyelven. A zsidó hagyományban Nagy Sándor népi hős. Van középkori német Nagy Sándor-regény, izlandi Nagy Sándor-saga és egy etiópiai Nagy Sándorról szóló verses regény is. A 14. század közepére a legenda elért Mongóliába is, ahol Alexandrosz úgy jelenik meg, mint Dzsingisz kán természetfeletti elődje. A hagyományos francia kártyában Nagy Sándor az egyik király; birodalmának térképe minden görög iskolai atlaszban és minden taverna falán megjelenik; ugyanúgy, ahogy ott van a szicíliai karneváli szekereken, az etióp menyegzői ruhákon, a bizánci templomi freskókon és a mogul kori India festményein. Sírját egyiptomiak, pakisztániak és üzbégek is magukénak vallják.

Legendáját halála óta minden generáció újraértelmezte. A zsidók szerint megbüntette Izrael tíz elveszett törzsét, és megtalálta a földi paradicsomot; a muszlim költők éneklik meg, hogyan talált rá a tenger legmélyén búvárharangba zárt örök élet fájára, majd hogyan szállt a mennyekbe griffmadarak repítette szekéren. A középkori Európában ő volt a „tökéletes lovag” mintaképe, a filozófus király;

mennybemenetelének legendáját Somersettől Dél-Itáliáig a templomok falán eljövendő dicsőségének előhírnökeként örökítették meg. Egy indiai legenda szerint „beszélő fá”-ra lelt, mely előre megmondta végzetét: „fiatalon hal meg, de elnyeri az örök dicsőséget”.

A Nagy Sándor iránti rajongás terén napjainkban sem mutatkoznak a hanyatlás jelei; sőt, a királyról minden eddiginél több könyv és film jelenik meg. A modern emberek természetesen megint csak mást kerestek Nagy Sándor bámulatos pályafutásában, mint amit találtak. A Brit Birodalom végnapjaiban a nagyság történészei vizionárius idealistának állították be – jó szándékú birodalomépítőnek (amilyennek magukat is tartották), ezzel is alátámasztani igyekezvén az álmot, mely szerint az emberiséget fajra, hitre és bőrszínre való tekintet nélkül egyetlen uralkodó alatt kéne egyesíteni. Ezzel ellentétben a hitleri Németországban a legnagyobb Nagy Sándor-szakértő (aki maga is náci elveket vallott) hősét az intelligencia és az erő *(Ingenium und Macht)* jelképének, a hősi és példaképszerű felsőbbrendű ember, a nyilvánvaló elrendeltetés megtestesülésének tekintette.

Most, az új évszázad nyugtalan kezdetén a forrásokból egy másik Nagy Sándor-kép formálódik ki. Ilyen alapos tanulmányozásnak bizonyára még soha nem vetették alá. Uralmának sötét oldalait is olyan alapossággal vizsgálják, ahogy a tényfeltáró újságírók igyekeztek kideríteni annak idején a vietnami, kambodzsai és iraki háborús bűnöket. Az akkor ismert világ Indiáig terjedő makedón meghódításnak eseményeit, melyeket mindeddig kizárólag görög forrásokból világítottak meg, a nemrégiben felfedezett, papiruszra és agyagtáblákra rótt jóslatok, próféciák által most először láthatjuk a meghódítottak szemszögéből.

Ebből a nézőpontból az ázsiai görög invázió a modern fogalmak szerint gyarmatosításnak, orientalizniusnak, rasszizmusnak tűnik. Hasonlóképpen járunk a király erőpolitikájával a modern történelem fényében: források bizonyítják a hódító király tömeggyilkosságait, tisztogató hadműveleteit, a hírszerzőkre, titkosrendőrségre való támaszkodását, a hírek, tények szabad terjedését gátló ellenőrzését; azt, hogy kínzást alkalmazott, manipulált a szimbólumokkal, állampropagandista eszközöket vetett be, terrorizálta a civil lakosságot. Mindezek új jelentést kaptak modern világunkban, melyben az utópisztikus kommunista kényurak diktatúráját és az európai fasiszta államok virágzását egyaránt megtapasztaltuk.

Ahogyan egyre többet tudunk meg a korabeli görög férfiaknak a nőkhöz és a homoszexualitáshoz való viszonyáról, úgy a király nemisége is átértékelődik. Mások Nagy Sándor gondolkodásába próbáltak bepillantani, különösen a hatalom pszichológiája és az abszolút hatalom csapdáinak elemzése által. Egy újabb tanulmány bukásának okaként az alkoholizmust nevezte meg. Egy másik, nemrégiben megjelent elemzés

érdekes párhuzamot talált Nagy Sándor és Cortés amerikai hódítócsapata között; a makedón vezér sötét oldalát hangsúlyozva kiemeli, hogy egy kortárs ellensége „vérengző és búskomor őrült”-nek nevezete. Igencsak eltér ez a kép az aranyifjúétól, akit oly sokáig ismertünk ilyennek; s meglehet, hogy mindez közelebb áll az ő igazi képéhez és hasonlatosságához – mindenesetre a mi jelenlegi állapotunkhoz kétségtelenül közelebb van.

A gondolatok érlelődésének eredményeképpen új, sokkal gazdagabb, árnyaltabb, nyilvánvaló ellentmondásai miatt mérhetetlenül érdekesebb kép alakul ki erről a legendás alakról. Alexandrosszal, Nagy Sándorral kapcsolatban nem lehet végső és csalhatatlan értékítéletet alkotni. Ám olyan időket élünk, amikor érdemes és érdekes ismét elmélyedni történetében. Nagy Sándor történetének általam nyújtott elbeszélése görög és római historikusok ránk maradt leírásain alapul, mely szövegek egész úton velem voltak a hátizsákomban. E modern Nagy Sándor-történet azért lehet különlegesen érdekes, mert szorosan a hadvezér nyomában jártunk; a hadjárat teljes útvonalát annak megtörténte óta talán először követték végig így.

Szárazföldön még Nagy Sándornál is hosszabb utat jártunk be; a mai Irán területén kétszer is végigmentünk Alexandrosz nyomában. Egyiptomban átkeltünk a sivatagon, Szívába, hogy megtaláljuk az Anion-jósdát (vállaltuk a veszélyes átkelést az úttalan Nagy Homoktengeren keresztül). Iránban mi is helyi vezetőket kértünk meg, hogy kísérjenek át minket a Zagrosz-hegységen, mert meg akartuk találni Alexandrosz legendás csatájának helyszínét „Perzsia kapujánál”, mely területet a tudósok még nem azonosították be teljes bizonyossággal. Ott, Perzsia ismeretlen és ember nem járta vidékén három hideg novemberi éjszakán aludtunk a szabadban, aranyszín levelű nyárfák tengerében, s próbáltuk kideríteni, milyen titkos utakon járhatott a hadvezér.

Ugyanezen a ragyogó őszön Észak-Afganisztán felé tartva hagytuk magunk mögött a háború sújtotta Kabult – gyalog, ahogy Nagy Sándor is tette a Hindukus-hegységben, a Havak-hágón át. Holminkat málhás lovak vitték, kíséretünkben fegyveresek, hogy távol tartsák a banditákat. A következő tavaszon a Khiber-hágón át tértünk vissza Nagy Sándor nyomába, az északnyugati határnál, fent, a Pir-szár hegy megközelíthetetlen magasságában; amikor a forró évszak hősége a síkságokra tört, mohanno csónakokon ereszkedtünk le az Indus folyón, aztán egy huszonhárom tevéből álló karavánnal átkeltünk a Makran-sivatagon, s mindezt azért, hogy megtapasztalhassuk, mit érezhetett Alexandrosz hadinépe a katasztrofális visszavonuláskor.

A közhiedelem szerint a filmes csapatok légkondicionált luxuskörülmények közé húzódnak vissza a való világba történő rövidke kirándulásaik közt. A miénk nem efféle utazás volt. Sehol nem állt Hilton

a rendelkezésünkre, kivéve az afganisztáni Csitrál közelében (a „Hiltan Hotel” nevű egyszerű szálloda: öt szoba, ágyak, folyó víz nincs, ám aznap éjjel jobb szállást nem is kaphattunk volna). Előfordult, hogy a stáb túl fáradt volt ahhoz, hogy továbbmenjen, s így muszáj volt pihenőt tartanunk. Gyakran egyszerű emberek házában szálltunk meg; nagylelkű vendégszeretettel fogadtak még a háború dúlta Afganisztánban is. Iráni vasútállomások várótermeiben, afgán istállókban, az Indus vitorlás hajóin, az északnyugati határnál egy mecsetben. Az Arab-tenger partjának elhagyatott homokdűnéin a Hyakutake üstökös járta csillagos ég alatt is aludtunk. A lehető legkevesebb poggyászt vittük magunkkal, és nem mindig terveztünk olyan gondosan, ahogy kellett volna; hűvös hajnalokon a Nagy Homoktenger tájain és a Halál Sivatagában gyalogolva hálásak voltunk egy marék szárított datolyáért és egy bögre vízért is. Ilyen napok után a malabár-kardamomummal ízesített gőzölgő zöld tea és a frissen sütött egyszerű fekete kenyér a Hindukus havas magasában egyenesen mennyeinek tűnt.

Utazásunk során igen meglepőnek találtuk, hogy mennyivel többet látunk az ősi szövegekben, ha a helyszínen olvassuk el. A görög történetírók szavai úgy elevenedtek meg, ahogy azt szerzőik sem gondolhatták, hiszen ők sem láttak többet e vidékekből, mint modern kori kollégáik többsége. Gyakran előfordult, hogy Nagy Sándor találós kérdései azonnal érthetővé váltak, amikor ott álltunk az események konkrét helyszínén. De ennél is jobban éreztük e történet folyamatosságát: Alexandrosz története még ott visszhangzik Ázsiában, furcsamód különösen a muszlim világban, ahol akár „Kétszarvú”-ként, akár „Nagy”-ként, akár „ördögi”-ként, de népi hősnek számít.

Alexandrosz-történeteket láttunk görög és török árnyjátékosoktól, ilyeneket hallottunk az iszfaháni és a teheráni kávéházakban. Láttuk a makedón királyt életre kelni indiai mozifilmekben, melyeket a második világháború alatt a brit megszállók betiltottak. Láttuk Dareiosz perzsa király halálát az egyik utolsó iráni mutatványos festett függönye előtt előadva – „foszlánnyá, csupa rongyokká” tépte a szenvedélyt, mint Hamlet színészkirálya. Hallottunk Nagy Sándor-történeteket török és közép-ázsiai hivatásos énekmondóktól; egy tádzsik barlangban Alexandrosz legnagyobb ellenségének mumifikálódott holtteste mellett kuporogva figyeltük a legendát mesélő muszlim zarándokokat; a közeli lszkander Gol vizének kék tükrénél a Sándor által hátrahagyott, aranyból épített gátról regéltek, melyből minden áradáskor még mindig arany vetődik a felszínre; a görög orvostudományról kandahári orvosok meséltek, akik Alexandrosz gyógyítóinak leszármazottaiként tekintenek magukra; a türkmén sztyeppén nemezjurtában ülve hallottuk ördögszarvainak történetét, s azt is, miképpen bonyolódott kéthetes szexcsatározásba az amazonok királynőjével – legalábbis így írnák

manapság főcímeikben a bulvárlapok. (Vigyázat, még ma is léteznek a Kaszpi-tenger környékén ilyen titokzatos lények, akik magukhoz csábítják a gyanútlan fiatalembereket, majd kéjük kedvére használják, aztán megölik őket – legalábbis a türkmének elmondása szerint!)

Pakisztánban szúfi énekmondókkal utaztunk a hajón, akik meséltek nekünk: hogyan találkoztak Nagy Sándor szent embereivel. És az úton végig a helyiekkel való véletlen találkozásaink során egyszerű emberek mondták el nekünk saját Nagy Sándor-történeteiket: egy kabuli közhivatalnok, egy afgán lovász, egy üzbég mullah s egy luri földműves a Zagrosz-hegységben, aki azt mondta, hogy Nagy Sándor története a faluban „szájról szájra" öröklődött. És minél többet hallottunk, annál inkább rájöttünk, hogy bár eredeti célunk a valódi történelmi események felderítése, valójában a legenda ugyanolyan erős és magával ragadó (ráadásul sokkal elterjedtebb és hosszan tartóbb hatású), mint a história. Ahogy John Ford, az *„Aki megölte Liberty Valence-t"* (The Man Who Shot Liberty Valance) című film rendezője mondta: „Ha a tény legendává alakul, akkor a legenda jelenjen meg nyomtatásban!"

Ezért ez a könyv egyrészt Nagy Sándor hadjáratáról szól, másrészt azonban a hadvezér útvonalát Görögországtól Indiáig a lehető legpontosabban követő utazásunk történetét mondja el. A forgatás során csak egyszer fordult elő, hogy nem léphettem pontosan Nagy Sándor nyomába. Az 1991-es Öböl-háború után segítettem a nyilvánosság elé tárni a Szaddám Huszein iraki rezsimje által a dél-irakiak ellen elkövetett atrocitásokat, különösen a mars arabok tragikus sorsát. Emiatt aztán száműzetésben élő iraki barátaim nyomatékosan azt tanácsolták, ne térjek vissza Bagdadba; így aztán, bár később a Szabad Kurdisztánon át eljuthattam Irbilbe, ebben a könyvben azonban az Irbilből Babilonba való utazás, valamint a dél-iraki tájak és városok leírása a korábbi, az 1991-es háború előtti utazásaim alkalmával készített jegyzeteimből készült. Most, a 2003-as események után remélem, hogy Bagdad újra szabad és demokratikus város lehet.

Nagy Sándor expedíciója fordulópont volt az emberiség történelmében. Kapcsolatot teremtett Kelet és Nyugat, Európa és Ázsia közt, s megalapozta mindazt, ami ezután következett. Csakúgy, ahogy az európaiak meghódították Amerikát, ez a hadjárat is kegyetlenséggel és rombolással járt, mégis hatalmas történelmi energiákat szabadított fel: különösen a görög, az egyiptomi, a zsidó, az iráni és az indiai kultúrák kölcsönhatását, melynek nyomai még mindig érezhetők a mediterrán vidék és a Himalája között. A nagy nyitás gyümölcseit a rómaiak és utódaik a nyugati világra is átörökítették. Mint látni fogjuk, utóhatásai mai gondolkodás- és látásmódunkra is befolyással vannak.

E csodálatos és szörnyű történet közepén Nagy Sándor titokzatos karaktere áll. Harminckét évesen halt meg, mégis hatalmas viták övezik

jellemét és indítékait, s ezeknek a vitáknak bizonyára sosem lesz vége. Van egy régi-régi vers, melyet az égei-tengeri halászok még ma is újra és újra felidéznek. Bármikor megtörténhet, mondják: ha nyugodt, napos a tenger, ha fúj a szél, de akkor is, ha vihar tombol. Sellő bukkan fel a hajó mellett, s elveszett fivérét, Alexandroszt keresve azt kérdi:

– Hol van Nagy Sándor?

Élet-halál kérdése a válasz. Ha a halászok azt mondják, Nagy Sándor halott, akkor a sellő felkorbácsolja a vizeket, a hajót pedig elnyeli a tenger, senki nem menekülhet. Az életet jelentő válasz:

*NAGY SÁNDOR ÉL. ÉS URALKODIK!*

# BEVEZETÉS

## AZ ALEXANDROSZ SZÜLETÉSE ELŐTTI ÉVEK

Nagy Sándor története a világtörténelem egyik legkivételesebb emberének története: húszéves korában lépett trónra, harmincéves kora előtt meghódította az ismert világ nagy részét, harminckét éves korában meghalt. Története egyben két nagy ősi civilizáció ellenséges viszonyának története is. Az egész jóval Alexandrosz születése előtt kezdődik, az időszámítás előtti 5. század tíz soha nem feledhető évével, olyan eseményekkel, melyek elkerülhetetlenül bekövetkeztek a görögök saját mítoszai és történelmi végzetük szerint. Akkoriban a perzsák (a mai irániak) hatalmas, Közép-Ázsiától Etiópiáig, az Industól az Égei-tengerig terjedő birodalmat hoztak létre. A szárazföldi görögség a mai Görögország területét elfoglaló néhány apró, egymással háborúzó városállamból állt, és csak attól való félelmükben egyesültek, hogy a perzsák megpróbálják meghódítani területeiket, s hatalmukat Európára is ki akarják terjeszteni.

Dareiosz perzsa király erőpróbát tartott. Időszámításunk előtt 490-ben Athén közelében, Marathónnál egy kis perzsa előőrsöt legyőztek a hopliták, nehézfegyverzetű görög gyalogosok, a demokratikus athéni városállam katonái. Tíz évvel később következett a nagy invázió, melyet Dareiosz fia, Xerxész vezetett. A Perzsa Birodalom negyvenöt nemzetének katonáiból álló hatalmas hadsereggel Xerxész a Dardanellák felől támadott. Tizenkétezer gálya állt hadrendben a tengeren. Trója városánál Xerxész áldozatot mutatott be a trójai háborúban elesetteknek. (A görögök mintegy ezer évvel korábban rohanták le Ázsiát. Ebben a történetben ilyen hosszú időre nyúlik vissza az emlékezet.) A Szésztosz és Abüdosz közötti szorosban a perzsák két hatalmas hajóhidat építettek. A Nagy Király itt korbácsolta meg a tenger hullámait. Ami ezután történt, annak örökre be kéne vésődni a nyugati civilizációban nevelkedők emlékezetébe: mert Európában a reneszánsz és a felvilágosodás óta ezeket az eseményeket nem csupán Görögország megmentésének, hanem a nyugati civilizáció megalapításának is tekintik.

A perzsa invázióval szembekerülve Spárta és Athén félretette régi ellenségeskedését, és egyesítették erőiket. A spártai király elit csapatával, a Háromszázakkal a Thermopülai-szorosnál igyekezett feltartóztatni a perzsákat, de a hatalmas túlerővel folytatott hősi küzdelemben mindannyiukat megölték. A perzsák ezután Athén felé indultak. Az athéniak elkeseredésükben a delphoi jósda orákulumától

kértek tanácsot, hogy mit tegyenek. A prófétanő emlékezetes válaszában azt felelte nekik, hogy ne a városukat védjék, hanem „hagyják el a földet, s bízzák magukat faválrakra". Az egész lakosságot még éppen időben a Szarónikosz-öbölbe, az Athén partjai előtt fekvő Szalamisz szigetére menekítették. A perzsák felégették az elhagyott Athént, kifosztották és megszentségtelenítették a templomokat, kivágták Pallasz Athéné szent olajfáját. Úgy tűnt, a görög flotta Szalamisz mögé szorult, mert a perzsa hajóhad felsorakozott, majd bekerítette a görögöket, azzal a céllal, hogy mind egy szálig megöljék őket.

Xerxész a partról, a lehető legjobb megfigyelőhelyről, aranytrónon ülve akarta végignézni a csatát. De a csata előtti éjszakán a görög hadvezér, Themisztoklész egy informátorral hamis hírt juttatott el a perzsákhoz. Xerxész ebből úgy tudta, hogy a görög flotta másnap megkísérli a kitörést. A perzsák még virradat előtt benyomultak a Szalamisz és az Attikai-félsziget partja közti szűk szorosba. Ott aztán a hirtelen kis helyre összeszorult, manőverezésre képtelen hajókat megtámadták a görögök, s katasztrofális vereséget mértek a perzsákra. Aiszkhülosz, a költő és drámaíró, aki az események szemtanúja volt, így írja le Themisztoklész csatakiáltását: *„Előre, rajta, hellének magzati, / mentsük meg a hont, hitvesünk és gyermekeink, / mentsük meg ősi isteneink székhelyeit / s apáink sírját: most minden kockán forog!"* A szalamiszi szoros vize roncsoktól, tört hajóktól, megfulladt harcosok holttestétől örvénylő káosszá változott. Bár a perzsák hajóhaduk egy részét meg tudták menteni, a háború eldőlt: Xerxész csapatai végérvényesen vereséget szenvedtek; a görögök tengeri fölénye meghátrálásra kényszerítette őket. A perzsa uralkodó hatalmas megszálló hadsereget hagyott görög földön, de erre a haderőre a következő évben az általában megosztott, ekkor azonban egyesített görög erők döntő vereséget mértek Plataiánál. Így ért véget a nagy perzsa háború.

Onnantól fogva a perzsák az Égei-tengernél, a mai Törökország partjánál húzták meg birodalmuk határait, ahol olyan göröglakta gazdag városok fizettek adót a perzsa Királyok Királyának, mint Epheszosz és Milétosz. A perszepoliszi palota falán még láthatóak azok a domborművek, melyek az ünnepélyes újévi udvari kihallgatásra ajándékokat hozó nagyköveteket ábrázolják. Egy ilyen birodalomban nagy lehetőségek adódnak. A perzsa királyok görög hajóskapitányokat, zsoldosokat és orvosokat fogadtak szolgálatukba, görög építőmunkások, kőfaragók és szobrászok dolgoztak palotáikon. A következő évszázadban a perzsák uralták a Közel-Keletet, benne Fönícia kereskedő- és tengermelléki városait, s emellett a Földközi-tenger keleti medencéjének legrégibb, leggazdagabb állama, Egyiptom fölött is befolyást gyakoroltak. A mai Törökország területén lévő Szárdisztól az iráni Szúza városáig vezető perzsa királyi úthoz kapcsolódva hatékony szárazföldi

kommunikációs rendszert hoztak létre, ők teremtették meg az első világbirodalmat.

A görögök azonban nem felejtettek. Sőt, sosem bocsátották meg Xerxész csapatainak templom- és szentséggyalázását; azt, hogy lerombolta legszentebb kegyhelyeiket. Athénban újjáépítették az Akropoliszt, a fellegvár pompás templomainak tetőtlen romjai még ma is láthatók. De a Xerxész által lerombolt régi Parthenón megégett oszlopait a várossal szembenéző falhoz helyezték, hogy mindenki lássa (ott vannak még ma is – talán ez a legrégibb háborús emlékmű a világon). A nagy perzsa háború emléke bevésődött a görögök lelkébe. Amikor Aiszkhülosz, a költő egy nemzedékkel később meghalt, nem drámáinak nagyszerűségét örökítették meg sírkövén, hanem azt, hogy a marathóni csata veteránja. Az is beivódott a görögök tudatába, hogy egyszer majd bosszút állnak; hogy egyszer a görögök indítanak hadat Perzsia ellen.

## MAKEDÓNIA FELEMELKEDÉSE

Ám nem a görögök, hanem a makedónok szervezték meg a perzsák elleni háborút. Az i. e. 5. század a klasszikus görög civilizáció fénykora volt, Görögország elvitathatatlan kulturális és politikai központja pedig Athén. De e század mégis a spártaiakkal vívott katasztrofális háborúval és az athéni hatalom összeomlásával végződött. A 4. század közepe egy új hatalom gyors felemelkedését hozta: a makedónokét. Az, hogy kik voltak a makedónok, még ma is eléggé vitatott kérdés. A népcsoportok és vallások mai, sajátos balkáni keveredésében ismét feléledtek a viták a makedónok eredetéről – egyes tudósok azt is megkérdőjelezik, hogy valóban görögök lettek volna, illetve, hogy a makedón nyelv rokonságban áll a göröggel. Mindazonáltal egyértelmű, hogy Nagy Sándor korában egyes görögök bárdolatlan északiaknak tartották őket, akik - bár görögül beszéltek – nem voltak éppen hellénnek nevezhetők – pedig ez a görög civilizáció alapvető ismérve.

Politikai és katonai értelemben azonban a makedónok mesteri módon bántak a világgal. Az időszámításunk előtti 350-es és 340-es évtizedekben Nagy Sándor apja, Philipposz király uralma alatt Makedónia háborúra éhes, „poroszos” állammá lett. Állandó hadseregének legütőképesebb ereje egy új, roppant fegyelmezett hadigépezet, a gyalogsági falanx volt. Újfajta hadseregét Philipposz egy idő után elkerülhetetlenül a déli, régebbi városállamok ellen vezette – ők azonban szövetkeztek az északi jöttmentek fenyegető ereje ellen. I. e. 338-ban aztán a véres khairóneiai csatában a makedón falanx döntő vereséget mért a déli görög városállamok nehézfegyverzetű gyalogosaira. Ebben a csatában az akkor még tizenéves Alexandrosz bátorságáról, kitartásáról és kiváló taktikai ítélőképességéről tett tanúbizonyságot. A demokráciát hatékony

eszközökkel törölték el; ettől kezdve a makedón monarchia uralta Görögországot. A következő évben az aigeiai színházban orgyilkos ölte meg Philipposzt, s így fia, Alexandrosz lett a király.

A színpad kész, indulhat a játék.

## ALEXANDROSZ SZÜLETÉSE ÉS SZÁRMAZÁSA

*A nagyság előjelei: „Apám, Philipposz révén Héraklész, így Zeusz leszármazottja vagyok, anyám, Olümpiasz ágán pedig Akhilleuszé.”*

A RÓMAI CHIGI-PALOTA DOMBORMŰVÉNEK FELIRATA

Alexandrosz i. e. 356-ban született, valószínűleg július 20-án (vagyis azok számára, akik jelentőséget tulajdonítanak a horoszkópoknak: a Rák csillagjegyében). Apja Philipposz makedón király, aki különböző makedón törzsekből és fejedelemségekből egymaga hozta létre a makedón királyságot. Alexandrosz anyja, Olümpiasz, az ifjú hercegnő, epiruszi származású… Epirusz a mai albán területekkel határos hegyes vidék. Philipposz az akkor körülbelül tizennégy éves lányba állítólag Szamothraké szigetén, egy misztérium szertartásán szeretett bele. A későbbi írók Olümpiaszt különc, akaratos nőnek írják le, aki többek között rajong a furcsa, hegyi kígyókultuszért, s emellett Dionüszosz, az eksztázis és a megszállottság istenének buzgó híve.

Alexandrosz nyilván mindkét szülőjének tulajdonságaiból örökölt néhányat. Kegyetlen és gyakorlatias politikus volt, mint az apja, és erős hajlama volt a jósdakultuszok és előjelek iránt, amit bizonyára anyjától örökölt, csakúgy, mint állhatatlan, érzelmektől fűtött temperamentumát.

Az apja és anyja közti viszony sosem volt problémamentes. Azt mondják, Philipposz nem közeledett többé Olümpiaszhoz, miután egy éjszaka egy kígyóval találta az ágyban – ez a történet adott alapot a legendának, miszerint egy istentől esett teherbe, és Alexandrosz nem halandó apától származott. Később aztán sem az anyának, sem fiának nem állt érdekében, hogy cáfolja ezt a feltételezést. Olümpiasz mély, talán már rögeszmésen szoros kapcsolatot alakított ki fiával. A makedón szokások szerint Philipposz poligámiában élt, és amikor Olümpiasz a harmincas éveinek közepén járt, lecserélte őt egy fiatalabb feleségre. A fiatal Alexandrosz anyja pártját fogta, és egy időre hazament vele Epiruszba; s amikor visszatért, el kellett viselnie az apja második házasságával kapcsolatos gúnyolódást, és azt is, hogy új örökös született. (Később Olümpiasz és Alexandrosz bosszút állt; Olümpiasz a gyereket és az anyát is legyilkoltatta, amikor fia átvette a hatalmat. A királyi házban tapasztalt kegyetlenségekben gyökerezhet Alexandrosz vad dühe, mely arra vezette, hogy egykori barátait is likvidáltassa, amennyiben azok keresztezték az útját – nyilván már kiskorában hozzászokott az ügyek ilyfajta elintézésmódjához.)

## ALEXANDROSZ IFJÚKORA

A hellenisztikus kulturáltság látszata ellenére Alexandrosz félbarbár, ádáz viszályok dúlta, dőzsölő, viszontagságokkal teli környezetben nőtt fel. Amint egy ilyen ember esetében szokásos, számos olyan történet született az ifjú Alexandroszról, melynek tartalma előrevetíti későbbi hírnevét. Az egyik ilyen történet szerint a kis Sándor egyszer Pellában részletekbe menően kifaggatta a látogatóba érkező perzsa követeket hazájuk útjairól, városairól és a köztük lévő távolságokról; azt mondják, a követekre nagy hatást gyakorolt az ifjú királyfi. A másik híres történet, miszerint megszelídítette Bukephaloszt, a szilaj lovat, hasonló célzatú… A lovat egy thesszáliai tenyésztő hozta Philipposznak, és az állat méltán kapta az „ökörfejű” nevet. Szép ló volt, vagyonnyi pénzt adtak érte, de senki nem tudta betörni. Mindenki csodálkozására Alexandrosz fogadott az apjával, hogy ő megteszi. A lovat a nappal szembe fordítva (hogy ne zavarja a saját árnyéka) megvezette, lecsillapította, aztán ráült és ellovagolt. Philipposz király a történet szerint felnevetett, és azt mondta: „Fiam, keress magadhoz méltóbb királyságot, szűk neked Makedónia!”

Alexandroszt tizenhárom-tizennégy éves korában Philipposz Miezába, „Midasz kertjei”-be küldte tanulni a kor (és minden korok) legnagyobb filozófusához, a sztageirai Arisztotelészhez. Rendkívüli fontosságú tény, hogy a világtörténet legnagyobb jelentőségű személyiségei közé tartozó Alexandrosz és Arisztotelész így kerültek egymással kapcsolatba. Alexandrosz a hellenisztikus kor politikai megalapítója, Arisztotelész pedig ennek az időszaknak a spirituális és filozófiai alapjait rakta le. Arisztotelész inspirálta Alexandroszt a filozófia iránti, élethosszig tartó rajongásra, érthető, hogy az utókor szeretne minél többet tudni erről a kapcsolatról. Ismereteink szerint Alexandrosz úgy nézett fel Arisztotelészre, mintha az apja lett volna. Számos, egymáshoz írott levelük maradt fenn, egyes darabok talán eredetiek. (Még ma is kerülnek elő ilyenek az indiai muzulmán könyvtárakban.) Arisztotelész állítólag Alexandrosznak ajándékozta saját értékes Íliász-példányát, s a trójai háború történetét Alexandrosz magával is vitte Indiába. Igen ritkán fordul elő, hogy egy tanár láthatja elméletét egy ilyen színtéren gyakorlattá válni; és az sem gyakori, hogy egy tanárnak ennyire kelljen tartania tanítványa erejétől. Arisztotelész unokaöccse, Kalliszthenész történészként elkísérte ugyan Alexandroszt a hadjáratára, de mint látni fogjuk, drámai körülmények között súlyos nézeteltérései voltak a királlyal, ez pedig Alexandrosz és Arisztotelész barátságának végét jelentette.

## ALEXANDROSZ SZEXUÁLIS ÉLETE

Alexandrosz nemi irányultsága még ma is nagy spekulációk tárgya, a királyt e téren a családszerető embertől a homoszexuálisig terjedő skálán

ábrázolják. A nőkhöz fűződő kapcsolatok közül nyilvánvalóan az anyjához való viszonya a legfontosabb. Huszonhárom éves korában volt először szexuális kapcsolata nővel, és bár szoros viszonyt alakított ki idősebb nőkkel (akiket kissé tétovázva, de akár anyafiguráknak is nevezhetnénk), például Kária királynőjével, Adával, és a perzsa anyakirálynővel, Sziszügambisszal, mégis, lehetetlen megállapítani a fiatalabb nőkhöz való viszonyulását. Ha hinni lehet a görög történetíróknak, kérkedően nem volt hajlandó kapcsolatba lépni Sztateirával, Dareiosz foglyul ejtett feleségével – akit akkoriban Ázsia legszebb asszonyának tartottak –, mondván: szépsége „kín a szememnek”. Ez eléggé furcsán hangzik egy férfitól abban a korban. A források szerint Barsziné nevű ágyasának egy, feleségének, Roxanénak pedig két gyermeket nemzett. Így amikor Alexandrosz a szexről kijelenti, hogy az olyasmi, amiről a „halandóság jut eszébe”, nem egyértelmű, hogy azt férfiakkal vagy nőkkel, netán mindkét nemmel történő szexuális érintkezésre érti-e. Úgy tűnik azonban, kortársai irrelevánsnak találták az efféle rejtélyeket, mivel ők tőlünk, mai emberektől eltérően nem tartották fontosnak, hogy a heteroszexuális kapcsolat legyen a norma.

Alexandrosz legbensőségesebb baráti kapcsolatait kétségkívül férfiakkal létesítette. Abszolút férfitársadalomban élt, barátait a felsőbb körökből választották, sokan közülük vele tartottak ázsiai expedíciójára is. A szűk baráti körét alkotó ifjak közül legszorosabb kapcsolata Héphaisztiónnal alakult ki, akit talán gyerekkora óta ismert. Későbbi történetek Héphaisztiónt Alexandrosz alteregójaként, heroikus álmaiban osztozónak ábrázolják; „másik Alexandrosz”-nak tartják, aki nyilvánvalóan „önmagáért” szerette a királyt. Egy, a király halála után nem sokkal alkotott síremléken kettőjüket szinte isteni ikerpárként tüntetik fel: sima arcú, androgün lények, mellettük Tükhé, a szerencse istennője. Barátságuk hiteles bizonyítékai azonban meglepően hiányosak a rendelkezésünkre álló forrásokban. Ennek magyarázata talán a király rendkívüli gyásza Héphaisztión halála miatt, a legerősebb, talán már szenvedélyes vonzalmat is kifejező gyász. Fiatalkori elfoglaltságaik nem különböztek a mindenkori katonai arisztokrácia szórakozásaitól: lovaglás, csapatjátékok, gimnasztika, vadászat (egyszer, egy szamarkandi pihenés során egy egész állatrezervátumot irtottak ki egy nap alatt). A másik férfias szórakozás az ivás volt. A makedónokról egész Görögországban hírlett, milyen hatalmas mennyiségben fogyasztják a bort, s ennek látványa ugyancsak sokkolóan hatott a makedón udvarba látogatókra. Alexandrosz jobban bírta a nagy ivászatokat huszonkét évesen, amikor a világ a lába előtt hevert, mint harminckét évesen, amikor már közelgett sorsa beteljesedése.

## MILYEN EMBER VOLT ALEXANDROSZ?

Arcának, alakjának több ezer ábrázolása maradt fenn. Ezeken többnyire az oroszlánsörényre emlékeztető, hullámos hajának elülső fürtjei a homlokába hullanak (ezt hívták *apasztolé*nak), s egy ívelt homlokú, felfelé, a távolba tekintő ifjút látunk. Ez az ideális ember konvencionális ókori portréja – az oroszlánlelkű álmodozó. De hogy valóban ilyen volt-e, nem lehet tudni. Az ilyen képeket elsődlegesen és legfőképpen politikai és kulturális üzenethordozóként készítették, ahogy ma a hivatalos portrékat. De nekünk itt a tévé és a fényképek, így mindannyian tudjuk, hogy néz ki az amerikai elnök. Alexandrosz idejében, amikor oly kevés ember láthatta testi valójában, az udvari művészek által propagandacélokból készült képeknek csak nagy vonalakban kellett hasonlítani a valódi modellhez. Az ideális kép mindenekfelett! Tudjuk, hogy alacsony volt (apja, Philipposz alig 160 centisre nőtt), zömök testalkatú, arcbőre vöröses, és ha mérges volt, teljesen elvörösödött. Egyetlen korai színes ábrázolásán, a jelenleg a nápolyi múzeumban őrzött isszoszi mozaikon haja barna, kusza fürtű. Ugyanezen a képen álla markáns, szeme kissé dülledt, orra nagy és egyenes (mint az apjáé). Talán ez a képmás hasonlít a legjobban a valódi képére, bár a király igazi alakja továbbra sem tárul elénk, mivel minden Alexandrosz-képből ugyanaz az általános érzés sugárzik, részletek tekintetében nem nagyon hasonlítanak egymásra. Továbbra is megmaradt a paradoxon, hogy bár Alexandrosz a világ valaha élt egyik leghíresebb embere volt, nem tudjuk, hogy nézett ki.

Annyi azonban biztos, hogy Alexandrosz kivételesen erős, nagy állóképességű, okos, leleményes fiatalemberré fejlődött; gyors és könyörtelen akciókra volt képes, ügyesen ragadta meg a kínálkozó alkalmat – mindezen tulajdonságai együttesen adták hadvezéri képességeinek alapját. Lelkialkatának megítélése, akárcsak régen, ma is a lehető legszélesebb skálán mozog. Van olyan jellemzése, miszerint ő a legnemesebb lélek, aki valaha élt, és olyan is, hogy a legvérengzőbb hódító, aki vérben gázolva rohanta le Ázsiát.

Számtalan történetet mesélnek természetéről, s lehet, hogy néhányban van is igazság. A korai krónikákat még ismerő Plutarkhosz szerint: időnként *„Alexandrosszal a társalgás és együttlét kellemesebb volt, mint bármely más királlyal, mert modora nem volt híján a szeretetreméltóságnak”*, ugyanakkor (különösen, amikor részeg volt) *„olyan elviselhetetlenül dicsekedett, akár egy közkatona, s méghozzá nemcsak ő maga hetvenkedett; sok gondot okozott szerényebb asztaltársainak, mert azok nem akartak versenyre kelni a hízelgőkkel, de Alexandrosz dicséretében sem akartak elmaradni; az előbbit szégyenletesnek tartották volna, az utóbbi pedig könnyen veszélyessé válhatott”*.

Alexandrosz minden bizonnyal a végletek és ellentmondások embere volt. Története tele van lovagias gesztusokkal, különösen a nők, például

Dareiosz király családtagjai iránti lovagiassággal. Ugyanakkor szinte szadista rosszakarattal viseltetett azok iránt, akik keresztezték útjait. Igen élénk időszakait hosszú mogorvaság követte; az éles önvádat elképesztő önzés, a barátai iránti extrém nagylelkűséget gyilkos kegyetlenség. Talán nem tévedünk sokat, ha azt mondjuk, hogy legbelül mély bizonytalanságot érezhetett, mely még gyermekkorából, különösen az apjával való viszonyából eredhet. Ez a bizonytalanságérzés akkor sem csillapodott, amikor a világ leghatalmasabb emberévé lett, sőt, még jobban elhatalmasodott rajta. Értelmezhetjük úgy is, hogy ő a hatalom magányosságának példázata. De ezzel a történet elébe megyünk…

## ALEXANDROSZ, AZ ÚJ KIRÁLY

Amikor Philipposzt i. e. 336 júniusában az aigeiai színházban orvul meggyilkolták, az általa alapított királyság egysége komoly veszélybe került. Pletykák keringtek, hogy Alexandrosz és anyja is részesei voltak a gyilkosságnak, s ez, bár sosem bizonyították, nem lehetetlen. Akárhogy is, Alexandrosz húszéves korában lett egy olyan királyság ura, melyet éppen rettentő feszültségek, féltékenykedés és „minden oldalról külső fenyegetés” szorongatott. Északon a balkáni törzsek lázadtak fel, s erre Alexandrosz egy villámháborúval egészen a Duna vonaláig hatolt, és legyőzte őket. Ekkor történt meg az, ami később a legszörnyűbb eseménynek bizonyult: Görögország középső részén Théba fellázadt a makedónok ellen. Bár Théba az egyik legrégibb és leghíresebb görög város, a felkelést leverő makedónok kifosztották, lakosságát lemészárolták vagy rabszolgává tették (igaz, Alexandrosz rá jellemző gesztussal meghagyta a nagy thébai költő, Pindarosz leszármazottainak életét). Az athéniak békét kötöttek.

Huszonegy éves korára Alexandrosz a görög világ vitathatatlan vezetője, vagy ahogy ellenségei mondták: „Görögország türannosza” lett. Ez a gúnyolódás mindennél jobban bosszantotta.

## A PERZSIA ELLENI HADJÁRAT

Ezután Perzsiára fordította figyelmét. Az előző évben a görög városállamok Korinthoszban tartott kongresszusa megszavazta, hogy egyesítik erőiket Alexandrosszal egy Perzsia elleni hadjáratban, melynek a makedón király lesz a vezére. Alexandrosz már csapatokat állomásoztatott Kis-Ázsiában, a Dardanellákon túl, apja bizalmasa, a hatvanas éveinek közepén járó tapasztalt tábornok, Paimenión vezetésével. Alexandrosz most csatlakozhatott hozzá a fősereggel és a görög szövetségesek adta flottával.

Először is elment a delphói jósdába, hogy az orákulumtól a hadjárat kimenetelével kapcsolatban tudakozódjon. Karrierjének elején

Alexandrosz szinte megszállottan konzultált orákulumokkal. E tekintetben hűen követte korának szokásait. Ekkor azonban balszerencsés napon járult az orákulumhoz, s ilyenkor a Szibillának törvény tiltotta a jóslást. Amikor a prófétanő megtagadta a jövendölést, Alexandrosz személyesen kereste fel, és megpróbálta a templomba vonszolni. A férfiú makacsságától meglepett Szibilla ekkor azt mondta: „Legyőzhetetlen vagy, fiam.” Alexandrosz csak ezt akarta hallani. A hadjárat megkezdődött.

A hadsereg Észak-Görögországban, Amphipolisznál gyülekezett: 32 000 ember, s ehhez jött még a már előző évben átküldött 12 000 fős előőrs. Ez volt az ókori világ legerősebb, legprofesszionálisabb hadserege – végső soron szó szerint legyőzhetetlen. Mozgékony elit csapata Alexandrosz lovassága volt, a makedón arisztokrácia legvitézebbjei; a had gerince a falanx, hat igen képzett, fegyelmezett gyalogsági egység, akik több fegyvernemben tudtak vívni, de különösen a terv szerint végrehajtott hadműveletek végrehajtásában voltak használhatók; öt és fél méteres lándzsáikkal nyolc sor mély sündisznóalakzatot vehettek fel. Voltak különleges egységek is: felderítők, íjászok, hegyi terepen kiképzett könnyűlovasság (az ezer agrianus, akiket gyakran az antikvitás gurkáiként emlegetnek, s akiket Alexandrosz legmerészebb vállalkozásaiban vetett be). Voltak nem makedón görögök is (éppúgy, ahogy az 1991-es Öböl-háborúban az Egyesült Államok hadserege számos muzulmán országból is bevont csapatokat, hogy a támadás ne látsszék egyértelműen nyugati hadműveletnek). Az egységek legjobbika az igen jól képzett thesszáliai lovas osztag. Az, hogy Görögország déli részéből érkezett csapatok is tartoznak parancsnoksága alá, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Alexandrosz joggal állíthatta: ő a hellének fővezére.

Számos más, különleges feladatú támogatóegységgel is rendelkezett a serege. A hadsereg például ostromfelszerelést vitt magával (Alexandrosz kimunkált ostromtechnikájában a történelemben először mobil ostromtornyokat, kőhajító katapultokat és gerelyhajítókat is alkalmaztak). Voltak mérnökök, hidászok, utászok, térképészek és hadtáposok. A főparancsnokság az orvoslást is fontos szempontnak tartotta. Korabeli dokumentumok szólnak arról, hogy többtonnányi gyógyászati szert küldtek előre az indiai expedícióra, és számos katonaorvos nevét is ismerjük. Rajtuk kívül sok nem harcoló személy is a sereggel tartott, akiknek jelenléte egyes esetekben minden bizonnyal a király személyes érdeklődési körét is tükrözi: természettudósok, botanikusok, csillagászok, filozófusok, jósok – és Kallisztheneśz, a hivatalos történész, avagy propagandista, aki elbizakodottan kijelentette magáról: azért csatlakozik az expedícióhoz, hogy a király nevét és tetteit az utókor számára megörökítse.

334 tavaszán elindultak a Dardanellák (melyet a görögök Hellészpontosznak hívtak), az Európát Ázsiától elválasztó szoros felé. Ettől kezdve a világ végérvényesen megváltozott.

ELSŐ RÉSZ

# AZ ÁZSIAI HADJÁRAT

## GÖRÖGORSZÁG ÉS TÖRÖKORSZÁG

## I. E. 334-333

*Alexandrosz a Dardanellákon átkel Ázsiába, áldozatot mutat be az ősi Trója hőseinek; az első vér: csata a Granikosz folyónál; Alexandrosz Epheszoszban; a didümai orákulum furcsa története; Halikarnasszosz ostroma; menetelés a lükiai parton; a gordiuszi csomó története; Dareiosz perzsa király hadba lép; az isszoszi csata*

Májusi reggel volt. Bár forrásaink ezt nem említik, a Dardanellákon, mint rendszerint, bizonyára ekkor is erős szél fújt Trója partjai felé. A Gallipoliból induló flottilla a tengerszoros közepén bukdácsolt a Hellészpontosz erős, acélkék áramlatában. A parancsnoki hajón virágokkal ékesített, lekötözött bika küszködött, míg végül elvágták a torkát; a jósok aranykupákból italáldozatot öntöttek a tengerbe, majd a kupát is a vízbe hajították. A zászlóshajó orránál egy fiatalember állt, teljes díszfegyverzetben, lábvérttel, pajzzsal, mellvértjén gorgófej, melyről azt tartják, hogy aki ránéz, kővé változik. Amint a hajó orra a homokos partra csusszant, ő ugrott elsőként a partra. A sekély hullámokon átgázolva dárdáját a szárazföldre hajította, aztán éles, átható hangon kijelentette, hogy Ázsia jog szerint az övé, „fegyverrel veszi be”. Megjött a bosszúálló.

A Beszika-öböl partján volt egy kúp alakú sírdomb, melyről azt tartották, hogy Akhilleusz, a trójai háború hőse nyugszik alatta. Ennél a sírhalomnál Alexandrosz és barátja, Héphaisztión meztelenre vetkőztek, lenyírtak hajfürtjeikből, és körbefutották a sírt. Százötven évnél, a nagy perzsa háborúnál messzibbre néztek a múltba, azokba a mitikus időkbe, amikor a görögök először törtek be Ázsiába, hogy Trója kirablásával bosszulják meg Szép Heléna elrablását.

Később fellovagoltak a szélfútta síkságból kiemelkedő meredek hegyre épült, fallal körülvett kicsi városba. A kicsiny akropoliszban beléptek Athéné istennő ősi templomába. Ott, az olajmécsesek fényében, a falon lógó szurtos fegyvereket mutattak nekik, melyekről vezetőik azt mondták, hogy még Akhilleuszéi voltak, s a görögök az után ajánlották áldozatul az isteneknek, hogy a várost kifosztották, a férfiakat lemészárolták, a nőket és a gyerekeket pedig rabszolgaságba hajtották. (A hősies hadviselés e kegyetlen szokását alkalmazza majd Ázsiában

Alexandrosz is.) A király leemelte a falról a pajzsot, és a sajátját akasztotta a helyébe; magával vitte egészen Indiáig, ahol évekkel később ez a pajzs mentette meg az életét Pandzsáb tikkasztó, sík vidékén. Talán ekkor esküdött meg (ez az eskü csak halála után kerül nyilvánosságra), hogy ha sikerrel jár, visszatér a kicsiny Ílionba, és hálából hatalmas templomot – a legnagyobbat a világon – épít a trójai Athénének.

Alexandrosz trójai látogatása nem csupán propagandafogás volt, nem a sajtóesemény-kreálás ókori megfelelője; nem is ifjúi bolondozás, s nem is vallásos zarándoklat. Alexandrosz és kortársai számára ez a város hősök vére áztatta, szent hely volt, ahol az egykori vitézek lelkei lakoznak. Az ősök szellemeinek segítségét kérték az Ázsia elleni háborúhoz.

A 160 hajóból álló flotta Parmenión előőrsének fedezete mellett átkelt Szésztoszból Abüdoszba. Alexandrosz gyorsan egyesítette a csapatokat, és a makedónok megindultak a Márvány-tenger menti sík vidéken. A perzsák nem tudták megakadályozni a partraszállást, s rájuk nehezedett a jövő: hogyan tovább? Tudták, mi közeledik. Sok kémük, szövetségesük és baráti hírforrásuk volt Görögországban, ahol a makedónokkal szembeni harag oly általános volt, hogy sokan hajlandók voltak Dareiosz királlyal is együttműködni, csak láthassák, miképpen teszik helyére az ifjú felkapaszkodott senkiházit. Dareiosz erős hadsereget állomásoztatott a Dardanellák közelében. Főseregében több ezer görög zsoldos szolgált, akiknek semmi okuk nem volt kedvelni a makedónokat. Nagy perzsa flotta járőrözött az Égei-tenger partjai mentén. Birodalmuk olyan hatalmas volt, anyagiakban és aranyban is úgy dúskáltak, hogy egyik hadsereget a másik után állíthatták volna ki Alexandrosz ellen, sőt, akár lázadást is szíthattak volna ellene a háta mögött. De ekkor, még az első összecsapás előtt, Dareiosz talán nem találta a helyzetet annyira komolynak, mint később. Úgy gondolkodhatott, akár az athéniak: Alexandrosz „csak egy siheder, egy *zabigyerek*, egy bohócsipkás őrült”.

A perzsa hadparancsnokság sürgős haditanácsot tartott a Márvány-tengertől délre, a Bursa-Canakkale út mentén fekvő Zeleia nevű kis vidéki városban, mai nevén Sariköyben. A nyugati vidékért felelős katonai parancsnok a helyi kormányzó, Frígia szatrapája volt, de a görög zsoldosokat a rhodoszi Memnon vezette – az egyik legkeményebb ellenfél, akivel Alexandrosz valaha is találkozott. Memnon felesége a perzsa uralkodócsaládba tartozó hölgy volt. Maga Memnon befolyásos, nagy katonai hagyományokkal rendelkező családból származott, és valószínűleg még Makedóniában találkozott Alexandrosszal. Ismerte az ifjú király féktelen és némiképp mániákus természetét, és amellett érvelt, hogy inkább dühíteni kell, mintsem a kezére játszani azzal, hogy azt teszik, amit az ifjú hadvezér akar. Akárhogy is, a perzsa arcvonal nem volt elég erős ahhoz, hogy legyőzze a makedón falanxot. Vagyis a legjobb, ha nem bocsátkoznak vele szabályos ütközetbe. Memnon felismerte, hogy a

benyomuló ellenség előtt a felperzselt föld taktikája, a kiürítendő országrész felégetése a legjobb haditerv; így Alexandroszt megfosztanák utánpótlásától. A perzsa hadvezetés azonban ellenezte, hogy saját földjeiket égessék fel, és Memnon tanácsa ellenére a harc mellett döntöttek. Ez végzetes hiba volt, mely az egész hadjárat kimenetelére döntő hatásúnak bizonyult. Utólag mindig okosabb az ember, de Memnon terve talán megmenthette volna a perzsákat és uralkodójukat.

## AZ ELSŐ VÉR

A kora nyári szürkületben ritkás porfelhő ült a folyó menti síkon, a napraforgó- és búzamezők fölött. A Cinar Kipru, azaz „platánfahíd” nevű falucska teázójában ingujjban találtuk a helyi mullahot. Az esti ima előtt felvezetett minket minaretjének keskeny lépcsőin, hogy megmutassa nekünk a tájat.

– Ez itt a Koçabas Çay folyó, melyet a régiek Granikosznak neveztek – mondta. – A görögök ebből az irányból jöttek, a perzsák a folyó mentén sorakoztak fel. A csatát ott vívták, pontosan odalátni innen.

A minaretből jól láthattuk a Biga-hegység felé kanyargó, fákkal szegélyezett folyót. Alattunk sárga mezők és az alacsony hegygerinc, ahol a görög zsoldosok felsorakoztak. A régiek által Ázsia kapujának nevezett hely egyike volt azoknak az átkelőhelyeknek, melyeket utazók és hadseregek a történelem folyamán egyaránt használtak. A Márvány-tenger partján haladó római és görög útba itt torkollik a délre, Szárdiszba vezető út. Nem messze egy sértetlen római híd jelzi a régi átkelőt. A folyó jelentős akadálynak számít; ma körülbelül 25 méter széles, partja meredek, helyenként enyhe, szürkésfehér gyöngykavicsos lejtők törik meg. Télen magasra duzzad a vize, hat méternél is mélyebb lehet, de tavasszal általában sekélyebb, és májusban már könnyen át lehet gázolni rajta. Ez volt Alexandrosz első ázsiai csatájának színhelye.

Azon a májusi napon alkonyatkor Alexandrosz csatarendben közelítette meg a folyót. Előtte, a másik oldalon a perzsa lovasság állt a parton, körülbelül tízezer harcos, köztük elit csapatok, a messzi Baktria, a mai Észak-Afganisztán vidékéről. Volt még vagy 4000 görög zsoldosuk, és gyalogsági újoncaik is, akiket egy-két kilométerrel hátrább, az enyhe emelkedőn várakoztattak, nyilvánvalóan nem azzal a szándékkal, hogy szükség lenne a bevetésükre. A perzsák terve az volt, hogy egyszerűen távol tartják Alexandroszt, megakadályozzák, hogy a makedón sereg átkeljen a folyón, és bár ez a lovasság bevetésének meglehetősen szokatlan módja, biztosak voltak sikerükben.

A makedón hadvezetésben Alexandrosz rangidős tábornoka, Parmenión azt tanácsolta, hogy halasszák el a csatát. Már túl késő volt, majdnem besötétedett. Alexandrosz azonban hallani sem akart erről. Az

ellenség kezdeményezett, neki pedig nem természete, hogy elutasítsa a kihívást; elhatározta: azonnal támadni kell. A későbbi görög történész, Arrianosz erős, élénk, megindító képet fest a csatáról. Az összecsapást, mint írja, mély csend előzte meg, mintha mindkét oldal vonakodott volna az egésztől – talán nemcsak magától a harctól, hanem az utána következő nagy háborútól, ami Indiáig is eljut; számolhatatlanul sok halottat, megdöntött birodalmakat hagyva maga után.

A csendet harsány trombitaszó és hatalmas üvöltés szakította félbe – a makedónok hadistenükhöz folyamodtak. Aztán minden olyan gyorsan történt. Alexandrosz 1000 lovassal és 500 könnyűgyalogossal színlelt támadást indított, hogy a perzsákat a folyóágyba csalogassa, elhitetve velük, hogy a fő ütközet kezdődött meg. A perzsák idegesek voltak, és azonnal bevették a trükköt; a perzsa sereg bal szárnya nagy lándzsás felindulással nekilódult, és az előőrsre támadt. Nagy csetepaté támadt a parton és a folyóágyban. Amint a perzsák belemerültek a csatába, Alexandrosz a folyóhoz vezényelte elit lovasszázadát: rézsútosan indította őket a folyással szemben, hogy bekerítsék a perzsa frontot, és oldalról támadhassanak rájuk. A várakozások ellenére Alexandrosz az ellenség arcvonalában tört előre.

Számos perzsa főtiszt az elkeseredett küzdelemben magát Alexandroszt akarta megölni… Egyikük annyira közel jutott hozzá, hogy a sisakjára csapott, de az iszonyú csatában Alexandroszt megmentette egyik tisztje, a fekete Kleitosz gyors észjárása. (Kleitosz nővére a király dajkája volt.) Nyolc perzsa parancsnokot mészároltak le az összecsapásban, köztük Dareiosz sógorát. Az egész mindössze néhány perc alatt zajlott le.

A perzsák legjobb csapatai közé tartozó görög zsoldosokat ugyanakkor erős sokként érték az események. Hátrébb, a hegygerincen állva porosan, döbbenten nézték az alkonyati szürkeségben a folyónál zajló zűrzavart. Aztán hirtelen meglátták, hogy a perzsa lovasság visszavonul, Alexandrosz és a kíséretében lévő makedón lovasság pedig feljön a folyótól, és egyenesen feléjük tart. Arrianosz szerint a zsoldosok „egyszerűen döbbenten álltak az események ilyetén fordulata előtt”. Az ádáz roham hevében Alexandrosz több társát elvesztette, és egy hátaslovát is megölték. Ekkor felvezényelték a falanxot, s elkeseredett gyalogsági harc kezdődött a sötétben; ekkorra a zsoldosok felét már lemészárolták. Alexandrosz azonban nem elégedett meg kevesebbel a feltétel nélküli megadásnál. Felkelt a hold, s az életben maradt zsoldosok végül letették a fegyvert; hosszú sorokban menetelhettek élethosszig tartó kényszermunkára Thrákia ezüstbányáiba, ahol a modern kori régészek rátaláltak bilincsbe vert csontvázaikra. Fenyegető üzenet volt ez minden görögnek, akinek esetleg az járt a fejében, hogy elfogadja a perzsa király pénzét.

A győzelem megnyitotta a jón tengerpartot.

Utazásunk kezdetén nem volt nehéz követni Alexandrosz útvonalát. A mai Nyugat-Törökországban fekvő néhány akkori város szívesen látta az ifjú királyt, köztük Szárdisz (a perzsák birodalmának nyugati központja) is, a Tinolusz-hegyre épült hatalmas akropoliszán, a Szúza városába vezető királyi út kiindulópontján. Alexandrosz ezután a Hermosz folyó völgyében Epheszoszba ment, ahol megígérte, hogy újjáépíti Artemisz istennő gigantikus templomát.

Egyes görög városállamok nem találták kívánatosnak a makedón uralmat, s felkészültek, hogy a perzsa flotta támogatása mellett ellenállnak. Ezek közé tartozott Milétosz, magát „Ázsia metropolizá”-nak tekintő város is, melynek óriási romjai ma a hegyfok alatti üledékben húzódnak, ott, ahol a nagy színház az Oroszlán-öbölre néz. Miután a város ellenállását megtörték, Alexandrosz elnézően bánt velük, mert ezúttal megengedhette magának. A perzsa flotta óvatosan, a távolból figyelte az eseményeket; fekete hajók suhantak a horizonton, alkalmanként fosztogatóként csaptak le a partvidékre.

Milétosztól délre még ma is láthatók Nagy Sándor nyomai. Tudjuk, hogy dél felé menet kitérőt tett, hogy ellátogasson a didümai jósdába, és a régészek nemrégiben fedezték fel a két várost összekötő Szent Utat. Erre kellett elhaladnia. Hangulatos, 20 kilométeres séta a csipkebokrokkal és aszfodéloszokkal szegényezett úton, a zsályaillatú vidéken. Az út mentén számos ősi szentély romjait láthatjuk, s néhány romos görög kápolnát is, mielőtt a szörnyűséges üdülési övezetté alakított Panormosz ősi öblénél elérjük a tengert. Ezután újra a szárazföld felé fordulva a Szent Út eredeti, fehér márvánnyal kövezett utolsó szakaszára érünk, aztán meglátjuk Didüma templomának három megmaradt, gigantikus oszlopát a klasszikus görög világ leglátványosabb romjai között.

Didüma furcsa és jelentős része Alexandrosz történetének. 494-ben, amikor a jóniai görögök fellázadtak a perzsák ellen, büntetésül Milétoszt kifosztották, Didüma templomát megszentségtelenítették és kirabolták, Apolló szobrát pedig Szúzába szállították. Akkoriban a templom papi klánja, a brankhidák együttműködtek a perzsákkal, ezért később Közép-Ázsiába telepítették őket. A fent említett események után az orákulum elhallgatott, és Alexandrosz propagandistája, Kalliszthenész szerint az orákulum próféciáinak forrása, a szent patak kiszáradt. Ám amikor Alexandrosz megérkezett Didüma szentélyéhez, a patak vize csodálatos módon újra megeredt. Legalábbis Kalliszthenész ezt írta és terjesztette. A jóshelyet egy új papnő nyitotta meg újra, aki hamarosan patrónusa javára beszélt, megjósolván Alexandrosz győzelmét Ázsiában, illetve Dareiosz halálát. Ami a szentély eredeti papságát illeti, utódaikra a történetben jóval később szörnyű sors várt, amikor egy meglepő véletlen során

Alexandrosz találkozott velük Közép-Ázsiába menet, s bosszút állt rajtuk a régi szentséggyalázásért.

Alexandrosz ekkor Didümában felettébb különös, még ma is vitatott döntésével elbocsátotta hajóhadát. (Cortés is felégette hajóit a Yucatán-félszigeten, mondván, szárazföldön fogja megnyerni a háborút.) Csak annyi hajót tartott meg, amennyi az ostromgépeket tengeren Milétoszból a halikarnasszoszi (bodrumi) félszigetre szállította.

Tengeren is követtük Alexandrosz útját: Panormoszban egy apró helyi vitorlásra szálltunk. Nemsokára magunk mögött hagytuk Számosz szigetének nagy, kerek halmát, és Mükalé kettős csúcsát, ahol a perzsák flottájának bázisa volt. Egész délután az elhagyatott, csipkézett part mentén hajóztunk, előttünk Kálimnosz sötétlő sziluettje. Elhajóztunk Iaszosz hegyfoka mellett, ahol a legenda szerint élt egy fiú, aki összebarátkozott egy delfinnel, és akit Alexandrosz örökbe fogadott. Alkonyatkor a hírhedett hajógyilkos szikla mellett, Mündosznál befordultunk a folyó keskeny torkolatába (a város egykor lezárta Alexandrosz elől a kikötőjét), és pontosan akkor, amikor a nap Kálimnosz és a Milétoszi-felsziget között nyugovóra tért, egy csendes lagúnában lehorgonyoztunk.

Hajnalban szedtük fel a horgonyt. A hajó jobb oldala ragyogó fényben csillogott, amikor elhaladtunk Kósz szigete mellett, és kihajóztunk a Keramiai-öböl csendes vizére, hogy pillantást vethessünk a johannita lovagok hatalmas bodrumi várára a halikarnasszoszi kikötő bejáratától, ahonnan, ahogy az ókori görögök is mondták, a város úgy emelkedik a kikötő fölé, mint egy görög színház nézőtere. Ez volt Alexandrosz első ostromának helyszíne.

Délnek, Mülasza (a mai Milas) városa, Kária korábbi fővárosa felé nyomult a hadsereggel a régi úton. Itt Ada, a trónjától megfosztott királynő segítséget ajánlott neki. (Az ő sírját nemrégiben találták meg Bodrumban: egy negyvenes éveinek végén járó, markáns, karakteres arcú nő arannyal dúsan övezett csontvázát tárták fel.) Fiává fogadta Alexandroszt, ajándékokat és édességet küldött neki. De ami ennél is fontosabb, ellátást biztosított a hadseregnek Bodrum kopár, vízben szegény hegyfokán. Ezután Alexandrosz rögtön Halikarnasszoszt, a perzsák délnyugat-anatóliai fő bázisát vette ostrom alá. A perzsák főhadiszállása a káriai palotában volt (ahol ma a johanniták vára áll), mely a városra és a Mauszóleionra, Mauszólosz király síremlékére, a világ hét csodájának egyikére néz.

Itt vonta össze Memnon az erőit; ő ekkor már Dareiosz király nyugati hadműveleteinek főparancsnoka volt. A makedónok is elismerték, hogy „igen bátor, és nagyszerűen ért a stratégiához”… Memnon biztonságba, Dareioszhoz küldte feleségét, Barszinét, és gyermekeit. Vele voltak Ephialtész és Thraszübulosz, athéni zsoldos parancsnokok, akik a thébai

lázadás óta Alexandrosz elfogatási listáján szerepeltek. Sosem kedvelték egymást, és ők is, Alexandrosz is megerősítették védelmüket a támadás előtt. A bodrumi hegyekbe nyúló várost kiváló erődítmények védték, fala hatalmas és erős, egyes részei még mindig láthatók. Két vagy három főkapuja volt, s mély árkok vették körül. A kikötő fölötti hegyfokokon is voltak erődítmények; az öbölben 400 hajóból álló flotta támogatta. A város bevétele kemény diónak mutatkozott. Itt, Bodrum városánál próbálták ki először Alexandrosz ostromtechnológiáját, s a rohamot „kegyetlennek és igen lendületesnek” írják le.

Alexandrosz a város keleti részén, a sík vidék felől támadt. Utászainak nem tartott sokáig feltölteni az árkot, majd lerombolták a fal egy darabját; de ezalatt a védők a rés mögött új, ívelt falat s háromszögű, kiugró sáncot építettek, így a makedónok nem jutottak tovább. Az ostrom éjszakai rajtaütésekké, adok-kapok csetepatékká csillapodott. Ekkor Memnon ragadta magához a kezdeményezést, és hajnalban kiküldött egy masszív kommandót, hogy gyújtsák fel Alexandrosz ostromtornyait. Majdnem sikerrel jártak; a makedónok egy pillanatra meginogtak. De Alexandrosz tartalékosai, apja hadjáratainak veteránjai visszaverték a támadást, s Ephialtészt is megölték.

Memnon megelégelte a dolgot. Jól ítélte meg emberét, és addig játszott vele, amíg tehette. Végül, amikor a helyzet túl komolyra fordult s már elviselhetetlen mértéket öltött a veszteség, elhatározta, hogy kivonul a városból. Az éj leple alatt, az erődökben helyőrséget hagyva, tengeri úton Kósz felé evakuálta csapatait. Felgyújtott minden hadfelszerelést, készletet és ellátmányt, amit nem vihetett magával. Másnap hajnalban Alexandrosz a Milaszon lévő főhadiszállásáról füstfelhőt láthatott az öböl és a város fölött, melynek közepén Mauszólosz sírja érintetlenül állt, aranyozott oromdíszei ragyogtak a hajnali fényben. Memnon elment.

Alexandrosz nyert, de nem meggyőző diadallal. Veszteségeket szenvedett, és csapatokat kellett volna hátrahagynia, hogy bevegye a még ellenálló erődítményeket. Memnonnak több száz hajóval sikerült kimenekítenie csapatait. Ez igencsak nyugtalanító lehetett: ha Memnon az ellenállás ilyen fortélyos módját választja, Alexandrosz talán sosem jut ki Anatóliából; nem is szólva arról, hogy maga Dareiosz király is beavatkozhat a háborúba. És mi van akkor, ha Memnon úgy határoz, hogy tengeren akar csatázni, ha Makedónia és Görögország ellen fordul? Erre gondolni is borzalom lehetett.

## A LÜKIAI PART

Azon a télen Alexandrosz tartotta magát a kidolgozott haditervhez, és seregével a mai Törökország délnyugati részén, a csodálatos lükiai parton menetelt célja felé. Ezen a vidéken magas, erődített citadellák álltak,

melyeknek gyönyörű romjai ma is láthatóak: Xanthosz, Tlosz és Telmesszosz. Ekkor Alexandrosz szabadságra engedte seregéből az ifjú házasokat, köztük tábornokát, Koinoszt is, menjenek haza a feleségükhöz: „semmi sem szerzett neki ennél nagyobb népszerűséget”, írta Arrianosz. A had itt minden bizonnyal kettévált: a főerő a szárazföld belseje felé vette az irányt, a Kastól induló, Termesszoszon áthaladó régi karavánúton mehettek. Ezen az útvonalon egyik reggel igen emlékezetes találkozásunk volt a kopár hegyek közti sárga, poros síkságon a Susuz, azaz „nincs víz” nevű kis falu lakóival.

– Azon az úton haladt Buyuk Iskandar – mondták a távolba, magasabb legelőkre hajtott kecskék százainak oszlopa felé mutatva. – A régiek azt mondták, az volt a régi bagdadi út!

Alexandrosz a part mentén egy kisebb csapattal haladt a Climax-hegy felé, ami a maga 3000 méteres magasságával a partvonal jelentős pontja. Itt ismét kettéváltak. Választhattak, hogy a hegyeken át, meredek ösvényeken vagy a tengerparton mennek tovább. A csapat egy része a hegyeken keresztül folytatta útját, a trák felderítők nyomában; Alexandrosz pedig a tengerparti, rövidebb utat választotta. De tél volt, a viharban indult útnak, s a tenger magas hullámokat vetett. A csapat szinte egész nap vizesen, fázósan, kényelmetlenül menetelt. Útjuk valószínűleg a Climax-hegy alatt, a beldibi parton vezetett, ahol ma Alexandrosz nyomát követve felfújható matracokat és letáborozott windsurfösöket kell kerülgetni, és az egész partot jómódú európai turisták vették birtokba.

Hátizsákkal, bakancsban bolyongtam be a vidéket, néha földnyelvekre gázoltam át, csuromvizesen, narancsszínű, hajlott sziklák és a szélben meghajlott, japán miniatúrákra emlékeztető öreg törpefenyők alatt. Feljebb, az elmosódottan látszó völgyekben alig láttam a Climax-hegyen átvezető ősi ösvényt. A csipkézett hegygerinc felhőbe burkolózott. Alexandrosz és emberei sem haladhattak gyorsabban. Egész nap csuromvizesek voltak, mondja a geográfus Sztrabón. De aztán gyengült a szél, már nem a part felé fújt, s a katonák megszárítkozhattak… Kalliszthenész a rossz tervezést propagandává alakíthatta: „a szél meghajolt Alexandrosz előtt” – jelentette ki. A történetet gúnykacajjal fogadták Athénban, ahol mindenki azt remélte, hogy az ifjonc kudarcot vall.

## A GORDIUSZI CSOMÓ

Kora tavasszal, miután meghódítottak harminc lükiai várost, Alexandrosz seregével az anatóliai fennsíkra vonult, hogy hosszú menetelés után elérjék Ankürát. Az útvonal első részét gyalog kell követni; csak néhány kilométert kell megtenni Antalya (Attaleia) nyaralóktól zsúfolt

tengerpartjától a Földközi-tengert szegélyező hegyeken átvezető ősi úthoz. Romos karavánszerájok jelzik az út kezdetét a síkságon keresztül egészen a Dosheme-szurdokig. Ott öt kilométeres meredek emelkedő után megláthatjuk a sok helyen még ép, római és bizánci felülettel váltakozó kövesutat. A hegy tetején pihenőhely, a vámőrség épületei, kapu, falak, egy hellenisztikus torony, egy ciszterna és egy romos bizánci templom látható. A hegygerincről az út elhagyott, mimózáktól, mirtuszoktól és olajfáktól zöldellő völgybe vezet. Napnyugtakor a völgy bársonyos lágy fényeket öltött, közepén az út még mindig pontosan illeszkedő ragyogó macskakövei. A hegyek mögött az ősi út a távoli hegyek szegélyezte széles búzamezők között halad; onnan Anatólia zord, széljárta vidékére vezet.

Körülbelül háromheti gyaloglás után elérték Gordion ősi városát. Ez a nevezetes település a Szangariusz folyó által körülvett magaslaton állt. A mély folyó partját nád, fehér mályva, papsajt, vadon növő olajfák és tűzfák szegélyezték. Körös-körül a végtelenbe nyúló, porlepte, nyáron sárgára égett növényekkel borított mezők, rajtuk kisebb-nagyobb sírdombok, a legnagyobb sírdomb Midasz király sírkamráját, a világ legöregebb faszerkezetét rejti. A citadella Alexandrosz idejében körülbelül 700 méter hosszú volt, és kövekből rakott meredek padkán, tízméteres magasságban lehetett bejutni. A padka tetején a kaput két oldalról négyszögletű tornyok szegélyezték. A kapu a belső udvarra nyílt, ahol három, máig ismeretlen rendeltetésű furcsa megaron, két oszlopos bejáratú nagy terem állt. A görögök által említett Zeusz-templomot, a gordiuszi csomó furcsa mítoszának helyszínét a régészek nem azonosították.

Alexandrosz stratégiai okokból ment a városba (Gordion fontos közlekedési csomópont volt Közép-Anatóliában), de a furcsa legenda miatt is, amit már a Midasz kertjeiben töltött ifjúkorából ismerhetett. Gordion Midasz király városa volt, akinek apja, Gordiusz évszázadokkal korábban vándorolt ide Makedóniából, szekéren. Érkezése beteljesített egy helyi legendát, így Gordiuszt tették meg királynak, és a város attól fogva az ő nevét viselte. Hálaáldozatul a szekerét Zeusz, az istenek királya templomára hagyta. Régi, olcsó, közönséges gazdaszekér lehetett, nem sokban különbözhetett azoktól a szekerektől, amiket még ma is látni az anatóliai vidéken, ahol a jármot bőrszíjjal kötik, faszeggel rögzítik a kocsirúdhoz. De Gordiusz szekerének somfaháncs csomója különösen bonyolult volt, a háncskötél végei a csomóba rejtve (amit mi ördögcsomó néven ismerünk). A helyi legenda szerint aki ki tudja bogozni ezt a csomót, uralkodni fog egész Ázsián.

Alexandrosz felment az akropoliszba. Lehet, hogy az egész előre el volt rendezve, ahogy a politikusok manapság előre megírt forgatókönyv szerint fényképezkednek. De az is lehet, hogy nem volt ennyire eltervezett a dolog. Vannak arra utaló jelek, hogy a király környezetében

levő személyek meglehetősen nyugtalanok voltak. Alexandrosznak nyilván próbálkoznia kellett, különben az a vád érhette, hogy kitér a kérdés elől. De mi van akkor, ha nem sikerül?

„Kis ideig elgondolkozva állt, de nem tudott rájönni, hogyan kell megoldani a csomót.” Ami ezután történt, abban Arrianosz sem egészen bizonyos: „Nem tudok ebben bizonyosat mondani” – írja. A legkorábbi forrás szerint kihúzta a jármot a kocsirúdhoz rögzítő faszeget. Mások azonban, talán romantikusabban, azt mondják, hogy Alexandrosz hirtelen azt mormogta, hogy „nem számít, hogy bomlik fel a csomó”, és a kardjával kettévágva felfedte a háncskötél végeit. (Ma is a gordiuszi csomó átvágását emlegetjük.) Akárhogy is történt, Arrianosz szerint úgy hagyták el az akropoliszt, hogy a jóslat beteljesedett, és aznap éjjel dörgő, villámló vihar tört ki Gordion városa fölött. Zeusz egyetértése jelét adta.

A régészek ásatási kunyhójánál álltunk Gordionban. Napnyugta után hatalmas szél támadt, porförgetegeket támasztott az utakról, mezőkről, erősen rázta a fákat a falu mecsetje mellett. Indulni készültünk, amikor nagy cseppekben eleredt az eső, és Midasz király sírjára halvány, sötét forgószéloszlop ereszkedett, s árnyékként fölötte időzött. Olyan érzésünk volt, mintha Arisztander, Alexandrosz jeleket és ómeneket elemző embere lenne a közelünkben.

## A KIRÁLYOK KIRÁLYA

Alexandrosz nyomában autóbusszal haladtunk Ankaráig, onnan délnek Tarszosz városába. Az Égei-tengeren az események olyan fordulatot vettek, melytől Alexandrosz tartott. Amint Alexandrosz flottája feloszlott, Memnon akcióba lendítette 300 hajóból álló, tapasztalt ciprusi és levantei legénységgel működő hajóhadát, és az anatóliai partok mentén felfelé hajózva Alexandrosz szövetségeseinek számát igyekezett csökkenteni. Az Égei-tenger északi részén bevették Khíoszt és Leszboszt, a hadműveletekben igen jó bázisként szolgáló két szigetet. De Memnon hirtelen megbetegedett és meghalt. Ez volt a legnagyobb szerencse, ami Alexandroszt teljes hadvezéri pályafutása során érte. Ez a fejlemény megváltoztatta az egész háború menetét.

Ezer kilométerrel keletebbre, Babilonban Dareiosz perzsa király megdöbbent és kétségbeesett Memnon halálhírének hallatán, és sietősen hadvezért keresett nyugati csapatainak. A történetíró Curtius beszámol a perzsa királyi udvarban folytatott éles vitáról, ahol egy görög zsoldosvezér, Kharidémosz megvédte Memnon haditervét, és azt tanácsolta Dareiosznak, hogy ne avatkozzon személyesen a harcba. Minden finomkodás nélkül nyíltan megmondta, hogy a perzsa haderő önmagában nem képes győzni: „Uram, csak egyféleképpen lehet legyőzni a falanxot. Ha görög haderő harcol ellene. Használja az aranyát arra,

hogy a legjobb embereket fogadhassa fel. Egy százezer katonából álló hadsereg legyőzheti, feltéve, ha egyharmaduk görög zsoldos.” Ám olyan lebecsülőn szólt a perzsa haderőről és a király ítélőképességéről, hogy heves vita kerekedett; kemény sértések hangzottak el, és Dareiosz lefejeztette Kharidémoszt, bár később döntését megbánta. Mivel nem volt más tapasztalt hadvezére, Dareiosznak nem akadt más választása, mint hogy maga vezesse hadba katonáit.

Dareiosznak meglehetősen rossz hírét keltették. Nemcsak a csatatéren szenvedett vereséget, jellemét is „legyilkolták” a későbbi korok történészei. A győztesek gondoskodtak róla, hogy halála után elítéljék: „gyengébb kezű és bizonytalanabb a háborúzásban, mint bárki valaha”, szól Arrianosz rendíthetetlen ítélete. Dareiosz világának belső megismerése nagyon nehéz ennyi év távlatából, nem csekély mértékben azért, mert amit Perzsia történelmi hagyományának nevezünk, azt nagyrészt ellenségeinek beszámolóiból ismeijük. A propaganda sűrű ködfüggönyén át az igazi Dareioszt megismerni régen lehetetlen feladat. Ki volt hát Alexandrosz nagy ellenfele?

Negyvenes éveinek közepén járt, amikor Alexandrosz Ázsiát lerohanta. Eredeti neve Artasata, uralkodói neve lett III. Dareiosz (eredeti hangzása szerint *Dārayavahusch,* jelentése: „aki szilárdan ragaszkodik a jóhoz”). Trónra lépésének ideje i. e. 336 lehetett. II. Dareiosz dédunokája volt, de csak távoli rokonság fűzte a királyi klánhoz. Huszonéves korában feleségül vette édesnővérét, Sztateirát, akiről azt tartották, Ázsia legszebb asszonya, és a király nyilvánvalóan rajongott feleségéért. Három gyermekük született. Alexandrosz ázsiai betörésekor két nagy lányuk és egy kisfiuk volt.

Bár Dareioszt a görögök gyáva puhánynak állították be, aki képtelen parancsolni a csatamezőn, elvétve vannak olyan utalások (még görög forrásokban is), hogy nem így kerek a történet. Plutarkhosz szerint Dareiosz *andrón kallisztosz kai megisztosz* (a legszebb és legmagasabb férfi) Ázsiában. Curtius is említi Dareiosz igazságosságát és irgalmasságát, békés, nyugodt természetét. Diodorus Siculus perzsa forrásra hivatkozva mondja, hogy Dareiosz ifjúkorában rendkívül bátor volt, „a perzsák messze legbátrabbika”. Dareiosz egyszer vitézi párbajt vívott elődjével, Artaxerxésszel, s amikor az ellenség bajnoka a perzsákat viadalra hívta, „a kihívást senki sem merte elfogadni, egyedül csak Dareiosz, s ezután bátorságáért elismerés övezte”. Trónra lépése utáni egyik első cselekedete az volt, hogy megregulázta az egyiptomiakat, akik az elődje halála utáni interregnumban fellázadtak birodalma ellen. A király, aki Alexandrosszal szembeszállt, érett, megfontolt férfi volt, bátor és valószínűleg katonailag is leleményes.

Ám amint ő lett a „Nagy Király”, Dareiosz egy másik, totemekkel és tabukkal körülvett szférába lépett, melyben rituális szakértők, léhűtők,

udvari hivatalnokok és eunuchok hatalmas tömege állt szolgálatára. Hadserege élén, fehér-kék-vörös ruhában a bölcsesség nagy istene, Ahura Mazda helytartója volt, aki a kozmikus rendet képviseli, s megvédi a három legnagyobb ellenség, a nagy hazugság, az ellenséges sereg és az éhség ellen. Alexandrosz személyében – ahogy az iráni zoroasztriánusok ma is hangsúlyozzák – Dareiosz egyszerre mind a három veszéllyel ütközött meg.

A perzsa sereget Babilonból nyugat felé vezetve (mint azt Curtius perzsa szemtanúkra hivatkozva írja) Dareiosz már nem egyszerűen hadvezér, hanem félisteni lény. Harci sátrát – melynél hajnalonként trombitaszó harsant – egy, a nap sugarait magába záró kristály, Mithrasnak, a fény és az igazságos háború istennőjének jelképe koronázta. A menet élén zoroasztriánus papok ezüstoltáron, himnuszokat énekelve vitték a szent tüzet, mögöttük 365 ifjú – annyi, ahány napja van az évnek. Fehér lovak húzták Ahura Mazda üres szekerét, mögötte a Napnak áldozott pompás fehér ló, a lovászok fehér és aranyszín ruhába öltözöttek. Utánuk tíz dúsan aranyozott-ezüstözött szekér következett, majd tizenkét különböző nemzetből való, különböző fegyverzetű lovas katona, akik az akhaimenida nemzetközösség sokféleségét jelképezték. Utánuk az elit csapatokat követve maga a király: hintóját, a lovak jármát is az istenek arany és ezüst képmásai díszítették. Dareiosz köntösét aranysólymok ékesítették, egy ősi legenda isteni madarai. Mind békében, mind háborúban a király mellett vitték a királyi zászlót, az Élet Fájának, az *axis mundi*nak, vagyis a világ tengelyének jelképét.

Dareiosz ekkor nem egyszerű halandóként, nem közönséges emberként ment a sereggel. Már nem a nemes Artasata volt, hanem a kozmikus király szerepét vette magára, aki a világ rendjét védi és testesíti meg. Nem ölhetik meg, nem kerülhet az ellenség kezére, mert ő a világ ura. Minden nagyszerű gyakorlati eredménye ellenére a perzsa királyság olyan archaikus, rituális univerzumot rendezett be, mely egyszerűen összeegyeztethetetlen volt az adott korral.

Alexandrosz az Anatóliát Szíriával a Taurus-hegységen át összekötő, mély és keskeny hegyszoroson, a kilikiai kapun át Közép-Anatóliából Tarszoszba ment. Ezt a történelmileg nagy jelentőségű utat egy modern autópálya tüntette el. Tarszosznál Alexandrosz megfürdött a Küdnosz folyó jeges vizében, és megbetegedett. Valószínű, hogy maláriában szenvedett, ugyanis erről a betegségről volt hírhedt Tarszosz környéke (a kór még ma is előfordul e vidéken). Orvosai egyszer már azt hitték, hogy meghalt, és elterjedt a szóbeszéd, miszerint Alexandroszt az ellenség, Dareiosz mérgeztette meg.

Alexandrosz azonban felépült, és október végén levonultak az Amanosz-hegység (Nur) és a tenger közötti keskeny sávra, remélve, hogy Dareioszt egy szűk területen sikerül harcba vonni, mert ez semmissé

tenné túlerejét. Ekkor követte el a makedón hírszerzés a legmeglepőbb hibát, ami szintén azt mutatja, hogy Dareiosz nem vesztette el a hidegvérét és stratégiai tudását. Merész stratégiai manőverrel Dareiosz bekerítő hadműveletet hajtott végre Alexandrosz serege mögött, és elvágta visszavonulási útvonalát. Alexandrosz elvétette a lépést, és sietve hajót kellett küldenie a part mentén felfelé, hogy kiderítsék, igaz-e a hír. Mindazonáltal, bár Dareiosz stratégiailag túljárt Alexandrosz eszén, haszna nem volt belőle. Így is, úgy is az Amanosz-hegység és a tenger közötti keskeny parti síkságon, szárazföldön kellett megvívnia a csatát, s ez Alexandrosznak kedvezett. Ott, az Isszosz nevű kisváros mellett várta a sorsa.

## AZ ISSZOSZI CSATA

Isszosz városa ma nem úgy néz ki, mint ahol a sors várakozik. A modern kor igencsak elbánt a tenger és az Amanosz-hegység fenyő borította lankái közt elterülő, egykor gyönyörű, ciprusfás, búzamezős síksággal. Csak nemrégiben szűnt meg ez a táj, a nyájukat a hegyekben legeltető pásztorok még emlékeznek rá. Isszosz azonban a történelem folyamán mindig is stratégiai fontosságú hely volt, itt vezet el az Anatóliából Szíriába és Egyiptomba vezető főútvonal, és itt éri el a tengeri szivattyúállomást az iraki olajvezeték. Az út mentén a gyárak kéményéből gomolygó porban, füstben számtalan lokanta, vendéglő, pihenőhely és teázó kínálja magát. Ha nyáron a Payas folyó modern hídján állunk, melynek helyén a két hadsereg összecsapott, az Amanosz-hegység alig látható a szmogtól. A folyón felfelé a kilátást az új szupersztráda mentén húzódó villanyvezetékek sűrű hálózata zavarja. Az autópályába torkolló utak a folyó medre mentén haladnak, ott, ahol annyi sok évvel ezelőtt Alexandrosz és Dareiosz egymással szembenézett. Régibb történet húzódik meg e mögött is. A történet nyomon követhető a talajon, Isszosz (Kinet Höyük) ősi dombjánál, a mai olajterminál mellett. Itt állt meg Dareiosz a csata előtt, itt csonkította meg Alexandrosz hadseregének beteg és sebesült katonáit a görögöknek szánt figyelmeztetésül. A Payas folyó mellett dél felé haladva egy ottomán kori híd maradványait láthatjuk, meg egy szép 16. századi, kőből épített karavánszerájt, illetve egy ősi erődítményt a parton, ahol halászcsónakok kötnek ki és pihennek meg vihar idején, mikor barnás színű a tenger.

A csatát i. e. 333 novemberében vívták a Payas folyó mentén. A frontvonal 2600 méter hosszú lehetett. (Ezt az adatot Alexandrosz megfigyelői közlik, és hitelességét nemrégiben a síkság feltöltődésének vizsgálata is igazolta.)

Amikor Alexandrosz megbizonyosodott róla, hogy Dareiosz valóban bekerítette csapatait, visszafordult a parti síkságon a Payas folyó felé, és

felkészült a másnapi csatára. A perzsa sereg nagyságát a görög propaganda másfél millió emberre nagyította; a perzsák kétségtelenül túlerőben voltak a görögökkel szemben, de ennyivel azért talán nem voltak többen. Dareiosz dél felé tartott, mert az volt a terve, hogy Alexandroszt a folyó mentén tartsa, és legjobb lovas csapataival jobbról, a tengerpart felől támadva veri szét Alexandrosz seregének sokat próbált, Parmenión vezette bal szárnyát. Középen voltak Dareiosz legkiválóbb csapatai: nehézlovasság, köztük a görög zsoldosok, számban legalább annyian, mint a makedón falanx. A két sereg között a Payas folyó meredek, sziklás, helyenként 6-7 méter magas partja. Aznap a hosszú várakozás alatt a perzsák deszkapalánkokból erődítményeket is építettek maguknak; ezek úgy magasodtak a makedónok feje felett, mint valami hegyorom „a folyó meredélyén”, mondta Kallisztheneśz, aki az események szemtanúja volt. Nem volt semmi esélye annak, hogy a falanx csatarendben átkeljen a folyón, csak egyenként lehetett átjutniuk.

Ha a perzsa csapatok terve szerint folyt volna a csata, az kiváló lett volna számukra. De ahogy Granikosznál, itt is átengedték Alexandrosznak a kezdeményezést, Alexandrosz pedig mit sem habozott megragadni a lehetőséget. Amint megbizonyosodott Dareiosz tartózkodási helyéről, Alexandrosz a hegyekbe ment, hogy imádkozzon a helyi istenekhez. Aztán a harmadik őrségváltásnál, hajnali 2 óra körül megindult a menet. Az elején a síkság túl szűk volt ahhoz, hogy teljes csatasorba álljon. Késő délután volt, mire a perzsák közelébe értek. A perzsa előőrsöknek abban a nyugtalanító látványban lehetett részük, hogy a makedónok előttük fejlődtek menetoszlopból csatasorba. A falanx súlyos tömege gyakorlótéri pontossággal terjeszkedett harminckét oszlopnyiról tizenhat, majd nyolcoszlopnyira az utolsó két kilométeren, ahol a síkság kiszélesedett; a lovasság pedig a jobb és bal szárnyra húzódott. A lenyűgöző látvány egyszerűen elborzaszthatta a perzsákat.

Alexandrosz a felvonulást szokásos helyéről, a jobb szárny felől, a hegyek közeléből nézte. Látta, hogy az ellenség nehézlovassága a makedónok bal szárnya felől, a tenger irányában helyezkedik el, ezért a thesszáliai lovasságot azonnal átcsoportosította a bal szárnyra, Parmenión csapatának segítségére. Észrevette, hogy az ő oldalán, a hegyek lábánál gyengék a perzsák; íjászokkal fedezett, gyakorlatlan gyalogsági osztagot sorakoztattak ott fel. Ez biztos jele volt annak, hogy Dareiosz nem bízott eléggé gyalogságában, nem merte egyedül rájuk bízni a frontvonalat (a hadvezérek nem szokták íjászokkal támogatni a gyalogságot, hacsak nincs okuk aggodalomra). Sőt, mint Kallisztheneśz írja, ott, ahol ezek a csapatok álltak, s ahol a folyó kilépett a hegyek közül, a part alacsony, lankás lefutású volt, így a lovasság könnyedén átgázolhatott rajta. Alexandrosz úgy határozott, itt, a gyenge ponton

támad, és személyesen vezeti az ütközetet. Délután négy óra lehetett. Novemberben ilyentájt már sötétedik.

Sokezernyi torokból harsant fel a csatakiáltás; aztán Alexandrosz és kísérete lerohant a folyóhoz, s az ellenség jobbszárnyára támadt. (Az enyhe lanka még megvan, úgy kétszáz méterre az új autópályától, egy kis mecset alatt.) Mint Alexandrosz gyanította, a perzsa gyalogság nem állt a helyzet magaslatán, és az íjászok, akiknek fedezniük kellett volna őket, szintén nem teljesítették feladatukat, csak lövöldöztek céltalanul, aztán a nagy pánikban felbomlottak a soraik. A makedón lovasság átözönlött a folyón, pillanatokon belül behatoltak a perzsa gyalogság közé, a csatarend felbomlott, s Alexandrosz átgázolt rajtuk, és hátba támadta a perzsák középhadát.

Az arcvonal közepén azonban Dareiosz görög zsoldosai könnyen tartották magukat a makedón falanxszal szemben; a súlyos ütközetben Alexandrosz 120 legjobb falanxbeli katonáját és parancsnokukat veszítette el. A zsoldosok azonban, akik aggodalommal figyelték a mögöttük zajló eseményeket, nagy riadalommal vették észre, hogy hamarosan körülveszik őket, és mindannyian jól tudták, hogy ha nem menekülnek el időben, ugyanaz lesz a sorsuk, mint a Granikosznál lemészárolt vagy rabszolgaságba hajtott görögöknek. Ezúttal is perceken múlott a csata kimenetele. De a zsoldosok, képzett katonák lévén, szabályosan vonultak vissza, így mintegy 12 000 katona, valószínűleg a többség, túlélte a csatát. Segítette őket az is, hogy már majdnem besötétedett, és Alexandrosz már Dareiosz közvetlen megtámadására koncentrált.

Alexandrosz fő törekvése ekkor Dareiosz megölése vagy foglyul ejtése lett, és a két király szinte szemtől szemben állt egymással. Dareiosz számos magas rangú rokona elesett a király védelmében, az ádáz, ember ember elleni csatában – díszes harci szekerének lovai is megsebesültek, s riadtan rúgkapáltak. Később a görögök azt terjesztették, hogy Dareiosz ekkor gyáván megfutamodott, de perzsa szempontból nézve Dareiosznak az volt a küldetése, hogy életben maradjon; testőre kiemelte a harci szekérből, friss lovat adott alá, és elmenekültek. Táborában hagyta a királyi család asszonyait és gyermekeit és több tízezer közkatonát, akiket a makedónok a hegyek és a tenger közötti keskeny területre szorítottak. A sötétség beálltakor teljes káosz uralhatta a csatateret.

E pillanatnak szinte fényképészeti pontosságú ábrázolása maradt ránk az isszoszi mozaikon – a világ egyik legnagyszerűbb csatajelenete. Szakemberek azt feltételezik, hogy ez a mozaik egy késő 4. századi festmény hű másolata, melyet talán egy makedón királynak, Pellában készítettek, de valószínűbb, hogy az eredeti kép szíriai vagy közel-keleti görög környezetben készült. Mint minden mestermű, ez a kép is ellentmondásokkal teli. A láthatáron a falanx félelmetes lándzsaerdeje

látható; a földön elszórva fegyverek és emberi testek; a kép közepén a háttérben kopár, magányos fa, melyet egy korabeli forrás is megemlít. A drámát rövidülésben ábrázolt alakok, bukdácsoló, ágaskodó, lovas nélküli lovak emelik ki. A kép egy, a csatát leíró minden forrásban említett eseményt ábrázol: a sikoltó rémület pillanatát, amikor Alexandrosz és kísérete a Dareiosz körüli perzsa középhadra támad. „Ekkor a mészárlás igen félelmetes erejűvé vált – mondja Curtius –, Dareiosz harci szekere körül holtan terültek el leghíresebb hadvezérei, királyuk szeme láttára haltak hősi halált, s mind arccal a földre borulva feküdtek…” Ne feledjük, mindez néhány zavaros pillanatban, a közelgő őszi alkonyatban zajlott. Curtius így folytatja a leírást: „Dareiosz lovait már lándzsák sebezték, vonaglottak a fajdalomtól; rettenetesen rángatták az igát, és félő volt, hogy hánykolódásukkal kivetik a királyt harci szekeréből. Attól való félelmében, hogy élve kerül az ellenség kezére, Dareiosz leugrott a szekérről…” A mozaikon mindez látható: Alexandrosz a lovát sarkantyúzza, haja lobog, a hadvezér elemi erővel tombol; Dareiosz szeme tágra nyílt, tán nem annyira a félelemtől (bár ki ne félt volna az ő helyében), hanem a gyötrelemtől, hogy idegen agresszorral kell párbajt vívnia. A képen két univerzum csap össze: a kozmikus király, aki most nagyon is emberi és sebezhető, akinek különleges ereje hirtelen odalett; és a gyilkos, szinte démoni erejű országdúló. Dareiosz nem az önvédelem, hanem az együttérzés gesztusát mutatja; képtelen segíteni egyik kísérőjének, aki Alexandrosz lándzsájától átszúrva összeesik. Akárki volt is, a művész láthatóan részvétet akart ébreszteni a nézőben a legyőzött iránt.

Arrianosz és Curtius elbeszélése szerint ezzel teljes ellentétben áll a később, a királyi sátorban tapasztalt nyugalom. Éjfél van; a csatának vége; a király mérhetetlen kincseit és bútorait dús szőnyegeken terítik szemlére a győztesek elé. „Úgy látszik, neki ez jelentette a királykodást” – jegyzi meg Alexandrosz ironikusan. Később belép az asszonyok sátorába, ahol a perzsa eunuchok, udvaroncok és nők jajveszékelnek, aggódnak a világ királyának halála miatt. Döbbenet. Várják, hogy beteljesedjen a sorsuk, az ókortól napjainkig a győztes hadak kezére jutó asszonyok sorsa. Az anyakirálynő térdre borul Héphaisztión előtt, akit Alexandrosznak hisz (Héphaisztión kettőjük közül a szebb, magasabb): „Ne aggódjon, anyám – feleli a király –, ő is Alexandrosz…” Ha a történet igaz, ez jelentős elismerése annak, hogy Héphaisztión bizonyos értelemben Alexandrosz alteregója.

Alexandrosz jól megértette magát az idősebb nőkkel, talán az anyafigurákhoz vonzódott. Azt mondják, Dareiosz anyjával való kapcsolata (aki bizonyára már elmúlt hatvanéves) igencsak bensőségessé alakult; a görögök szerint a perzsa anyakirálynő fiaként imádta Alexandroszt, a király halála után belebetegedett a bánatba, és meghalt. De fölöttébb

bizonytalan, hogy hihetők-e az efféle történetek. Dareiosz feleségéről, Sztateiráról azt mondják a görög források, hogy igéző szépség volt, és hogy Alexandrosz nem akarta magát kitenni a csábításnak, ezért nem is nézett a perzsa királynéra – újabb megkérdőjelezhető történet, melyet hitelesnek hittek a korábbi korok történészei, akik Alexandroszt elég ellentmondásos módon a feddhetetlenség és a lovagiasság jelképének tekintettek. Sztateira további sorsa ismeretlen. 333 őszén esett fogságba, tizennyolc hónappal később meghalt. Curtius szerint betegségben és kimerültségben; Plutarkhosz és Jusztiniánusz szerint gyermekágyban. Lehet, hogy Alexandrosz mégsem bánt vele olyan kesztyűs kézzel, mint azt méltatói állítják róla.

Van még egy fontos jelenet az isszoszi csatát ábrázoló mozaikon. A sátor sarkában ül Dareiosz és Sztateira hatéves fia és két serdülő leánya. Évekkel később Szúza városában Alexandrosz és Héphaisztión feleségül veszi a két lányt, akik most a lámpafényben reszketnek előttük. Semmi sincs a véletlenre bízva. Dareiosz családját elpusztította a történelem.

Esteledett Isszosz városában, amikor elindultunk a szír határ felé. A hegyről lenézve, ahol egykor a görögök jobb szárnya állt, láttuk a nap utolsó sugarát csillanni a Payas folyó vizén. Apokaliptikus környezet: a gyárak zaja morajlott, bömbölt, mint a szél; a hegyekre fátyolként borult a szennyezett levegő; a nap bizonytalan körvonalú vörös labdaként merült a tenger fölötti sűrű páralepelbe; az úton a Szíria és Anatólia közt közlekedő kamionok fénycsóvái vonultak.

Alexandrosz csatájának veszteséglistáján 302 gyalogos és 150 lovas szerepel, a sebesültek száma 450 körüli. A perzsák vesztesége ennek többszöröse lehetett. De ennél is több túlélő halhatott meg hazafelé menet. Hogyan találtak vissza Babilonba vagy Perzsiába? Honnan szereztek élelmet, hogyan védték magukat az észak-szíriai tél hidege ellen? A legtöbben talán sosem jutottak haza. Dareiosz hatalmas hadserege többé nem létezett.

Dareiosz két év múlva a semmiből összetoborzott hadsereggel újra csatába száll, de Isszosz igen nagy vereség volt. A hírt nagy csodálkozással fogadták Görögországban és Anatóliában. Görögök már korábban is arattak diadalt perzsa sereg felett. De a Nagy Király vezette teljes hadsereg sosem tapasztalt még ilyen hadi katasztrófát. Ettől kezdve Dareiosz minden megélt napja ajándéknak számíthatott. Alexandroszról nem tudjuk, milyen messze akart jutni, amikor a nagy hadjárat útjára lépett, nem tudjuk, el akart-e jutni a világ végére is. De innentől tudnia kellett, ha nem tudta már korábban is, hogy megvan a képessége hozzá.

MÁSODIK RÉSZ

# ISTEN FIA

## SZÍRIA, LIBANON, IZRAEL ÉS EGYIPTOM
## 332 TAVASZA – 331 TAVASZA

*Alexandrosz átvonul Fönícián (a mai Szíria és Libanon területén); Türosz ostroma és lakóinak sorsa; a palesztinai ellenállás és Batisz gázai kormányzó borzalmas sorsa; bevonulás Egyiptomba: Alexandrosz átvonul a sivatagon a Szíva-oázisba, ahol Zeusz orákuluma Isten fiának nyilvánítja; majd a Nagy Homoktengeren át visszaúton meglátogatunk egy alig ismert, az istenné avatott Alexandrosznak szentelt templomot; Alexandrosz megalapítja Alexandriát, hogy az „a világ legkülönb városa legyen”*

Az isszoszi csata után Alexandrosz Damaszkuszba küldte Parmenión tábornokot, hogy a szállítócsapattól foglalják le a perzsák fő hadtáprakományát. Damaszkuszban Parmenión terven felül értékes hadifoglyokat ejtett, köztük a titokzatos és elragadó Barszinét, egy perzsa nemes és egy királyi családból származó nő leányát, aki görög neveltetést kapott, s Makedóniában is időzött már. (Lehet, hogy korábban találkozott Alexandrosszal is?) Először egy rhodoszi zsoldos-kapitány, Mentor felesége volt, majd férje halála után Memnonhoz, Alexandrosz nagy ellenségéhez ment feleségül. Halikarnasszosz ostroma előtt gyermekeivel együtt Dareiosz udvarába küldték, a király kíséretében utazott Damaszkuszig. Barsziné titokzatos karakter Alexandrosz történetében. Plutarkhosz elmondja, hogy ő volt az első nő, akivel Alexandrosznak nemi kapcsolata volt; Barsziné fiút fogant tőle, akit Héraklésznek neveztek el. Túlélte apja halálát, egyesek Alexandrosz lehetséges utódjának tartották. Mindössze ennyi, amit biztosan tudunk. Újra fontos pillanathoz érkeztünk a király életrajzában, megint olyasmihez, amivel kapcsolatban csak találgatni tudunk. Mit nem adnánk Barsziné naplójáért!

Ugyanakkor a fősereg a part mentén Fönícia (a mai Szíria és Libanon) területén menetelt. A görög legendákban az alvilággal összefüggésbe hozott Dzseita mészkőbarlangjai közelében átkeltek a Kutya folyó (Nahr al-Kalb) szurdokán. Ezen a helyen a sziklán idegen hódítók az egyiptomi Újbirodalomtól a második világháborúig számtalan bevéséssel örökítették meg Libanon lerohanását, köztük II. Ramszesz fáraó, asszír, babiloni, római császárok, 1918-ban Allenby, 1942-ben a szövetségesek.

Alexandrosz is ide írhatta hirdetményét, de a szikla két görög feliratát olvashatatlanná tette az idő.

A Kutya folyótól a görög hadsereg a libanoni part mentén haladt. Sok föníciai település, köztük Arad és Szidón is üdvözölte, hogy Dareiosz uralmát Alexandrosz országlása váltja fel. A legjelentősebb város, Türosz azonban kétértelmű magatartást tanúsított. Türosz nagy kereskedőváros és tengeri hatalom volt, az egyik legnagyobb a Földközi-tenger partvidékén. A türosziak aranykoronát ajánlottak fel Alexandrosznak, hadseregének élelmet adtak, de arra kérték a makedónokat, hogy ne vonuljanak be a városba (egyesek szerint azért, hogy Dareiosz időt nyerhessen, de Arrianosz szerint inkább talán azért, hogy megőrizzék semlegességüket). Alexandrosz elfogadta az ajándékokat, de ragaszkodott hozzá, hogy áldozatot mutasson be Héraklész türoszi szentélyében. Ezzel a türosziak is messzemenően egyetértettek, de azt mondták, mutassa be az áldozatot a régi Türosz part menti ősi templomában. Alexandrosz ekkor követelte, hogy a város adja meg magát. (A perzsa tengeri fölény egy ilyen kikötőbázis elvesztésével jelentős mértékben csökkent volna.) Ám a türosziak a város erős falaiban és fegyverzetükben bízva az ellenállás mellett döntöttek. Az ostrom, Alexandrosz leghosszabb és legborzalmasabb ostroma megkezdődött.

A türosziak hadállása a parttól 800 méterre fekvő szigeten volt; Alexandrosz és ostromszakértője, a thesszáliai Diadész, akit később csak „Türosz elfoglalója” néven emlegettek, munkaerőt sorozott a vidékről, ennek érdekében „a környékbeli városok teljes lakosságát” deportálták, emellett lerombolták településeket, hogy felhasználhassák az épületek kő- és faanyagát. Ez idő alatt az ácsok és mérnökök keményen dolgoztak: mobil ostromtornyokat építettek. A terv az volt, hogy töltést készítenek a tengeren át Türosz szigetéhez. A víz jórészt sekély és iszapos volt, de a sziget közelében 5-6 méteresre mélyült. Kővel erősített cölöpöket vertek le, 60 méter széles utat terveztek a tengerre. A szigetiek először kinevették a király embereinek erőfeszítéseit. Az építőkhöz közel hajózva azt kérdezték gúnyolódva, hogy „vajon Poszeidónt akarják-e legyőzni?”. De amint a töltés egyre közelebb ért a szigethez, igyekeztek kimenekíteni a nőket és a gyerekeket. (Elkéstek: amikor az ostrom megkezdődött, a város majdnem minden lakosa a szigeten volt még.) A türosziak tüzérséget állítottak a falakra, hogy folyamatosan támadják a mólóépítőket. A kikötőben körülbelül nyolcvan hárompárevezős gályájuk volt; ezeket katapultokkal, íjászokkal és parittyásokkal szerelték fel, s szünet nélkül zaklatták a mólóépítőket. Alexandrosz válaszul palánkkal védte munkásait. A türosziak erre azzal válaszoltak, hogy rajtaütésszerű támadásokkal a parton akadályozták az anyagutánpótlást. Ekkor Alexandrosz egy csapattal a libanoni hegyekbe vonult, hogy fát szerezzen az építkezéshez.

Ahogyan a móló egyre közelebb került a szigethez, Alexandrosz két, egyenként körülbelül 17 méter magas önjáró ostromtornyot építtetett, melynek emeletei közt az átjárólétrákat palánkkal védték. Az ostromtornyok legfelső szintjére katapultokat telepített. Így támadhatta a védőket, s az építőmunkások is gyorsabban tudtak dolgozni. A türosziaknak ekkor már nagy szükségük volt valami hatékony ellencsapásra. Az évnek ebben a szakában erős délnyugati szelek fújtak, erre építve merész tervet eszeltek ki. Egy széles testű szállítóhajó orrára két kiálló árbocot szereltek. Ezekhez két vitorlarúdvéget illesztettek, melyekre szurokkal és kénnel megrakott tartályt rögzítettek. A hajót száraz fával rakták meg, a hajó tatjába erős ballasztnak sziklákat raktak, hogy a hajóorr kiemelkedjen a vízből. Várták a kedvező napot, amikor erős délnyugati szél fúj, s akkor a gyújtóhajót a sziget másik, déli oldalára vontatták, majd meggyújtották a szurkot, és magára hagyták a járművet. A hajó a móló végének ütközött, a kiálló árbocrudak eltörtek, a szurokkal teli, égő üstök a mólóra zuhantak, s az ostromtornyokat elborították a lángok. Amikor Alexandrosz csapatai igyekeztek eloltani a tüzet, a türoszi hajók oldalról rohamosztagokat tettek a mólóra, hogy lerombolják a palánkokat és elsüllyesszék az építkezéshez felállított hajóhidat. Curtius azt mondja, hogy amikor Alexandrosz visszaérkezett, a móló gyakorlatilag megsemmisült.

A helyzet kezdett komolyra fordulni. Alexandrosz már hónapokat töltött az ostrommal, kemény anyagi veszteségeket szenvedett, katonái harci morálja egyre gyengült. Szembe kellett néznie a „döbbenetes katasztrófa” lehetőségével. Haditanácsában nyilván voltak viták. Talán elgondolkodott azon is, hogy feladja az ostromot, továbbvonul, és csak helyőrséget hagy hátra, de nem engedhette meg magának, hogy a türoszi had és a flotta sértetlen maradjon. Curtius szerint a király elhatározta, hogy egy második mólót épít, az elsőtől északra, mely rézsútosan éri majd el a szigetet. A makedónok megkétszerezett erővel láttak újra munkához. Egész fatörzsekkel és rengeteg kővel építették a szilárd talajt. Ez idő alatt a Földközi-tenger keleti medencéjében Alexandrosz számára kedvezően alakultak az események: föníciai hajók csatlakoztak csapataihoz. Szidón városában előbb a rhodoszi flotta állt át hozzá, majd a küproszi (ciprusi) király 120 hajója. A türosziak sorsa megpecsételődött. Saját öblükben vonhatták őket blokád alá.

A második móló hamar kiemelkedett a sekély vízből. Csak amikor a mély vizet elérték, akkor kerültek a falakról hajított dárdák hatótávolságába. A védők elkeseredett küzdelmükben búvárokat vetettek be, hogy vágják el a munkálatokhoz lehorgonyzott görög hajók horgonykötelét, és megpróbálták ledönteni a móló tartóoszlopait. A várfalakra rögzített darukról lőtték Alexandrosz hajóit, és bronzüstökből öntöttek forró homokot az ostromlókra. Falaikat a lövedékektől tengeri

hínárral és pelyvával töltött bőrökkel védték. A mólóval szembeni sérült falszakasz mögé új falat húztak, a kettő közötti rést kövekkel és földdel töltötték ki. Bástyáikra fatoldalékokat építettek a támadók elleni védekezésül. A makedónok ellentámadásul hajókat kötöttek össze, és az így megnagyobbított felületre katapultokat szereltek, de az erős hullámzás felbontotta a köteléket. A türosziak ekkor tizenhárom csatahajóval, fedélzetükön elit csapatokkal kitörtek a kikötőből, és elsüllyesztették vagy zátonyra futtatták Alexandrosz körülbelül harminc hajóját.

De a küzdelem reménytelen volt. A móló végül elérte Türosz falait. Ahogy Alexandrosz megígérte, a szárazföld részévé tette a várost. A móló tetején utat építettek, azon a makedónok egészen a falakig vitték ostromtornyaikat, és a vár ormára juttatták csapataikat. A türosziak még ekkor is az elképzelhető legnagyobb leleményességgel igyekeztek védekezni: kovácsaik éjt nappallá téve kovácsoltak hatalmas háromágú szigonyokat, horgos szúrófegyvereket, „ feszítőrudakat és kézifegyvereket”, valamint dobókampókat, melyekkel a támadókat lehúzhatták a falakról. Hatalmas hálókat készítettek, ugyancsak a célból, hogy lehúzzák velük a makedónokat a falakról és tornyokról, emellett hatalmas póznákat, melyeknek a végére pengét szereltek, hogy elvágják a makedónok faltörő kosait tartó köteleket. Arrianosz és Diodorus krónikáinak lapjain elkeseredett hősiesség jelenik meg, „iszonytató félelem” jelenetei, melyben a védők küzdelme időnként ellenállhatatlannak bizonyult. De a görög hadvezetés tudta, hogy mindenképpen beveszik a várost. A haditanácsban egyesek azt javasolták, hogy bocsátkozzanak tárgyalásokba a megadással kapcsolatban. Alexandrosz feltétel nélküli megadást követelt, és két napot adott a türosziaknak, hogy meggondolják ajánlatát. A harmadik nap reggelén megkezdődött a végső ostrom a tenger és a móló felől. A fal leggyengébb pontja a déli oldalon, a tengeri kikötő felől volt. Itt Alexandrosz hajókra rögzített ostromtornyokról támadta a várost. Ő maga is a falra ugrott, s ez „a rettenthetetlen bátorságnak olyan jele volt, amit azok sem akartak elhinni, akik saját szemükkel látták” – írja Arrianosz. Egymáshoz kötött, hárompárevezős gályákkal fedezett ostromtoronnyal és faltörő kossal sikerült 30 méter széles lyukat ütni a falon a móló és a kikötő között, a déli oldalon. Ezzel egyidejűleg a makedónok több ponton támadtak, hogy a védőket kifárasszák. Az egyiptomi flotta betört a déli, a küproszi flotta pedig az északi kikötőbe. Ezzel a védelem végleg összeomlott. A türosziak utolsó védállása a város központjában lehetett, valahol a ma is álló gyönyörű középkori katedrális körül. Ádáz utcai közelharc következett. A nők és a gyerekek a templomokban kerestek menedéket, mert a görögök korábban megesküdtek, hogy a templomok szentségét nem sértik meg. A szidóni flotta segíthetett néhány civilnek elmenekülni. Egy forrás szerint

15 000 ember menekült meg védelmük alatt; de Curtius szerint őket rabszolgának adták el.

Alig van ókori forrás, mely Curtiusnál érzékletesebben ábrázolná az ostrom rettentő borzalmát és a város kifosztását, a védők elszánt, reménytelen védekezését és helyzetük kilátástalanságát. 6-8000 embert ölhettek meg, és körülbelül 13 000 hadifoglyot ejtettek. Türosz királya és tanácsa, valamint néhány karthágói követ Héraklész templomába menekült, és Arrianosz szerint Alexandrosz megkegyelmezett nekik. De nagyobb a valószínűsége annak, amit Curtius ír, miszerint csak a külföldi követek menekültek meg. A türoszi vezetők is a között a kétezer ember között voltak, akiket a parton keresztre feszítettek. A faltörő kost, mely az első lyukat ütötte, Héraklész templomának ajánlották. „Türosz így bátran, de nem bölcsen állta az ostromot, és hét hónap ellenállás után nagy szerencsétlenséget vont magára.”

Júliusban vagy augusztus elején (Palesztinában ez a nyár legmelegebb időszaka) Alexandrosz hadával, tengeri támogatás mellett, elvonult. A Palesztinából Egyiptomba vezető út mentén a legfőbb perzsa erődítmény Gázában volt, melyet Batisz (vagy Betisz), a Perzsa Birodalom helytartója arab zsoldosokból álló jelentős haderővel védett. Ha feltételezzük, hogy mire odaértek, Türosz sorsának híre a levantei vidéken már Gázába ért, különösen bátrak voltak, hogy az ellenállást választották. Az i. e. 332 szeptembere és novembere között lezajlott ostrom nehéz és elkeseredett harc volt, alagutakat és ellenalagutakat fúrtak a homokos parti talajba. Az egyik ütközetben Alexandroszt nyílvessző sebesítette meg súlyosan, és két-három hétig alig vehetett részt a hadvezetésben.

November volt, amikor a király újra felvehette a harcot. Akkorra a makedónok már alagutakat ástak a város falai alá, és megkezdődhetett a végső ostrom. Az alagutakban tüzet raktak, s a falak egy része leomlott. Három frontális ostrom sikertelen maradt, de a negyediknek, melyet maga Alexandrosz vezetett, sikerült teljesen lerombolnia a sérült falrészt, és behatoltak a várba. Az utcákon ádáz harcok kezdődtek, melyben Alexandrosz ismét megsebesült, ezúttal a lábán, és el kellett hagynia a csatamezőt. A városon azonban kegyetlen bosszút állt: Curtius szerint 10 000 embert öltek meg; az asszonyokat és gyerekeket rabszolgának adták el. Batisz, a várparancsnok élve, de súlyos sebbel került az ellenség kezére. Alexandrosz elé vitték. Közölték vele, hogy a lehető legkényelmetlenebb fogságban lesz része, de nem is volt hajlandó Alexandrosszal szóba állni, sőt, „gőgösen nézett a királyra”. Alexandrosz a vad ellenállás és saját sebesülései miatti dühében megparancsolta, hogy fúrják ki Batisz bokáit, fűzzenek át rajta szíjat, és harci szekere mögé kötve vonszolják végig Gáza falai mentén, míg meg nem hal. Kíméletlen s méltatlan emlékeztető volt ez arra, hogyan bánt Akhilleusz Hektór holttestével az *Íliász* leírása szerint.

# EGYIPTOMBAN

I. e. 332 végén Alexandrosz Gázából a part mentén Egyiptomba vonult. Nem volt ellenállás, Peluszionnál a határ menti erődből senki sem támadt a makedón seregre, sőt, a görögök szerint hatalmas tömeg verődött össze, és Alexandroszt felszabadítóként ünnepelték. Valószínűleg sóval fogadták, bár feltehetően egy görögbarát csoport szervezte a demonstrációt. Nincs ok azt feltételezni, hogy az egyiptomiak jobban kedvelték volna Alexandroszt, mint a perzsákat. De nem ütközött ellenállásba, amikor meglátogatta Héliopolisz napszentélyét, mielőtt felhajózott a Nílus keleti mellékágán a főfolyamba. Ott Memphisz „fehér falainál” táborozott le. A város 3000 éve, Alsó- és Felső-Egyiptom egyesülése óta az ország fővárosa volt. Igazán ősi föld „hozzátok képest”, mondták a görög Szolónnak az egyiptomi papok, és hozzátették: „ti, görögök, még csak gyerekek vagytok”. A görögöknek volt idejük egy kicsit körülnézni, és „falfirkáik” tanúsága szerint nagy hatást tett rájuk, amit láttak. „Megnéztem ezeket a fenséges építményeket; csodálatosnak tartom őket.”

A későbbi görög történészek számára Alexandrosz egyiptomi látogatását valójában egy igazán fontos ügy határozta meg: a szívai jósdában történt látogatása, ahol a hagyomány szerint Isten fiának nyilvánították. Ilyen távlatból szinte lehetetlen kibogozni Alexandrosz igazi motivációit. „Erős vágya támadt, a *pothosz*” – mondja Arrianosz. Ez a szó (jelentése: *sóvárgás*) újra és újra felbukkan a történetben, s olyan embert mutat, akit sorsa hajt, de talán mániákusan erős késztetései vannak, hangulata hirtelen változik, Az, hogy Alexandrosz szenvedélyesen ragaszkodott ahhoz, hogy felkeresse a szívai szentélyt, beleillik abba az idealizált, isteni sugallatok alapján cselekvő embert mutató képbe, amit Arrianosz rajzolt Alexandroszról. Sztrabón is azt mondja, hogy a „dicsőségvágy” őseivel, Héraklésszel és Perszeusszal való versengés vezette. Curtius és Diodorus bizonyos kulcskérdésekről beszél, melyekről mások nem tesznek említést. Egyesek úgy vélik, Alexandrosz talán nem volt bizonyos hadjáratának kimenetelét illetően. Vagy támogatottságát illetően? Talán már az isteniség káprázatába jutott? Mások prózaibb, politikai aggodalmakat sejtenek, például az apja halálában való részvételét illető pletykákkal kapcsolatban, és annak szükségességét, hogy az ilyen szóbeszédet egyszer s mindenkorra elhallgattassa. A lehetséges motivációk többsége valószínűleg későbbi spekuláció. Egyiptomi szempontból más kép rajzolódik ki.

A legfőbb politikai kérdés Alexandrosz számára akkor az volt, hogyan lehetne Egyiptom elismert uralkodója. Addig is, már az elejétől kezdve mindent megtett, hogy megnyerje az uralkodó osztály és a hagyományos papság bizalmát, akik kedvezően fogadták volna a görög uralmat.

Alexandrosz meglátogatta a Szerapeumot, a Memphisz melletti bikaszentélyt, a félelmetes föld alatti alagutakat, a szent állatok hatalmas szarkofágjait. A perzsákkal ellentétben Alexandrosznak nem volt ellenére, hogy tiszteletét fejezze ki a mumifikált bikák előtt. A legtöbb akkori göröghöz hasonlóan Alexandrosz is nyitott volt más vallások felé, és könnyen beillesztette szimbólumaikat és isteneiket saját hitébe (kétségkívül eredeti módon; haláláig egy nap sem múlt el anélkül, hogy „teljesítse napi vallásos kötelezettségét” – írja Arrianosz). A probléma abban állt, hogy a hagyomány szerint idegent nem lehet igazi fáraóként elfogadni. Egyiptom nagy és gazdag, sűrűn lakott ország volt, lakossága négy-öt millió fő… Ha Alexandrosz be akar nyomulni Ázsiába, feltétlenül szüksége volt arra, hogy Egyiptom ne veszélyeztesse a hadjáratot, és ellássa a hadsereget gabonával. A megoldás éppen jókor állt elő. Memphiszi tartózkodása alatt bizonyára a papok tanácsát kérte. Egyiptomi perspektívából nézve az lehetett a válasz, hogy csak isteni beavatkozással érhet el sikert. Talán a memphiszi papok tanácsolták, hogy ha fáraónak akarja nyilváníttatni magát, menjen el a szívai Zeusz-Amon orákulumhoz a Nyugati-sivatagba. Ezenkívül Alexandrosznak erős lélektani motívuma is lehetett. Arrianosz szerint azzal a szándékkal ment Szívába, hogy „genezisének, születésének egyes részeit megtudakolja Amontól”. A legenda szerint Perszeusz és Héraklész, Zeusz fiai az ősei. Alexandrosz apai ágon Héraklész és Perszeusz, anyai ágon Akhilleusz leszármazottja. Abban a korban nem tettek különbséget mítosz és történelem közt, és az ilyen állításoknak valószínűleg hitelt adtak. Alexandrosz számára tény volt, hogy Héraklész, Perszeusz és Akhilleusz az ő valódi ősei. Ezért Szíva szentélyénél Héraklésszel és Perszeusszal (később, utazásai során Aornosznál Héraklésszel, az északnyugati határnál pedig Dionüszosszal) vetekedett. Amikor elhagyta ezt a világot, Héraklész halandóból istenné változott, mely kegyet kivételes érdemei, nemes és bátor tettei miatt érdemelte ki. Csak találgathatunk, hogy Alexandrosz talán ilyen gondolatokat is dédelgethetett gyerekkorában, és valóban hitte, hogy ha Héraklész tetteivel mérhető vagy azokat is felülmúló cselekedeteket visz végbe, akkor hasonló jutalomban lehet része.

A szívai látogatás mindenekelőtt kiváló politikai lépés volt. Napóleon azt mondta, amikor Alexandrosz nyomában Egyiptomba jött: „Amit a legjobban csodálok benne, az a politikai érzéke. Nagyon okos lépés volt, hogy elment Szívába. Én Mekkába is elzarándokolnék, ha az hozzásegítene, hogy elfoglaljam a Keletet.” Ezzel Alexandrosz is egyetértett volna.

Ezért Alexandrosz a hadjárat kritikus szakaszában egy hónapig szüneteltette a hadműveleteket, hogy a sivatagba menjen, és egy elsötétített teremben egy furcsa istentől tudakolózzon. Akármi is volt az

indítéka (melyet tán ő maga sem tudott volna pontosan megfogalmazni), ez kulcsfontosságú eseménynek bizonyult Alexandrosz életében.

## A SZÍVAI UTAZÁS

A szívai utazást később ékes szavakkal fogalmazta meg a kivételes tehetségű Kalliszthenész, jelekkel és ómenekkel tarkított cikornyás stílusban, melyek az olvasóknak isteni beavatkozást sugalltak. Tudjuk, hogy odafelé menet Alexandrosz a Nílus deltájának nyugati részétől a part mentén haladt, a mai Marsza Matrúhba, azon a területen át, ahol később az el-alameini csatát vívják.

Alexandrosz nyomában a Földközi-tenger partján, még az esőövezetben, kietlen, csenevész növényzetű pusztaságon vágtunk át, majd 70 kilométer után felkaptattunk a fennsíkra, az igazi sivatagba. Az ősi út nyomvonala azonban nem volt azonos a mai aszfaltút vonalával. Majdnem egyenesen vezetett Marszába, a mai úttól keletre, a Kattara-mélyföldön, a Karat Iskander néven ismert alacsonyabb területen. Ezen az úton mentünk, Gara kis oázisán keresztül, az elhagyott, ősi, téglaépítésű citadella mellett, legyektől hemzsegő, hőségtől vibráló kietlen vidéken.

A helyiek számítása szerint a Szíváig tartó 250 kilométeres utazás teveháton kilenc napig tarthatott a régi úton. Mi négykerék-meghajtású járművel egy nap alatt tettük meg az utat; a puszta sivatagot láttuk, és semmi mást, csak a pusztaságot. Mint Arrianosz írja: ,,…nincsenek jelek az út mentén, nincsenek hegyek, dombok sem, ahonnan az utazó megítélhetné, merre, milyen távolságot tett meg, ahogy a tengerészek a csillagok állása szerint tájékozódnak.” Ahogy propagandamunkához illik, Kalliszthenész gondviselésszerű eseményeket hangsúlyoz, ám kitaposott karavánúton haladtak, és Alexandrosznak semmi oka nem volt, hogy kockázatnak tegye ki magát. A menet mégis eltévedt, és négy nap múltán elfogyott a bőrtömlőkben magukkal vitt vizük. (Ezen az úton gyakorlatilag sehol sem lehet vízhez jutni.) Életüket egy hirtelen téli vihar mentette meg. Arrianosz azt írja, az utazók tátott szájjal itták az égből eső vizet. Jó jel, mondta a hadsereg hivatásos jósa, és a történet szerint más kedvező jeleket is tapasztaltak az úton. Amikor eltévedtek, egyes források szerint két holló jelent meg előttük, és elvezette őket az oázishoz (a hollók jelenléte nem lehetetlen, még ma is sok van belőlük Szívában). A legrészletesebb leírás szerint négy nappal később érték el a „keserű tavat”, a mai Birket el Ma’szir sós tavait a Gara-oázistól Szívába vezető úton. Onnan még 15 kilométerre vannak „Amon városai” (maradványait nemrégiben tárták fel a Birket Zeitun közelében); egy nap múlva megérkeztek a szentélyhez.

Mi is Gara felől érkeztünk; gyalog másztunk fel az utolsó dűnékre, hogy megcsodáljuk a fantasztikus látványt: a 100 kilométer hosszú, 830 kilométer széles oázist. Bűvös világba kerültünk: sűrű pálmaligetek vetettek hűvös árnyékot a kertre; olajfák, citromfák, fügefák, gránátalma, citrom. Az élénkzöld oázis fölött Aghurmi ősi hegyének tömege barnállik, mint valami mesebeli vár. Itt áll az orákulum temploma és a régi város: vályogtégla falú házak, csipkés oromzatok, méhkaptárszerű, kupolás mecsetek. Gyönyörű látvány a kietlen pusztaság közepén. Napkelet felé a Nyugati-sivatag dűnéi között kanyarog a Szudán és Núbia felé vezető ősi karavánút, ahol még nyolc évvel ezelőtt is aktív rabszolga-kereskedelem folyt. Dél felé holdbéli táj, kavicsos homokágyak, majd a Nagy Homoktenger sós pusztasága nyújtózik a Szahara felé. Innen Timbuktuig alig él állandó lakosság a vidéken, lábunk előtt pedig vagy negyedmillió pálmafa pompázik végtelen termékenységgel. Nem csoda, hogy oly sokáig szent helynek számított, ahol az istenek közvetlenül szólnak az emberekhez. Ez vonzotta ide Alexandroszt is.

Az orákulum az Aghurmi hegyén, az oázis központjában volt, a vályogtéglából épített erődben, a pálmaligetből kiemelkedő sziklán. Alexandrosz egyenesen az orákulum templomába ment. Az egyik beszámoló szerint a papok a kapuban, a szikla lábánál fogadták; a főpap üdvözölte, valószínűleg görögül. Az üdvözlésben „Zeusz-Amon fiának; minden földek urának” nevezték, mely földeket akkor fog meghódítani, ha „egyesül az istenekkel”. Az élő fáraókat szokták így üdvözölni, s Alexandrosz ezt igen kivételes üdvözlésnek vette. Plutarkhosz ezt azzal is kiegészíti, hogy a főpap valójában *O Paidion* (fiam) megszólítással akart hozzá fordulni, de mivel nem tudott jól görögül, a *Pai Dios*nak, Isten Fiának, vagyis Zeusz-Amon fiának szólította. Alexandrosznak ezzel nagy örömet szerzett, és ebből az egyszerű nyelvbotlásból terjedt el a görög világban a nagy hír: az orákulum Alexandroszt Zeusz fiának ismerte el. A történet valószínűleg irodalmi szépítés, de a körülményekkel egybecseng. Ilyen jelentéktelen véletleneken múlhat birodalmak felemelkedése és bukása.

## ISTEN FIA

Alexandrosz és kisszámú kísérete az ösvényen felment a templomig. A templom főkapuján át a belső kamra küszöbéhez léptek. Ez a belső kamra még megvan, tetőmagasságig. Itt tartották a papok Amon isten pajzsra festett, smaragdokkal kirakott képmását rituális fahajóban (olyasképpen, ahogy hindu szentélyek körül szekérrel hordozzák az istenek képét); ezt a hajót ünnepségek alkalmával kivitték a szentélyből, papok és fiatal lányok táncoltak, énekeltek körülötte „igen sajátos módon”, és a hordozók oda mentek, ahova az isten vezette őket. Nők nagy csoportja követte őket,

dicsőítő himnuszokat énekelve. A hajó fel-le, előre-hátra ingott, így adva eldöntendő kérdésre igen-nem választ, mígnem a főpap bejelentette, hogy az istenség elégedett. De ez Alexandrosznak nem volt elég. Ő nem valami turistáknak mutogatott mutatvány miatt, hanem leendő fáraóként jött ide. Fáraóhoz illőn írásos választ és személyes audienciát kért az istentől a belső szentélyben, ahová csak királyok léphettek be. Egyedül.

A belső szentély mindössze háromszor hat méteres helyiség, az álmennyezete alatti rejtett helyiségben ült egy pap, aki az orákulumnak feltett kérdéseket hallhatta. Ez annak a két-három létező teremnek egyike, melyekről biztosan tudjuk, hogy Alexandrosz járt bennük. Bár az volt a természetes, hogy ruhát váltottak vagy egy szál alsóneműben álltak az istenség elé, Alexandrosz talán egyedüliként, az út porától lepett köznapi ruhájában ment be. Az ajtó becsukódott mögötte, társai vártak.

Alexandrosz az ajtónál állt, az istenség aranycsónakon trónoló képmását nézte, és feltette kérdéseit, melyeket az álmennyezet fölött ülő pap hallgatott. Aztán a szentély melletti egyik előcsarnokba vezették, ott kellett várakoznia. Nemsokára belépett a legidősebb pap, Amon fiának és királynak szólította Alexandroszt, úgy, ahogy az élő fáraókat szoktak köszönteni. Ezt a köszöntést vették át görögre fordítva a görög történészek, így Plutarkhosz is. Az öreg pap írásos választ hozott, nem görögül, hanem egyiptomi nyelven, a szent nyelven, szent betűkkel, hieroglifákkal írva (bár kétséges, hogy akkoriban a papság tudott-e pontos szövegeket írni, mivel a szívai falfeliratok igen gyenge egyiptomi nyelvezetűek). Ekkor felolvasták a választ. A kérdés lényege Alexandrosz és Amon-Zeusz rokoni viszonyáról szólt, és bár motivációi főként politikaiak lehettek, Alexandrosz valószínűleg maga is hitte, hogy bizonyos értelemben „Isten fia”.

Sosem fogjuk megtudni az igazságot, mi történt Szívában azon a napon. Az orákulum pontos válaszát nem jegyezték fel. Forrásaink kissé eltérően számolnak be arról, hogyan is szólt a királynak adott válasz. Ennyi idő távlatából nem láthatunk át a makedón propagandán. Olyan zártkörű esemény volt ez, mely (mai szóval élve) a nyilvánosság teljes kizárásával zajlott. Arrianosz egyszerűen azt mondja, hogy Alexandrosz azt hallotta, amire szíve vágyott. Későbbi történészek szerint azonban más kérdései is voltak. Először is azt kérdezte, hogy megbűnhődtek-e már apja gyilkosai. A pap azt felelte, hogy erről nem szólhat, mert Alexandrosz apja nem halandó volt. Alexandrosz ekkor másképpen tette fel a kérdést: megbűnhődött-e mindenki, aki Philipposz király meggyilkolásában bűnös. A válasz az volt, hogy Philipposz haláláért teljes a bosszú. A második kérdésben egyetértés mutatkozik a források között. Megadatik-e Alexandrosznak, hogy a világ ura legyen? A válasz: igen.

Politika vagy nem politika, történt valami Szívánál, ami nagy hatással volt Alexandroszra. (Talán igaz lehet a történet, miszerint nem sokkal

halála előtt Alexandrosz parancsot adott bizalmas barátjának, Arideusznak, hogy apja, „Amon” mellé temesse Szívában. Ez nem történt meg. Újonnan alapított városában, Alexandriában nyugszik.) Ami az orákulumnak azon a téli napon a Nyugati-sivatagban elhangzott pontos szavait illeti, bele kell nyugodnunk, hogy a titkot Alexandrosz magával vitte a sírba.

Ám ami elhangzott, éppen elég volt. Az eseményt Alexandrosz határozta meg, és propagandistái, jósai és hangulatfelelősei a legjobbat hozták ki belőle: „Azt hallotta, amit hallani akart, szíve felvidult.” Az expedíció történészének avatott kezében ez a látogatás az expedíció isteni jóváhagyásának végső bizonyítékává lett. Onnantól kezdve Kalliszthenész nem kisebbíti Alexandroszt, egyszerűen Zeusz fiának nevezi. Csupa optimista ómen: a delphoi jósda Szibillája, Didüma, Xanthosz, Gordiusz, majd Szíva. A sors Alexandrosz oldalán állt.

## A NAGY HOMOKTENGEREN ÁT

Milyen útvonalon tért vissza? A legtöbben azt feltételezik, hogy ugyanazon az úton, amin jött, de Arrianosz azt mondja, hogy Ptolemaiosz szerint (aki valószínűleg a királlyal tartott a szívai utazáskor) más úton tértek vissza a sereghez. De milyen úton? 1942 nyarán az el-alameini csata előestéjén Rommel tábornokot is foglalkoztatta ez a kérdés. Ő is elzarándokolt Szívába, hogy megnézze, el lehet-e jutni onnan a Nílus völgyébe. Ha lett volna ilyen út, túljárhatott volna a brit védők eszén, és szabad utat nyert volna Egyiptomba és a közel-keleti olajmezőkhöz. Meglátogatta az orákulum templomát is (ő talán saját sorsára vonatkozó kérdést tett volna fel), aztán megszemlélte a Szívától délre elterülő sivatagi tájat, és arra a következtetésre jutott, hogy fegyverzete és csapatai arra nem juthatnak át. Lehet, hogy Alexandrosz másképpen ítélte meg a helyzetet, különösen, mert ismerhette Szíva legendáját, melyet már Hérodotosz is leírt. A történet szerint kétszáz évvel korábban Kambüszész perzsa király, Nagy Kürosz fia roppant hadsereget küldött Szívába „…hogy támadják meg az ott élőket, Amon-Zeusz papjait, hajtsák őket rabszolgaságba, és égessék fel Zeusz orákulumát”. A Nílus völgyéből félútig, a Kharga-oázisig jutottak, aztán eltűntek, elnyelte őket egy homokvihar. Soha senki nem látta őket többé. Első olvasatban a történet nem valószínűtlen. A Nyugati-sivatag oázisaiban még mindig emlegetik azt a híres esetet, amikor 1805-ben egy 2000 emberből álló karaván tevéstül-mindenestül nyom nélkül odaveszett egy hatalmas homokviharban. Akárhogy is, Kambüszész csapatának tragédiája akár arra sarkallhatta Alexandroszt, hogy a másik irányban keljen át a sivatagon, hogy legyőzhetetlenségét bizonyítsa.

Bár a terület sok térképen puszta foltként jelenik meg, valójában két sivatagi út is vezet Szívától kelet felé, a Nílushoz, és mindkettőt még a 19. században is járták tevekaravánok, bár ezek az utak ma már gyakorlatilag teljesen elhagyatottak. Az egyik út a part érintése nélkül a Kattara-mélyföldön át Memphiszbe vezetett, a régi időkben két hét alatt lehetett az út végére érni; a másik egyenesen keletnek megy, a Bahríjah-oázisba, onnan északkeletre, el-Fajjúmba, és onnan Meniphiszbe. Az a sejtésünk támadt, hogy Alexandrosz ez utóbbi útvonalat választhatta, ezért úgy határoztunk, hogy Bahríjahn keresztül megyünk vissza a Nílushoz. Szívából még hajnal előtt elindultunk, két négykerék-meghajtású dzsippel, bő tartalék vízkészlettel felszerelve. Kelet–délkelet felé vettük az irányt, szembe mentünk a felkelő nappal. Az út ma már alig látható nyomvonal, könnyű elvéteni, ha a homokot hordja a szél, de régen jól felismerhető, el-Fajjúmba vezető karavánút volt. A sivatagi élet nagyot változott azóta: nem járnak már tevék, és eltűntek az apró pihenőhelyek is. Az oázisok még megvannak, zöld foltok a vad, égető pusztaságban, de már régóta nem lakik bennük egy lélek sem. Ám a kis útjelzők puszta létezése is nyilvánvaló bizonyíték arra, hogy a távoli múltban erre vezetett az út.

Az út Zeitunnál távolodik el Szívától, de a régi ösvény letér a modern betonútról, ősi oázisok között kanyarog, el-Arak, Bahríjah, Novai Missza, Szittra érintésével halad; mindegyik oázisnál megvannak még a tavak és az ősi építmények romjai, köztük Ptolemaiosz korából való települések és sírok. A Bahríjahn-oázis közelében a szabad ég alatt vertünk tábort. Ma már senki nem lakja ezeket az oázisokat, csak méhrajok és szúnyogok jelennek meg napnyugtakor. Mégis, az oázisok puszta létezése egyértelműen azt bizonyítja, hogy a görögök idejében itt járható út volt. Szittra, az utolsó oázis csak félúton van Bahríjah felé; és Szittra után, bár visszatértünk a modern betonútra, felettébb felelmetesnek és kellemetlennek éreztük az utazást a mállott agyaglapály, a kavicsos aljzat és a futóhomokdűnék között, ahol természetes vízforrás nincsen; vannak viszont magányos katonai ellenőrzőpontok, ahol a modern utazó mégis némi vízhez juthat. De egykoron ez volt a karavánút Szíva és Bahríjah között; nagyon ősi kapcsolat a Nyugati-sivatag és a Nílus völgye között.

Végül a második nap késő délután, amikor az árnyékok hosszabbodni kezdtek és a hőség kegyesen alábbhagyott, 450 kilométer megtétele után az úton elértünk Bahrijah-oázisba. 1939-ben itt Ahmed Fakhri egyiptomi régész jelentős felfedezést tett. Fakhri Fajjúm környékén nőtt fel, jobban ismerte a nyugati oázisokat, mint bárki más; beszélt az öregekkel, köztük korábban rabszolgasorban volt feketékkel is, akik az ősi tevekaraván-útvonalon dolgoztak. Bahríjahtól nem messze, éppen ott, ahol a szívai út az oázisba ér, egy addig ismeretlen templomot fedezett fel, mely szinte a tetejéig homokkal volt tele. Felső része teljesen elmállott a nagy sivatag

felől fújó heves homokviharokban. Akkor nem tudta feltárni a templomot, ezért a következő évben visszatért, és igyekezett megtisztítani a főkamrát. Amint lapátolta ki a fal mellől a besodort homokot, egy alak tűnt elő, egy Hórusznak és Ízisznek áldozó király. Fakhri végighúzta ujját a festett pajzsdíszen, a király nevének feliratán, olvasni próbálta, és legnagyobb meglepetésére azt olvasta ki, hogy: Alexandrosz fáraó. Megtalálta Nagy Sándor első ismert templomát.

Miért építették a bahrijahi templomot ilyen eldugott helyre? Nemrégiben hasonló leletet – egy, az addig ismeretlen Alexandrosz-kultusznak szentelt kápolnát – tárt fel egy olasz régész egy régi karavánút végén, mely Bahríjahból a Nílus völgyébe és Memphiszbe vezet, a Medinet el-Ma'adi nevű helyen, az el-Fajjúm délnyugati szélén. Ez volt az útvonal, melyet Alexandrosz a Szívából történő visszatérésre választott? És vajon barátai, Ptolemaiosz tábornok, Egyiptom későbbi kormányzója és uralkodója azért jelölte meg az útvonalat ezekkel a templomokkal, hogy emléket állítson a nevezetes utazásnak? Lehet, hogy maga Alexandrosz rendelte el építésüket, hogy megköszönje az isteneknek, hogy Szívába és vissza a viszontagságos úton óvták. Fontos utazás volt, hiszen ekkor vált a fiatal makedón uralkodó Zeusz-Amon fiává.

Szívából érkezve, homokfutta, napégette utazóként álltunk a bahríjahi templom maradványa előtt. A nap a Nyugati-sivatagban nyugodott le, a szél Afrika belseje felől fújt. Utazásunk során nem először éreztük azt a bensőségességet, hogy Alexandrosz nyomát követni több, mint egyszerűen végigmenni azon az útvonalon, amerre járt; hiszen ha jól körülnéztünk, és elég gondosan olvastuk az ókori forrásokat, jelenlétének nyomai még mindig, még annyi idő után is láthatók voltak. Ez az érzés csak erősödött, amikor Alexandrosz nyomában keletre mentünk, Iránba, aztán át a Hindukus magas hágóin, egészen Tádzsikisztán hegyeiig, Kína határáig jutottunk, és a Makran-sivatag veszélyes vidékén jártunk.

## ALEXANDRIA MEGALAPÍTÁSA

A szívai események és a visszaút az év fordulóján és január első heteiben történt. Akkorra a makedón erők Egyiptomban biztonságosan egyesültek. Amikor Alexandrosz keletre ment, csak egy 4000 fős elit csapatot kellett helyőrségként Memphiszben hagynia. Az ország megszállását szakértő módon szervezték meg. Természetesen lehettek ellenállási mozgolódások. Rejtett értelmű és apokaliptikus tartalmú papiruszokból tudjuk, hogy voltak Egyiptomban olyanok, akik a görögöket tolvajoknak és jöttmenteknek tekintették, és úgy ítélték meg őket, hogy „szenvedélyükké vált az erőszak”. Egy, a görög időszakból származó egyiptomi prófécia szerzője szerint honfitársai várják a napot, amikor „a közénk furakodott idegen civilizáció eltűnik, és az Egyiptomot elfoglaló külföldiek úgy

elmúlnak, mint az őszi levelek”. De a siker első hullámában, úgy tűnik, Alexandrosznak nem a lakosság jóindulatának megnyerése járt a fejében; és konkrét ellenállásról nincs adatunk. Meglehet, mielőtt továbbindult, a papság Memphiszben fáraóvá koronázta, de erről hitelt érdemlő forrásban nem esik szó, csak egy későbbi verses regényben említik, s e szövegben a tényt a fikciótól megkülönböztetni lehetetlen. Ugyanígy ellátogathatott Belső-Egyiptomba is. Théba nem volt túl messze, és ma a luxori nagy templom belső szentélyének falfestményén láthatjuk az ifjú királyt, jellegzetes egyiptomi viseletben, fáraóként, fején Alsó- és Felső-Egyiptom egyesített koronája. Bár az egyiptomiak ezt akkor nem tudhatták, Alexandrosz trónra lépése a helyi dinasztiák uralkodásának végét jelentette, akik háromezer évig vezették a két országot.

Az egyiptomi papok, fejti ki Szolón a *Timaiosz*ban, azt mondják, hogy a görögök az egyiptomiakhoz képest csak gyerekek, én ez igaz volt. De a görögök tudtak uralkodni a világon; övék volt a jövő. A kínaiakhoz és a közép-amerikaiakhoz hasonlóan, amíg nem konfrontálódtak az európaiakkal, az egyiptomiak is befelé néző, önmagukkal elfoglalt civilizáció voltak. Minden nagyszerű gyakorlati eredményük, találmányuk ellenére szellemi közéletük meglehetősen statikus volt, ellenállt a kívülről jövő gondolatoknak. (Mint Hérodotosz megjegyezte: „megtartják az ősi törvényeket, és elszántan kerülnek minden külföldi szokást”.) Olyan társadalmuk volt, mely befelé figyelt, a völgybe, arra a hosszú, zöld, barackszín sziklák között elterülő sávra, melyet az Egyiptom nagy részét kitevő végtelen sivatag ölel körül. A Nílus rendszeres, életadó áradásainak tudatában nem volt szükségük a külső világra. Velük ellentétben a görögök mozgékonyak, agresszívak és intelligensek voltak. Mint Arisztotelész írta tanítványának, Alexandrosznak: „ezért van erejük, eszközeik és tehetségük, hogy uralkodjanak a világon”.

Alexandrosz számára Egyiptom a hellenisztikus világbirodalom sarokköve volt, ezért kifelé nézésre kellett buzdítani. Ezért amikor Szívából visszatért, nagy politikai és geopolitikai belátással Egyiptom földközi-tengeri partvidékén formálisan kijelölte egy új, nagyszerű város alapjait, Alexandriáét. Ez volt a Közép-Ázsiától az Indus völgyéig és Észak-Afrikáig terjedő birodalmában a nevét viselő harminc város közül az első Alexandria. Az alapítás hagyomány szerinti ideje Tübi hónap 25. napja, valószínűleg i. e. 331. január 20.

Alexandria megalapítása súlyponteltolódást eredményezett Egyiptom szellemi és gazdasági életében. A következő ezer évben, az iszlám bejöveteléig a város a Földközi-tengerre és a tágabb világra tekintett. Alexandria hivatalos, teljes neve „Az Egyiptom*nál* levő Alexandria”, *nem* az Egyiptom*ban* levő. Közraktárnak épült, melyen keresztül Egyiptom gazdagsága kiáramolhat; és két évszázad múlva „az egész világ csomópontjává” vált: a hellenisztikus kor Eldorádójává. „Ha boldogulni

akarsz az életben, fiam – mondták egykoron –, fűzd be a bakancsodat, és menj Egyiptomba.” Ennek a csodálatos korszaknak mára csak töredékei maradtak: sírok, színházak, mozaikok, az itt élt görög filozófusok, művészek, földrajztudósok művei és egy későbbi korszakból bámulatos kézművesmunkák, a kultúrák dinamikus kölcsönhatásának eredményeképpen, melyeknek Alexandria volt a katalizátora. Alexandriából származó kincseket találtak Afganisztán és India távoli vidékein is. Az időszámításunk szerinti első században alexandriai kereskedők a monszunszelekkel egészen Dél-Indiáig hajóztak, kereskedelmi kapcsolatot teremtetve, a Gangesz vidékével, azon keresztül Vietnammal és Kínával is – Alexandrosz idejében kezdődött a folyamat, a gondolatok és kapcsolatok kiterjesztése jegyében. Ezáltal Egyiptom ősrégi élete átalakult, így lett Alexandria a „civilizált világ legnagyszerűbb városává”.

Mindez szimbolikusan az időszámításunk előtti 331. év első napján kezdődött.

HARMADIK RÉSZ

# A VILÁG URA

## IRAK ÉS IRÁN

## I. E. 331. TAVASZ–TÉL

*Alexandrosz továbbindul; Dareiosz megpróbálja királyi kiváltságokkal megvenni Alexandroszt; Dareiosz súlyos vereséget szenved az arbelai (gaugamelai) csatában; délnek, Irak felé; pihenés és szórakozás Babilonban; Irán lerohanása és a furcsa történet a Bibliából; csata a Perzsa kapunál; Perszepolisz; Alexandrosz, az Átkozott; Dareiosz halála; „nincs visszaút"; a Nagy Óceán partján; az amazonkirálynő legendája; Irán megsebzett lelke*

A döntő ütközet közelgett. Isszoszi veresége után Dareiosz visszavonult, hogy „sebeit nyalogassa" és új hadsereget gyűjtsön – hatalmas hadsereget, birodalma minden sarkából. Tudta, hogy Alexandrosz nem fog megállni a Földközi-tenger partján. A perzsa „külügyminisztérium" egy utolsó, kétségbeesett levélváltással igyekezett pénzzel eltéríteni Alexandroszt terveitől. Történt már egy kísérlet, mely nem igazodott a világpolitika megváltozott helyzetéhez, s inkább egyezményre akartak jutni Alexandrosszal, és kiváltani Dareiosz családját. Ezt azonnal visszautasították. Akkor a perzsák azt ajánlották, hogy Alexandrosz megkaphatja a közép-anatóliai Halüsz folyóig terjedő területet, és a perzsa királyi családért is jelentős váltságdíjat adnak. Végül már egészen az Eufrátesz folyóig átengedték volna a területet, valamint óriási, 30 000 talentumos váltságdíjat és Dareiosz egyik lányának kezét ajánlották fel Alexandrosznak. „Én, ha Alexandrosz volnék, elfogadnám" – mondta az öreg Parmenión tábornok. „Én is, ha Parmenión volnék" – felelte Alexandrosz. Ekkorra az ifjú hódító megérezte a vér szagát: „Most már engem hívj Nagy Királynak: élj alkirályomként, vagy készülj a harcra, de biztos lehetsz benne, hogy bárhol legyél is, megtalállak." Dareiosz ereiben megfagyhatott a vér.

Azon a tavaszon, április elején, a kipihent és megerősödött makedón hadsereg hadijátékokat tartott, áldozatot mutatott be, majd elhagyta Memphiszt, és Gáza érintésével a palesztinai partok mentén Türoszba ment. Itt a titkosszolgálat olyan híreket kapott, hogy Dareiosz csapatokat von össze Babilon körül, ezért a szárazföld belseje felé, Damaszkuszba indultak. Innen Aleppón keresztül menetelve Dzserablusznál átkeltek az Eufráteszen, és Niszibiszen át Asszíriába (a mai Észak-Irakba) mentek.

Dareiosz perzsa hadserege a birodalom minden vidékéről toborzott katonákból állt. Voltak csapatok Közép-Ázsiából és a Hindukus-hegységen túli Indus-völgyből is. A görögök szerint egymillió emberből állt a perzsa sereg, de ez nyilvánvalóan lehetetlen. Valószerűbb becslések Alexandrosz hadseregének kétszeresére becsülték az ellenfelet. Dareiosz a korábbi csatákban megvert nehézfegyverzetű gyalogsága helyett a lovasságába helyezte bizalmát; ezen a téren ötszörös túlerőben volt a makedónokkal szemben. Más újításokkal is próbálkozott. Különleges egységeket állított fel, hosszabb dárdákat alkalmazott, hogy sikerrel vívhasson a falanxszal. Ebből is látható, hogy hamis a görögök Dareiosz-képe, miszerint a perzsa király tehetetlen a hadvezetésben és megbénította a balszerencse. Az volt a probléma, hogy nagyon kockázatos dolog hadjárat közben taktikát és eszközöket váltani. Egy ilyen egyenetlen katonaállományt egységes hadsereggé kovácsolni sok időbe telik, de Dareiosznak nem volt ideje.

A perzsa hadsereg Babilon közelében gyülekezett. Azt várták, hogy Alexandrosz az Eufrátesz mentén, Észak-Szíria felől érkezik. Ám Alexandrosz újfent kerülő utat választott, megint meglepetést okozott az ellenségnek. A hosszabb úton, Észak-Irak felől közelítettek, ami hadtáp szempontjából kedvezőbbnek bizonyult. Ekkor máig ismeretlen okokból, Dareiosz ahelyett, hogy Babilontól északra várta volna be a görögöket, 320 kilométerrel északabbra vonult, és Arbela ősi városa mellett táborozott le, hogy meglássa, melyik utat választja Alexandrosz a Tigris folyón való átkelésre. Alexandrosz kémei így be tudták határolni Dareiosz pozícióját, ezért Alexandrosz az északi utat választotta, és szeptember 18-a körül Moszultól északnyugatra átgázolt a Tigris folyón. (Ez volt a frontzóna Szaddám Huszein hadserege és a szabad kurd erők között az 1991-es Öböl-háborúban.) A Tigris folyó mögötti területeken Dareiosz a felperzselt föld taktikáját alkalmazta, hogy a görög sereg ne juthasson utánpótláshoz. Égő tüzek és falvak füstje emelkedett az égre, ameddig a szem ellátott, annyira, hogy „a nappalra a füst sötét takarója borult”…

Dareiosz ismét átengedte a kezdeményezést Alexandrosznak. Tudta, hogy hamarosan harcba kell bocsátkoznia, és minden tőle telhetőt megtett azért, hogy olyan terepen csapjanak össze, melyet ő választott. A következő néhány napot azzal töltötte, hogy elegyengettesse a talajt, s így borulékony harci szekerei nagyobb eséllyel vehessék fel a harcot a makedón falanxszal. A kiválasztott csatamező a síkságból 1000 méterre kiemelkedő, a Gomel folyó közelében, Arbela (Irbil) városától mintegy 120 kilométerre északnyugatra fekvő Dzsebel-Maklub hegyeitől északra, Gaugamela (Tell-Gomel) kisváros közelében volt. Szeptember 20-21-én szinte teljes holdfogyatkozás volt megfigyelhető, melyet a makedón tisztek megdöbbenéssel figyeltek, a hadsereg jósai viszont azonnal a győzelem jeleként értelmezték. Másnap bemutatták az engesztelő áldozatokat, és Alexandrosz hada megindult. Szeptember 25-én került

kapcsolatba az ellenséggel: elfoglalta a csatamezőt környező magaslatokat. Aztán a hadsereget négy napig pihentette, s közben felderítő tevékenységet végeztetett. Ezalatt kidolgozta tervét, és valószínűleg átszervezte és gyakorlatoztatta a speciális egységeket. Szeptember 30-án megközelítette Dareiosz seregét, és letáborozott velük szemben a végső összecsapás előtt. Alexandrosznak 40 000 gyalogosa és körülbelül 7000 frontlovasa volt; Dareiosznak 34 000 lovasa és rengeteg gyalogos katonája; számukat a görögök 200 000 és egymillió közé teszik. A kisebbik szám, bár az is túlzásnak tűnik, közelebb lehet az igazsághoz.

Időszámításunk előtt 331. október elsején az augusztusi, tikkasztó, gyakran 50 fokos hőség után a késő nyári meleg már alábbhagyott az arbelai síkon. De bizonyára még mindig elég nagy volt a forróság. És por. Kurdisztán lepusztult, kopár hegyein gyakoriak a porviharok. Forrásaink – bár rendelkezésükre áll Alexandrosz katonai egységeinek listája és haditervei, valamint a perzsa hadsereg teljes írásos diszpozíciója, mely a csata után Alexandrosz birtokába jutott – zavarosan írnak az ezután következő eseményekről. Ami a papíron megjelenik, az távoli kiáltás a csata zűrzavaros forgatagából. A küzdelem négy kilométer hosszú frontvonalon zajlott, kavargó porban, az események nagy részét nem láthatták a hadvezérek, ezért a túlélők egyike sem ismeri a csata teljes történetét.

Alexandrosz tudta, hogy a perzsák elhúzódó harc esetén bekeríthetik. Erre fel is biztatta őket azzal, hogy fokozatosan 45 fokos szögbe fordította arcvonalát. Az volt a szándéka, hogy a perzsákat idő előtti támadásra készteti, mely által rések nyílnak a frontvonalon. A csata kezdetén azonban éppen a görög arcvonal nyílt meg. Besszosz, a baktriai (észak-afganisztáni) lovasság parancsnoka erős támadást intézett Alexandrosz jobb szárnyán, rést ütve az előrehaladó makedón falanxon. Itt más perzsa lovassági egységek is átjutottak, és a görögök felszerelését támadták. A másik oldalon a perzsa jobb szélen a lovasság szintén áttört a görög frontvonalon. Ekkor a perzsáknak esélyük volt a győzelemre, de talán mert azt hitték, már megnyerték a csatát, a perzsa lovasság előrevágtatott, hogy lerohanják a néhány kilométerrel hátrébb húzódó makedón tábort. Ez a fegyelmezetlenség Dareiosz reményeire nézve végzetesnek bizonyult.

Miközben Parmenión a bal szárnyon visszaverte az erősebb perzsa támadásokat, Alexandrosz egyfajta mozgó várat alkotott a falanxból és a különleges egységekből. Ebből a fedezékből ék alakú csatarendbe állított lovascsapatokkal és a királyi őrséggel indított támadást a perzsa fronton megnyílt résnél. Dareiosz a porfelhőn át hirtelen azt látta, hogy ismét védtelen, királyi testőrsége és a görög zsoldosok vereséget szenvedtek. A helyzet igencsak kaotikus lehetett, Dareiosz képtelen volt szétszórt, lomha csapataival kommunikálni. Ekkor, amikor Besszosz, a perzsák bal

szárnyán álló lovasság vezetője látta, hogy középső csapataik vereséget szenvedtek és a királyi osztag hátrál, visszavonulót fújatott. A csata elveszett, s vele megpecsételődött a kétszáz évvel korábban Kürosz által alapított perzsa monarchia sorsa, felbomlott a világ valaha létezett legnagyobb birodalma.

Ahogy Isszosznál, Dareiosz ezúttal is elmenekült az üldöző Alexandrosz és csapatai elől, éppen csak hogy sikerült elkerülnie az összecsapást. A csatának gyakorlatilag vége volt, bár a közelharcok még folytatódtak. A jobb szárny perzsa lovassága a görögök hadikészleteire tört, aztán visszafordultak, de belefutottak Alexandrosz csapataiba, és véres közelharcot kellett vívniuk. A nap azzal ért véget, hogy Dareiosz fejvesztve menekült harci szekerével Arbela városa felé, nyomában Alexandrosz. Ádáz üldözés folyt a síkságon, csak sötétedéskor hagyták abba a hajszát. Akkor a görögök ettek, ittak, néhány órát pihentek, majd éjfélkor folytatták az üldözést. Alexandrosz hajnalban lovagolt be Arbela városába, a Gomel folyó felől. Az ősi város ugyanúgy állt a síkságról messziről kitűnő nagy dombon, ahogy ma is látható. Dareiosz eltűnt. A görögök később megtudták, hogy a perzsa király maga mellé vette a túlélők egy csoportját, és az örmény hegyeken át Ekbatana (a mai Hamadán) felé vette az irányt. Gyakorlatilag nemcsak Babilóniát és Mezopotámiát hagyta maga mögött a görögöknek, hanem Szúzát, a Perzsa-öböl közelében fekvő téli fővárost is.

Az arbelai (gaugamelai) csatát gyakran nevezik a történelem legfontosabb, legmeghatározóbb csatájának. A legreálisabb korabeli becslések szerint a perzsák veszteségét 56 000 főre teszik, ám a teljes perzsa hadsereg létszáma sem lehetett ennél sokkal több. A halottak valódi számát valószínűleg akkor sem tudták pontosan. A görög veszteséget Arrianosz és Curtius is csak néhány százra becsüli. Valószínűbbnek tűnik egy egyiptomi papirusztöredéken talált adat, miszerint a Dareiosz távozása utáni lovassági ütközetben 1000 görög gyalogost, 200 lovast, köztük az elit alakulat 60 tagját mészárolták le. Arrianosz is azt mondja, hogy 1000 lovast öltek meg. Súlyos veszteség, de az Ázsia feletti uralomért elég jutányos ár.

Az egyetlen nem görög forrásból származó beszámoló csak néhány sor, de igen nagy jelentőségű szöveg. Nemrégiben fedezték fel a Babilonban agyagtáblára ékírással írt korabeli naplót, mely a legkorábbi beszámoló az eseményekről, s Alexandroszt a másik oldalról mutatja be. Ahogy az a korban szokás volt, az írnok a szöveg elején az abban a hónapban érvényes árakat (olaj 1 pi, gyapjú 5 sékel), az asztrológiai állást („a Jupiter a Skorpióban állt”) jegyzi fel, de számunkra a folytatás érdekes. „A hónap tizenegyedik napján pánik tört ki a katonai táborban… A király előtt (a görög hadsereg jelent meg), majd tábort vertek a király (Dareiosz) előtt. Huszonnegyedike reggelén királyuk zászlót bontott.

Megharcoltak egymással, és a görögök vereséget mértek rájuk. Fontos tisztek (haltak meg?). Ő (Dareiosz) hátrahagyta hadseregét… (elmenekültek?) városaikba… Ő Guti (Nyugat-Irán) földjére menekült.” Extrémen lakonikus szövegnek tűnhet, de drámaian érzékelteti a híreket, közvetlenül, nem a görög propaganda szűrőjén keresztül.

Az ómenek igaznak bizonyultak. Alexandrosz már biztosan tudta, hogy nyitva áll az út, ő lehet Ázsia Ura, ahogy a gordiuszi, didümai, xanthoszi és szívai orákulumok is közölték. (Ekkor a források szerint Alexandrosz egy időre megállt, hogy jósaival tanácskozzon. Megállni, amikor nyerésben van az ember!) Nyitva állt előtte Mezopotámia gazdag, népes, ősi országa, a civilizáció bölcsője. Bár a perzsák két évszázada uralták, ez az ország nem vette át a perzsa szokásokat. Egyes krónikák szerint Xerxész király leromboltatta a legszentebb babiloni szentélyt, ezzel meggyűlöltette magát a Dijala-síkságon hatalmas agyagtégla udvarházaikban lakó arámi nyelvű uralkodó osztály körében; azon ősi családok között, akik generációk óta műveltették a templomokhoz (ahogy később a mecsetekhez) tartozó hatalmas déli földbirtokokat; s nem kedvelték a régi papi osztály tagjai sem, akik az archaikus ékírás kultúráját tartották fenn. És különösen a soknemzetiségű városi kereskedőosztály: zsidók, arameusok, arabok, a bankárok és kereskedők körében néztek rá ferde szemmel, akik a Perzsa-öböl térségével, Bahreinnel és az indiai partvidékkel kereskedtek. Ezek az emberek, mint a Murasu család is, pénzügyi tranzakciókat bonyolítottak le, datolyával és gabonával kereskedtek, s egészen Anatóliáig és Egyiptomig terjedtek a kapcsolataik. Vajon gondolhatták-e, hogy van okuk a görögöket jobban kedvelni? Talán nem. Számos déli város (például Uruk és Larsza) tanácsa azonban szívesen láthatta a felszabadítót. Alexandrosz tudhatta ezt, és gyorsan előreküldött egy hadosztályt. Egyrészt, hogy tárgyalásokat folytassanak a hadsereg beszállásolásáról és élelmezéséről, másrészt, hogy előkészítsék a terepet a tárgyalásos megadáshoz, miközben a déli városok nagytanácsai visszafojtott lélegzettel figyeltek, milyen király ül a nyakukba.

## PIHENÉS ÉS SZÓRAKOZÁS BABILONBAN

Októberben egészen kellemes az idő Észak- és Közép-Irakban. Alexandrosz gyors ütemben vonult át Asszíria végtelen búzamezőin. Most már tudjuk, hogy az arbelai csata október elsején zajlott. Egy-két napot eltöltöttek a sebesültek ápolásával, a halottak elhamvasztásával, aztán megindultak a kurd hegyek lábánál Kirkuk városa felé. Ezért a vidékért a történelem kezdete óta csatározások folytak. (Emlékszem, 1989 elején jártam erre, a kurd Anfal után; szürke, ólmos esős időben, bekötött szemű rabokat szállító nyitott teherautók után haladtunk elhagyott falvakon

keresztül, a megszálló erők félelmetes erődítményei mellett. Olyanok voltak, mintha a görögök építette erődök lettek volna, mintha a régészek éppen csak feltárták volna: a történelem ilyen hátborzongató módon ismétli önmagát.) A görögök megálltak a Mennisz nevű településen, a kirkuki olajmezők közelében. Itt Alexandrosznak megmutattak egy bitumentavat és egy nafta- (nyers petróleum) kutat. Aznap éjjel a helyiek naftával locsolták meg és fáklyával meggyújtották az Alexandrosz táborához vezető utat, úgy, hogy „egy pillanat alatt tüzes sávvá változott” – találó metafora Alexandrosz rohamos előrehaladására.

Tikriten és Szamarrán keresztül haladtak délre. Alexandrosz számára ez könnyű menetelés volt. Erről az utazásról is beszámol a babilóniai asztrológiai feljegyzés. Menetelése alatt tárgyalások folytak, és futárokat küldtek előre Babilónia polgáraihoz. A napló megemlíti, hogy a görögök a megadás feltételeként a templomi kincseket is követelték. Alexandrosz október 20-án Babilon városától 60 kilométerre északra, Szipparban, a Napisten városában megállt. A zsúfolt, agyagtéglás utcájú, omladozó zikkuratos Szippar a téglából épített hatalmas védmű, a Tigris és az Eufrátesz folyó közt húzódó úgynevezett „méd erődvonal” közepén állt, de Alexandrosz nem ütközött ellenállásba. A korabeli babiloni napló szerint Alexandrosz hetvenkedő üzeneteket küldött előre. „Parancs jött Alexandrosztól, azt üzente, hogy ne menjetek házaitokba…” (Talán a templomokat érti ez alatt, ahol a kincseket és egyéb értékeket tartották, és ezek elhordását akarta megakadályozni.) Két nappal később Alexandrosz elérte Babilon külvárosát, ahol a görögök szerint a város vénei ajándékokkal járultak a makedón király elé: lovakat, szarvasmarhát, oroszlánokat, leopárdokat és mindenféle egzotikus állatokat adtak át, mintha sietősen összeszedték volna Babilon állatkertjének lakóit… Az ajándékot elfogadták. Egyeseket megfosztottak (hivataluktól? életüktől?); aztán áldozatot mutattak be. A jelenetet könnyű elképzelni: a király emberei és testőrei éles szemmel figyelik a tömeget; a tolmácsok próbálják megérteni a városi tanács rendelkezéseit; babiloni papok énekeltek, tömjént lóbáltak; a perzsa udvari lovasság díszegyenruhában parádézott. Vezetőjük, Mazeusz szatrapa, aki az arbelai csatában a perzsák jobb szárnyát vezette, most átállt a görögökhöz, ezért megerősítették pozíciójában.

A babiloni ékírásos napló szerint október 24-én vagy 25-én „Alexandrosz király bevonult Babilonba, lovakkal és teljes hadifelszereléssel, Babilon polgárai és a nép pedig fogadta őt”. A görögök szerint Alexandrosz harci szekéren állva, szertartásosan vonult be Babilonba a címerállatokkal díszített, kék mozaikkal kirakott Istár-kapun, a város nyüzsgő, forgalmas északi bejáratán keresztül. Mögötte az elit csapatok, a Társak, hetyke boiótiai lovassági sisakjukban, hullámzó nyaksállal, igen nagy feltűnést keltve. A város vénjei sietve szervezték

meg Alexandrosz fogadását. Az utcákat virágok és füzérek díszítették; mindenfelé az oltárokon tömjént, drága olajat égettek, s jó illatot gerjesztettek, amikor a polgárok rózsaszirmokkal szórták be Alexandroszt. Nem telt el sok idő, a hadsereg szállásmesterei intézkedtek az elszállásolás, az ellátás, a pihenés és szórakozás ügyeiben, és Alexandrosz végre lerúghatta csizmáját Nabú-kudurri-uszur palotájában. Ő volt az úr, amerre a szem ellátott, messzi földeken.

Babilon az egyik legősibb és leghíresebb város. Három évezreden át Irak volt a civilizált világ központja. A város szíve, az Eufrátesz folyó által kettészelt, hatalmas agyagtégla épületekkel tarkított négyszög alakú terület, nagyjából abban a formájában, ahogy két és fél évszázaddal korábban, a bibliai Nabú-kudurri-uszur király idejében állt. Az elöregedő, omladozó, égetett téglából épített bástyák az őszi fényben „úgy ragyogtak, mint a csiszolt bronz”; álltak a nagy templomok és piramisok; a hatalmas belső védművek; a belső várost védő főfalak olyan vastagok, hogy azokon egy négylovas fogat is kényelmesen elfért. A külső vonalakat masszív bástyákkal, földpadokkal és égetett téglából kirakott padkákkal erősítették meg. Körben az Eufrátesz és egy csatornarendszer. A déli szektorban, a folyóparton hatalmas, a folyó eróziós hatása ellen sáncfalakkal védett megemelt terasz. Itt állt Nabú-kudurri-uszur palotája. Hatalmas udvarok, melyeknek csodálatos felső falait díszes, kék mázas kerámiasávval díszítették; cédrusfa ajtóikat bronzkeretbe foglalták, arany-, ezüst-, elefántcsont berakásokkal díszítették, hasonlóképpen a későbbi iraki mecsetek ajtajaihoz, ahol cédrusfa oszlopos előcsarnokokat, színes kövekből, rézből és gyöngyházból kirakott geometrikus mintákat láthatunk. A lakosztályok mennyezetét helyenként aranyozott libanoni cédrusfa gerendák tartották. Itt volt a király magánlakosztálya, fogadóterme, fürdőmedencéje, valamint az egyik oldalon a folyóra, a rakpartra, a másikon a királyi kertekre néző hálószobái. Alexandrosz ablakából nagyszerű kilátás nyílt. Északon, a folyó kanyarulatánál nagy, fákkal beültetett, pavilonokkal és nyári lakokkal tűzdelt teraszos kertre, a híres függőkertekre látott. Volt szőlő, datolya, tölgyek, tamariszkuszfák, gyümölcsfák, gránátalmafák. A kerteket felülről, csatornákon keresztül öntözték. Itt, a világ közepén Alexandrosz átgondolhatta a helyzetet, és megtervezhette a háború következő szakaszát. (És bár ekkor még nem mutatkozott felhő horizontján, nyolc évvel később, az Indiából való visszaúton; itt, ezen a helyen fog meghalni.)

A korabeli „útikönyvek” kétségtelenül nem túloztak. Az egyik ilyen városleírás fennmaradt. *„A városnak tíz negyede van, mindegyiknek saját kapuja. Huszonnégy nagy sugárút szeli át, melyben a nagy istenek negyvenhárom temploma, a kisebb istenek 900 szentélye látható, valamint a város környékén is van még vagy száz szentély.”* A folyó mentén rakodópartok, dokkok, melyektől lépcső vezet fel az utcákra, ide

érkeztek a kereskedők a Perzsa-öbölből és Indiából származó áruikkal. Néhány feltűnő építmény nem élte túl a perzsa megszállást: Etemenanki nagy temploma (ahol most fallal körülvett kertben Amran szentélye áll) nagyon lepusztult, felújításra lett volna szüksége. Babilon jobb napokat is látott, de valószínűleg még mindig a világ legnagyobb és legszebb városa volt. Görögök természetesen korábban is jártak ott kereskedőként, zsoldosként és utazóként. A város Hérodotosz egy évszázaddal korábban írt *Történet*ének helyszíne volt. Ebben leírta a zikkuratot, a lépcsős piramist, melyet gyakran a bibliai Bábel tornyával azonosítanak, és a függőkerteket is. Hérodotosz eleven képekkel mutatja be a babiloni társadalmi életet, köztük a zikkurat tetején folytatott rituális nemi aktust és a krokodilokkal(!) folytatott prostitúciót – a modern szenzációhajhász antropológiai útikönyvek előfutára.

Alexandrosz mint mindig, kíváncsi volt a helyi kultuszokra. Babiloni királyként megígérte, hogy újjáépíti a Marduk főistennek szentelt hatalmas Eszagila-szentélyt, melyről a görög propaganda hamisan állította, hogy egy évszázaddal korábban Xerxész uralma alatt a perzsák rombolták le. A makedón vezetőknek bőven volt idejük megtekinteni a turisztikai látványosságokat. A hadsereg játékokat, fesztiválokat, atlétikai versenyeket rendezett, s otthonosan berendezkedett. Egy hónapos szabadságot kaptak. Számos tisztet magánházaknál szállásoltak el; rengeteget költöttek borra, nőre, zenére. A görögök szerint nemcsak a professzionális prostituáltak, hanem más babiloni nők is készségesen szórakoztatták a csapatokat, illetve fosztották meg őket megérdemelt jutalompénzüktől. Curtius részeg lakomákon zajló sztriptízről is beszél, ami szórványosan, szenzációképpen bizonyára előfordulhatott, de a babiloni vallásnak a nemi erkölcs nem volt lényeges eleme, s különösen nagyvárosokban nem tartották ezt lényegesnek. Egy ilyen kozmopolita városban ez az életvitel sokak számára jelenthetett szórakozást és megélhetést.

Mások ezt a szabadságot intellektuálisabb igényeik kielégítésére használták fel. Kalliszthenész, az expedíció történésze, aki most kivételes helyzetet élvezett, azt kérte, hadd nézze meg a babiloni papok csillagászati feljegyzéseit, melyekről a babiloniak tolmácsok által azt mondták, hogy 30 000 évre visszamenőleg rögzítik az égi eseményeket. (Ezeket is azzal az ékírással írták, ami majd csak a kereszténység kezdetén tűnik végleg el.) Kalliszthenészt vendéglátói kétségkívül jól kiszínezett történetekkel traktálták, hogy elkápráztassák kultúrájuk ősiségét és nagyszerűségét illetően – no persze neki magának sem esett nehezére a túlzás, és nyilván nem volt elvei ellenére, hogy egy-egy jó történetet felnagyítson. A nagy városban eltöltött néhány hét a makedónok számára igazi revelációként hathatott. A pihenés és

szórakozás mellett azonban gyakorlatozniuk is kellett. Még kemény harcok elé néztek.

Volt-e ellenállás Babilonban? Úgy tűnik, nem volt, de azt nem lehet mondani, hogy a görögöket mindenhol tárt karokkal fogadták vagy a többség üdvözölte volna őket. Egészen a közelmúltig csak a görögök változatában ismertük a történetet. Most azonban az eddig ismeretlen babiloni szövegek, köztük az asztronómiai napló feltárásával bepillantást nyerhetünk a görögök korabeli fogadtatásába a helybeliek szemszögéből. Egy nemrégiben lefordított dinasztikus próféciában például Alexandrosz és a makedónok iránt megnyilvánuló ellenségességet láthatunk, s tudomásunk szerint ez az első ilyen jellegű ismert szöveg:

*Idegen herceg ül a trónra*
*Öt évig uralkodik rajtunk*
*A görögök serege támad*
*Legyőzik Dárius hadseregét.*
*Kifosztják, kirabolják.*
*De a király új hadat gyűjt*
*Ismét csatarendbe állnak.*
*Enlil Sams és Marduk áll*
*A király serege mellé és*
*Legyőzik a görögök hadát*
*…akiket nyomorúság sújtott*
*megvigasztalódnak… újra boldog lesz az ország…*

Dareiosz vereségének tagadása egészen napjainkig visszhangzik. Az elűzött iráni sah haláláig tagadta, hogy a makedónok valaha elfoglalták Irán területét. Ez a prófécia csak kegyes remény maradt. Alexandrosz a következő lépés előtt kémjelentéseket gyűjtött be Dareiosz felől. Mielőtt elindultak volna, a hadat alaposan átrendezték és átképezték. A lovasság megszokott rendjét átszabták (ez talán annak a jele, hogy sokan nem akartak továbbmenni, mondván, a hadjárat elérte célját?). Alexandrosz azonban elhatározta, hogy elfogja Dareioszt, és már követeket is küldött előre, hogy tárgyaljanak a perzsa király téli fővárosa, a 600 kilométerre délkeletre, a Perzsa-öbölhöz közel fekvő Szúza városa megadásának feltételeiről, a hatalmas királyi kincstár átadásáról. Ez volt Alexandrosz következő célja.

## IRÁN MEGSZÁLLÁSA

November 25-én elhagyta Babilont, és Szúzába indult. A 70 000 emberre bővült teljes hadsereg vele ment. A történelem kevés ennél tapasztaltabb és kegyetlenebb hadigépezetet látott. Először a Tigris folyón kellett

átkelni, majd a folyókkal és öntözőcsatornákkal szabdalt, a smaragdzöld mezőkből kiemelkedő dombokon álló, égetett agyagtéglából épített ősi városokkal tarkított, szépen rendezett iraki síkságon vezetett az útjuk.

Szúza a Tigris folyótól keletre, forró, sík vidéken, a mai iráni Kuzesztánban, Perzsia arab nyelvű szögletében fekszik, az Örményországtól a Perzsa-öbölig húzódó hatalmas Zagrosz-hegység szélvédett oldalán. A hegység Irak és Irán, a hordalék alkotta mezopotámiai síkság és az Ázsia szívéig hatoló fennsík közti határ. A történelem kezdete óta háborús övezet, vívtak érte Ur és Elám urai, a Szászánidák és a római császárok is, akiknek birodalma legnagyobb kiterjedése idején elérte Mezopotámia forró déli vidékeit, s egészen a Perzsa-öbölig kiterjedt. 1980-ban e terület ismét csatamezővé változott: Szaddám Huszein támadt Iránra, ezzel a modern háborúk legborzalmasabbikát robbantva ki. Iránnak ebben a határzónájában az utak mentén még mindig lövészárkokat lehet látni, és tankokat, az utcákon is.

Azon a nyáron Muharram idején, a síita muzulmánok gyászhónapjában érkeztünk Iránba, amikor hatalmas menetek vonulnak végig az utcákon, panaszdalokat hord a forró nyári éjszaka: nagy vereségek keservét. Először Alexandrosz, aztán az iszlám tanait terjesztő arabok. Mindkettő asszimilálódott, és mint látni fogjuk, a hellenisztikus és az iszlám kultúra is átformálta az iráni civilizációt. Alexandrosszal kapcsolatban az iráni néphagyomány ellentmondásos. Ő az Átkozott és a Sah-en-Sah, a Királyok Királya. Ő a 10. században élt híres perzsa költő, Firdauszí *Sáhnáméjá*nak hőse, melyet az elmúlt évszázadok viszontagságai ellenére még ma is recitálnak az iráni kávézókban. Firdauszí eposzában. Alexandrosz az igazságos Sah, akinek Dareiosz utolsó leheletével a királyságot örökül hagyta. A másik oldalon a mai vallásos népi játékokban a színteret trópusi sisakban és sötét szemüvegben feldúló gazemberként jelenik meg, a történelem más gonosztevőivel, például a gonosz Jazid kalifával és a Nagy Sátánnal, az Egyesült Államokat megtestesítő Uncle Sammel együtt. A zoroasztriánusok, az ősi iráni vallás megmaradt követői számára Alexandrosz a gyűlölt hódító, aki megsemmisítette szent könyveiket és megölte papjaikat. Mint már utazásaink során annyiszor tapasztaltuk, Alexandrosz történetét sokféleképpen, számtalan ellentmondásos módon lehet értelmezni, s ezt meg is teszik.

Egyiptomban és Babilonban Alexandroszt felszabadítóként üdvözölték, és egyáltalán nem vagy csak nagyon kis mértékű ellenállás tapasztalható vele szemben. Irántól azonban ellenséges területen jártak. Innentől kezdve egészen Indiáig komoly, gyakran igen vad ellenállásba ütközött. I. e. 331 telén a Zagrosz-hegység felől lépett Irán földjére, Dareiosz birodalmának szívébe.

Mi az iraki határ közelében követtük újra a nyomát, a Babilontól Szúzáig vezető régi perzsa királyi úton. Ezt az utat még jelölték a brit katonai titkosszolgálat által az invázió előkészítéséül 1917-ben felvett térképek, melyeknek egy példányát magammal hoztam. Szúza városától északnyugatra léptük át a Karkeh folyót az iráni hadsereg által épített pontonhídon, pontosan ott, ahol Alexandrosz is átkelt seregével. Itt ellenőrizték útleveleinket és személyazonosságunkat: ez katonai övezet, a hidak pedig katonai létesítmények. Egy kissé fanatikus, de kedves százados kis ideig feltartott minket. Alexandrosz azonban itt nem találkozott ellenállással. 331 decemberében ezen a helyen, a folyónál, Szúza kormányzója fogadta küldöttség élén, dús ajándékokkal; versenytevéket és egy tucat indiai elefántot adtak át a makedón hadvezérnek. Ezzel harc nélkül átengedték neki a várost.

Alexandrosz december 15-én érkezett Xerxész és Dareiosz ősi városába. A modern Szúza (Sus) poros település a Karun folyóba torkolló Karkeh menti termékeny síkságon, s az iszlám időkig Kuzesztán kereskedelmi központja volt. Ezt a szerepét most a nagy kikötőváros, Ahvaz tölti be. Itt az első esők november közepén jönnek, ezért ekkorra időzítette Alexandrosz a bevonulást. Azért késleltette a sereg indulását, hogy megvárja, amíg a szúzai síkság forrósága alábbhagy. Sztrabón, görög geográfus leírása szerint itt nyáron olyan meleg van, hogy a gyíkok és kígyók megsülnek, mielőtt az út másik oldalára érnek. (Mi késő nyáron jártunk ezen a forró, fehér porfelhőbe borult vidéken, és csak megerősíthetem Sztrabón leírását. Déltájban szinte járni sem lehetett az úton.)

A ronda modern negyedek felett csak egy nagy, sötétlő domb maradt, ahol egykor a város állt, s ahol most kincskeresők bóklásznak; téglaépületek romjai; hatalmas forróság; gyöngyházszín fehér égbolt és a legyőzött föld harsány ragyogása. Semmi sem maradt a falakat körülvevő színes, mázas kerámiasávból. A palotában talált gyönyörű, sokszínű faldíszítések most a Louvre-ban és a teheráni múzeumokban vannak. A föld alatt nemrégiben felfedezett királyi termekben azonban még minden oszlop úgy áll, ahogy annak idején. A fődombon egy, a 19. században épített francia villa, falait az iraki–iráni háborúban gránátok szaggatták meg. (A frontvonal innen mindössze 6 kilométerre húzódott.) A régi város a folyó mellett, hatalmas akropoliszon állt, amit csatornával vettek körül, és a folyó vizét vezették bele. Az akropoliszon kívül további hatalmas csarnokok is voltak, Artaxerxész építtette óriási fogadótermek, s nagyszabású új építkezésekbe kezdtek nem sokkal Alexandrosz érkezése előtt, mely tény egyértelmű cáfolata annak, hogy a Perzsa Birodalom Alexandrosz idejére erősen hanyatlott volna, s kifogyott volna a kreativitásból.

A makedón tiszti különítmények bevonultak a nagy csarnokokba, melyekben erdőnyi csillogó, aranyleveles, gyöngyház berakásos cédrusfa oszlopok tartották a tetőt (erről olyan filmhíradó jelenetek jutnak eszembe, melyeken a náci főparancsnokság Párizsban megszemléli az Invalidusok templomát vagy az athéni Akropoliszt). Alexandrosz Xerxész trónjára ült, de nem ért le a lába. Valaki gyorsan egy alacsony asztalt tolt alá. Éljenzés. Aztán elfojtott sírás: egy öreg perzsa tisztviselő, a palota egyik alkalmazottja képtelen volt könnyeit visszatartani. Alexandrosz tolmácsok útján megkérdezte, miért sír: „Őfelsége Dareiosz király erről az asztalról fogyasztotta az ételét. Megszakad a szívem, hogy azt kell látnom, egy civilizálatlan hódító lábbal tapossa ezt az asztalt.” Ez a perzsák érzékenysége szerint szentségtörésnek számított. Ekkor egy makedón felkiáltott: „Az ellenség asztala a győzőnek lábzsámolya: vedd ezt eljövendő győzelmed jeléül.”

A bibliai Eszter könyvében találunk arról leírást, milyen gazdagságot találhatott itt Alexandrosz. A raktárak tele voltak az évszázadok alatt felgyülemlett ékszerekkel és kincsekkel. A görögök legnagyobb csodálkozásukra megtalálták itt a 150 éve Görögországból elrabolt hadizsákmányt: a királygyilkosok híres szobrait, melyeket az Akropoliszról emeltek le; több bála gyönyörű, lila színű festett kelmét a peloponnészoszi félszigeten fekvő Hermione városából. Francia régészek az ókori törmelék között 1975-ben megtalálták Dareiosz életnagyságúnál is nagyobb, egész alakos, a királyt egyiptomi fáraóként ábrázoló, ékírásos feliratú, lefejezett szobrát. A görögök által látott csodálatos perzsa arany ötvösmunkák közül alig néhány maradt, ezek legszebbjei Teheránban vannak. A legtöbbet kincsrablók szerezhették meg, és beolvaszthatták. Alexandrosz aranyrudakat is talált 50 000 talentum értékben, további kilencezer talentumnyit vert pénzben (ez 1913-as értéken számolva 22 millió angol font, azaz az 5. századi athéni birodalom százötven évnyi jövedelme). S ennél még több is következett. Akkor, abban a pillanatban azonban, amikor a palota hivatalnokai félve buzgólkodtak Alexandrosz körül, a makedón vezér már tudta, hogy bármilyen háborúra lesz elég pénze, akár a világ végéig is elmehet hadával.

A dombtetőn épített francia villa ablakából – ahogy Alexandrosz is a palota teraszáról – az esti fényben a Zagrosz-hegység távoli vonulatát néztük, Perzsia kapuját, alatta az Ázsiai-fennsík.

Napnyugtakor a hőség kicsit alábbhagy, és a hosszú sziesztа után a kisváros életre kel: az emberek sétálni mennek, a bazárba vagy a domb alján levő mecsetbe. Ez Dániel próféta szentélye, melyet nagy tisztelettel öveznek az iráni Kuzesztán arabjai, az iráni muzulmánok, a zsidók és a messzi keresztények is. Kis udvar, árkádok, medence a szertartásos mosakodáshoz, majd a szőnyeggel dúsan borított sírkamrához érünk. Csupa csillogó tükörmozaikkal borított fal, boltívek tükrözik vissza az

ezüstrács előtt imádkozó híveket. Odabent zöld lepel alatt a próféta sírja. Történetünk felkeltette a teremőr érdeklődését.

– Keresztények, zsidók és muzulmánok jönnek ide – mondta. – A kinyilatkoztatott vallások népei.

A bibliai Dániel könyvét idézte, és elővett egy Ótestamentumot. Dániel könyvében Alexandrosz hátborzongató próféciában szerepel, ami megőrizhetett valamit Perzsiába érkezésének elemi erejéből; mintha „haragból való” természetfeletti ereje valóban a gonosz megtestesülése lett volna. Dániel a könyvében így szól Nagy Sándorról, akit egyszarvú kecskebaknak lát álmában:

> *És seregek állanak fel az ő részéről, és megfertéztetik a szenthelyet, az erősséget, és megszüntetik a mindennapi áldozatot, és felteszik a pusztító útálatosságot.*
>
> *És a kik gonoszul cselekesznek a szövetség ellen, azokat hitszegésre csábítja hízelkedésekkel; ellenben az Istenét ismerő nép felbátorodik és cselekeszik.*
>
> *És a nép értelmesei sokakat oktatnak, de hullanak fegyver és tűz miatt, fogság és rablás miatt napokig.*
>
> (Dán 11, 31-33)

## A PERZSA-KAPU ELESTE

A téli napforduló után, a modern naptár szerint az év fordulója táján Alexandrosz tábort bontott Szúza városában. Történetünk első fele a csúcspontjához közeleg. Előttük áll a Parszra, Perzsia szívére mérendő végső csapás. A régi ahvazi út a déli síkságon gázfáklyák és mállott sziklák között vezet az oxiai hegyekbe. Félelmetes sziklák, kicsi, göcsörtös tölgyfák. Itt a helyiek útdíjat követeltek és kaptak a Nagy Királytól (ahogy az afgán hegyi törzsek is ezt tették az angol uralom idején). Alexandrosz azonban nem olyan ember volt, aki alávetette volna magát a szokásnak, ezért rövid csatában kegyetlenül legyőzte őket. Folytatta az útját kelet felé. Nyolcvanezer főből álló sereggel indult az ország belseje irányába. Célja Perszepolisz, „Parsza” (a hatalmas perzsa palota, körülötte a királysírok, szentélyek és szent tüzek), a birodalom legszentebb helye.

Ma Ahvázból Fársz tartomány csipkézett gerincű hegyei mentén utazunk, a Zagrosz-hegység hatalmas tömbje bal oldalon fokozatosan emelkedik, a régi út Nurabad közelében a hegy lábánál jobbra kanyarodik. Alexandrosz január közepén járt erre, a Zagrosz 5000 méteres csúcsait hó borította, a magasabban húzódó útvonalon lehetetlen volt átjutni. Alexandrosz megállt annál a helynél, amit Diodorus Siculus „szúzai sziklák”-nak nevez; talán annál a gigantikus, asztal alakú hegynél, amit most „Fehér vár”-nak hívnak, a legendás citadellánál, melyet a 10.

századi perzsa eposz, a *Királyok könyve* is említ, és amelyet többek között a mongol Timur Lenk is megostromolt. Itt, ahol a Fahliun folyó a nagy zöld síkságra ér, Alexandrosz kettéosztotta hadát. Innen Parmenión a fő hadosztállyal a régi kocsiúton, a hosszabb, déli útvonalon, Siráz városán át ment Perszepoliszba. Parmenión biztos segítője volt a királynak, de Alexandrosz a legtöbbször örült, ha különválhatott tőle. Parmenión az apja, Philipposz jobbkeze volt, régi vágású, régi gondolkozású hadfi. Alexandrosz védelmezői és méltatói mindig konzervatívnak és óvatosnak, Alexandrosz nagyra törő tervei kerékkötőjének állították be Parmeniónt. Akármennyi is legyen ebben az igazság, Alexandrosz és Parmenión nem mindig jöttek ki egymással, és a király mintha azt akarta volna, hogy ne legyen láb alatt. Alexandrosz egy közel 20 000 fős elit csapattal a rövidebb úton ment, egy keskeny hegyszoroson át közelítették meg a perszepoliszi síkságot. Még az előtt oda akart érni, hogy Dareiosz emberei elmenekítenék a kincstárat, s hajlandó volt a járt utat a járatlanabbért, egy ősi, a Zagrosz-hegységen át vezető hadi- és kereskedelmi útért feladni, átmenni azon a hegyszoroson, amit a görögök Perzsa-kapuként ismernek.

Az út, amin Alexandrosz elindult, a Fahliun folyó völgyében vezet felfele; hepehupás, egyenetlen ösvény, melyet követve kétszer kell átgázolni a folyón, s amelyik meredek hegyek közt kanyarog. Szerintem helyismeret nélkül lehetetlen végigmenni ezen az útvonalon. „Felderítő” úton már jártam odafönt, és előre figyelmeztettek. Ezúttal egy mezőgazdasági furgonnal utazott a stáb, kétszer akkora volt, mint egy taxi; a sofőr, Bandar házában aludtunk, a hajnali indulásra készen. Az út olyan rossz állapotú, hogy nehéz elhinni: valaha híres, ismert útvonal volt, még nehezebb azt elképzelni, hogy egy hadsereg is átjutott rajta. Mégis ez volt az, a híres „Ansan kulcsa”, több ezer éves útvonal, gyalogosok még most is használják. A mai Irán gyanakvó légkörében új rendőrállomás védi a keleti oldalon, ahol az ösvény leér a farszi síkságra. Mielőtt vagy huszonöt évvel ezelőtt megjelentek itt az autók, ez volt a fő rövidítés a nurabadi síkságról Fársz tartomány felé.

Körülöttünk a horizonton a Zagrosz legmagasabb csúcsai. Elszigetelt, zord vidék ez, különösen télen. Nincs áram, a magasabban fekvő hegyvidéken bakthiari nomádokkal lehet találkozni, akik ideiglenes falvaikat csak a nyári legeltetés idején lakják. Karavánszerájok romjai mellett haladtunk el, épen megmaradt ősi hidakon és egy nagy, Szászánida-kori viadukt mellett. Végül megálltunk egy szép, már őszi lombbal pompázó nyárfaligetnél, ahol néhány faházat és egy leomlott karavánszerájt láttunk a mély szurdok elején. A Perzsa-kapu bejárata. Itt zajlott Alexandrosz ázsiai hadjáratának legnagyobb s talán legdöntőbb eseménye.

Gyalog kell átmenni rajta, ahogy Alexandrosz is gyalog tette meg… A szurdok elején kellemes emelkedőn haladtak, vízesések és patakok mentén, tölgyesekben, platánosokban. (Ironikus, hogy későbbi arab és perzsa földrajztudósok ezt a helyet a négy földi paradicsom egyikeként írták le.) Aztán beütött a baj. A hivatalos verzió, Arrianosz szerint csak helyi nehézségek támadtak. Diodorus és Curtius alternatív története szerint azonban a görögök már mélyen a hegyszorosban jártak, amikor rájöttek, hogy a perzsák csapdába csalták őket. A legkeskenyebb, legnehezebb ponton, ahol a sziklák összeszűkülnek, az ösvényt fal zárta el. Hirtelen kövek, dárdák és nyilak záporoztak rájuk. A görögök súlyos veszteségeket szenvedtek. Alexandrosz a halottakat hátrahagyva visszavonult a mai Mulla Szuszan falucska melletti síkságra. Ott tábort vertek, tüzeket gyújtottak, és alternatív tervet próbáltak kidolgozni. Azokban a pillanatokban a perzsiai hadjárat sikere forgott kockán.

Az első éjszakán kénytelenek voltunk lejönni a hágóról, és a holdtalan sötét éjszakában, a kerék szabdalta földúton, a hegy hepehupás nyúlványain át a szurdok bejáratánál levő táborhelyünkre visszatérni. Képet kaphattunk arról, miben volt részük a görög csapatoknak. Volt helyi vezetőnk (Zavore, tanár Nurabadban, nyaralója van a hegyekben), de alig láttunk magunk előtt, és a fákkal sűrűn benőtt vízmosásban, a patakon át, sűrű sötétben, úgy, hogy csak egy doboz gyufánk volt, igazán idegtépő leereszkedés volt. Néhány óra múltán bevonszoltuk magunkat Mulla Szuszan településre. Teljesen kimerülten állítottuk fel sátrainkat Zavore házának teraszán, melyet a kedvünkért kinyitott. November vége volt, de szokatlanul napos, kellemes idő. Alattunk a Perzsa-kapu bejárata és az a tisztás, ahol Alexandrosz tábort üthetett, miután a hágótól visszavonult.

Mivel a hágón nem juthatott át, Alexandrosz hadifoglyaitól tudakozódott, ismernek-e kerülő utat. A szokásos ügylet: a hasznos információért gazdag jutalom, a hamis vagy pontatlan információért halál. Egyszerű, de hatékony eszköz. Egy helyi pásztor lépett Alexandrosz elé. Lükiai volt, régebben hadifogoly, és beszélt görögül. Évekig ezekben a hegyekben legeltette a nyáját. Azt mondta, van másik út, amelyen meg lehet kerülni a hágót: sziklás, nehéz útvonal, úgy 20 kilométer, szamárösvényeken. „Átkelhet-e rajta egy egész hadsereg?” – kérdezte Alexandrosz. „Nem, az teljességgel lehetetlen” – felelte a pásztor. Alexandrosz mégis nekivágott a sereggel. Valószínűleg nem volt más választása. De hol vezetett a titkos ösvény? Senki sem találta meg.

Tábortüzünk körül Zavore és bátyja azon vitatkoztak, melyik ösvényen mehetett Alexandrosz. Az idősebb fivér amondó volt, hogy a közvetlenül felettünk haladó ösvényen lehetetlen volt átjutniuk, mert januárban ezt a helyet vastag hó borítja. (Azt biztosan tudjuk, hogy a görögök ittjártakor volt hó.) Zavore ezzel nem értett egyet. A tűz már jól leégett, már lefekvéshez készülődtünk, amikor ők még mindig azon vitatkoztak, merre

lehetett a rejtett ösvény. Abban azonban megegyeztek, hogy másnap poggyászunkat szamarakra málházzuk, és felvisznek minket azon az úton; hosszú idő óta talán először mi járunk arra.

Hajnalban felmálháztuk a szamarakat, eloltottuk a tábortüzet, és Mulla Szuszan falucskából elindultunk felfele a kanyargós ösvényen, öszvérekkel két-három óra gyors menetelés felfelé a meredek hegyeken. De képzeljük el, hogy 15 000 ember éjjel teszi meg ugyanezt az utat. Most, hogy a nyomában jártunk, láthattuk, mekkora merészség volt elindulni ezen az úton. Aztán hirtelen a meredek hegyektől övezett, széles fennsíkra értünk. Nyáron itt mindenfelé a nyájaikat legeltető pásztorok fekete sátrait lehet látni. (Ha a pásztor története igaz, itt legeltethette a nyáját.) A csípős hidegben ebédszünetet tartottunk; az erős széltől kövekkel védett rőzsetűzön fekete teát főztünk. Zavore több marék keserű, fás ízű termést főzött meg; lapos iráni kenyérrel, kecskesajttal és olívabogyóval ettük. (Ilyennek képzeltem Alexandrosz hadseregének ételét is.)

A hegytetőn mindent átláttunk, mindent megértettünk. Nem kevésbé csodáltuk Alexandrosz tervének hihetetlen bravúrosságát; főként, ha mindez, mint Arrianosz újа, éjszaka történt. Itt ismét kettéosztották a sereget, és jobbra fordultak. Bizonyára éjfél előtt álltak meg itt. A csapatok összegyűltek, rövid pihenőt tartottak, ettek, bort ittak. (Minden katonánál három napra való ellátmány volt.) Ahogy ott álltunk, s a szél süvített a kopár hegyeken, arra gondoltam, hogy Alexandrosz sürgős tanácskozást tarthatott parancsnokaival; a mérnökök vezetőjével, hogy hidat kell-e verni; a geodéta Baethonnal, hogy meghatározzák a szükséges menetsebességet és időzítést, folyamatosan érdeklődve a helyismerettel rendelkezőknél: „Milyen messze van a Kur folyó? Mennyi az út Perszepoliszig? Milyen akadályok vannak az úton? Át lehet-e gázolni a folyókon?” A hadifoglyokat is könyörtelenül faggathatták: „Mennyi katonája van Ariobarzanésznak a szurdokban? Hány embere van a túloldalon, a síkságon? Védik-e Parszát?” Ezután kettéosztották a csapatot, mindkét csapatrésznek szorosan őrzött helyi vezetők mutatták az utat. Amüntasz, Philótasz és Koinosz vezetetésével három falanxbrigád és egynéhány könnyűegység (körülbelül 7000 ember) egyenesen előrement, hogy hidat verve átkeljenek a Kur folyón, készen arra, hogy villámrohamot indítsanak Perszepolisz ellen. Maga Alexandrosz Perdikka hosszú lándzsás falanxát, az íjászokat és a könnyűfegyverzetű, hegyvidéki harcban gyakorlott 1000 agrianus lovast és a királyi gárdát vezette. Ez a körülbelül 5000 emberből álló csapat a hágó másik oldaláról hátba támadni készült a perzsákat. Éjfél után, a fagyos szélben, vacogva indultak útnak. A perzsák még mindig nem tudták, hogy az ellenség közel.

Nyomukban járva a sötétben átélhettük, milyen félelemmel vegyes várakozással járhattak ezen az úton. Csak a harcedzett (és a hegyi élethez

hozzászokott) férfiak gondolhattak ki egyáltalán ilyen haditervet, nem beszélve a kivitelezésről. De a makedón hadsereg szilárd hadigépezet volt; a katonák annyira bíztak karizmatikus ifjú vezetőjükben és csapatuk képességeiben, hogy minden nehézséget készek voltak vállalni; fegyelmezettségük nem ismerte a félelmet. Alexandrosz hajnaltájt elérte a szoros végét. Ugyanakkor Arrianosz szerint (aki Ptolemaiosz visszaemlékezéseit használta forrásul) Ptolemaiosz feladata az volt, hogy 3000 különlegesen képzett lovas katonával titkos útról indítson meglepetésszerű támadást az ellenség állásai ellen. Ezt a lépést még nem magyarázták meg, mert senki nem követte az útvonalat a helyszínen. Mi megtaláltuk a nyomra vezető jeleket.

A fennsík végén, ahol a görög hadsereg kettévált, láthattuk a szurdok közepét, ahol egykor a perzsa védők álltak; és éppen ott mély vízmosás vezetett le a szikláról, pontosan a perzsák egykori állásainak közepébe. Ezen mehetett le itt Ptolemaiosz. Hajnali derengő világosságban szamarakkal ereszkedtünk le a keskeny, meredek úton a sötétlő szurdokba. Kénytelenek voltunk gumifák ágából fáklyát készíteni (régi pásztorpraktika). Egy-egy ilyen fáklya úgy negyedóráig ég. Curtius szerint az éjszakai út során ijesztően mély vízmosás tátongott előttük, és csak mikor világosabb lett, akkor tudtak lemenni rajta. Ha ezt a részletet Curtius művében Ptolemaiosz visszaemlékezéseiből vette, akkor ez lehetett az a vízmosás, amin mi is lebotorkáltunk. A fennsíkról távoli farkasüvöltés hallatszott le hozzánk, mi pedig igyekeztünk kínafafáklya-készleteinket pótolni. Idegtépő pár óra telt el, amíg tábort üthettünk. Hogy milyen lehetett hajdan a görögöknek, azt csak elképzelni tudtuk.

Hamarosan, amint megjelentek az első hajnali fények, az út világossá vált, és Ptolemaiosz a védők számra láthatatlanul levezette csapatait a támadásra készülő legbelső védelmi sereg közelébe. Reggelre Alexandrosz is elérte a szorost. A csapda bezárult. Alexandrosz trombitái a perzsák háta mögött harsantak fel, és feleltek rá Kratérosz kürtjei, aki az eredeti táborból a fal másik oldalán, a görögök korábbi hiábavaló átkelési próbálkozásainak helyszíne közelében várakozott. A perzsákat megfogták. A szoros mindkét végét lezárták, Ptolemaiosz pedig középen állt a csapataival. Amint feljött a nap, Alexandrosz hátba támadta a perzsákat; Kratérosz a falat rohamozta meg; Ptolemaiosz a védők főerőire rontott. Kilátástalan helyzetük ellenére a perzsák nagy bátorsággal harcoltak. A görögök ádáz csatában legyőzték a perzsákat, bár magának Ariobarzanésznak 5000 gyalogossal sikerült kitörnie és elmenekülnie. Döntő győzelem volt ez, amit később „a történelem legkockázatosabb, legmerészebb és legnagyobb haszonnal járó hegyi terepen vívott hadjáratának” nevezetek.

# PERSZEPOLISZ –
# „A VILÁG LEGGYŰLÖLETESEBB VÁROSA”

Alexandrosz előtt nyitva állt a Perszepoliszba vezető út. A perzsák sorában ekkorra teljes volt a zűrzavar, megbénította őket a félelem. Ariobarzanész – az egyetlen perzsa hős ebben a szomorú történetben – visszavonult Perszepoliszba, ahol az utolsó leheletig vívott elkeseredett harcban a város falai előtt halt meg, mert nem engedték be az övéi. A Mulla Szuszan falucska körüli szél söpörte hegyekben a luri pásztorok még mindig helyi hősként tisztelik: aki „legyőzte a nagy Iszkandert”.

Alexandrosz i. e. 330. január 30-án jutott el Perszepoliszba, a birodalom rituális és szimbolikus központjába. Gyönyörű helyszín: hegyekkel övezett tágas síkság, búzamezők, napnyugtakor kecskekolompok csilingelését hallani. A perzsa történelem visszhangzik itt. Az erdeifenyők paravánja mögött elhagyott sátrakat láttunk; még 1970-ből maradtak itt, amikor az utolsó perzsa sah itt ünnepelte a Perzsa Birodalom megalakulásának kétezer-ötszázadik évfordulóját. A palotánál kevésbé lehetett volna alkalmasabb szimbólumot találni erre. Éppen ezért a sah bukása után, amikor 1979-ben a legextrémebb klerikálisok kerültek hatalomra, pontosan tudták, hogy a palota a monarchia szimbóluma, ezért indítványozták a lerombolását. Szerencsére hiába.

A lehető legközelebb akartunk maradni a romokhoz, ezért a helyszínen található régi szállodába szállásoltuk be magunkat. Art deco épület, a sah apjának idejéből; jobb napokat is látott már, megérdemelné a felújítást. A kerteket benőtte a növényzet, a pangó medencében harsány békák, de a teraszáról a fák között a természetes sziklafennsíkon álló, az athéni Akropoliszra emlékeztető palota kísérteties alakja látható; a hatalmas fehér oszlopok mutatóujjakként tűnnek ki a homályos éjszakában. A palota mögött árnyék sötétlik az égen, a Kegyelem Hegye, az utolsó perzsa királyok sírjai. A perzsa történet szent helye.

A palotának nincs teteje, és hatalmas oszlopai közül csak egy tucatnyi áll. Valaha csodálatos elszigeteltségben állt itt, három nagy faltól övezetten, bronzkapukkal, zászlórudaktól szegélyezetten; később a szicíliai Diodorus írja le egy kiváló korabeli beszámoló alapján, amit minden bizonnyal Alexandrosz expedíciójának tagja készített. Írt a királyi teraszról, a kincstárról, a rezidenciákról és a királyi család tagjairól is, valamint a főnemesekről és szállásukról, a királyi hadsereg vezetőiről és a nagy pompáról. A lakóváros nem messze a palotától, a mai Isztakhr városban volt, ahol a perzsa arisztokrácia nagy házakat tartott fenn, és itt laktak a királyi család alacsonyabb rangú tagjai is. Itt, Perszepoliszban tartották a birodalom szent tüzét, az ősi perzsák legszentebb vallási szimbólumát, amiről történetünk későbbi részében még szó lesz.

Alexandrosz csapataival leereszkedett a fellegvárhoz, és elfoglalta a Nagy Király palotáját. Amikor először meglátta a palotát – mely az akkori világ legszebb épülete lehetett –, bizonyára elállt a lélegzete. Az előző generációk építette palotaegyütteshez még Alexandrosz érkezése előtt tíz évvel is emeltek új részeket. A hely fontos események színes nézőtere volt. Itt, a tömegektől távol tartották a birodalom rítusait és az ünnepélyes udvari kihallgatásokat. A nagytermeket és a királyi lakosztályokat 1930-ban tárták fel. A romréteg alól érintetlenül kerültek elő a faragott frízek. A nagy fogadóterembe vezető lépcső melletti falon látható domborműveken Etiópia, India, Közép-Ázsia és a görög Ionia követeinek ábrázolása, kezükben a királynak szánt, messzi földről hozott ajándék. A király mindenütt: fogadja az elé járulók hódolatát, démonokat győz le, legyezős, kendőket és kenőcsös tégelyeket tartó szolgák között; arca szenvtelen, kifejezéstelen a dús, göndör hajzata, bodorított szakálla és a kendőzőszerek alatt. A görögök számára mindez a despota keleti kényúrsággal volt egyenlő. A görög források portréikban Dareiosz elpuhultságát és gyávaságát a keleti tirannizmus összes kliséjével ábrázolják; és tény, hogy a perzsákat és királyaikat bemutató görög leírások némelyike az európai „orientalizmus” korai megnyilvánulásai közé tartozik. A történetet Dareiosz szempontjából is el kell mondani.

Alexandrosz gyorsasága és meglepetésszerű támadása révén a kincstárban még érintetlenül találták a perzsa király kincseit: 120 000 talentumot aranyban, 8000 talentumnyi értéket egyéb kincsekben (ez 1913-as értéken számolva 44 millió angol font, azaz az 5. századi athéni birodalom háromszáz évnyi jövedelme). Hétezer málhás állat kellett volna az elszállításához. Alexandrosz kezére jutott a világ legnagyobb felhalmozott kincse. Elég ahhoz, hogy egész Ázsiát meghódíthassa.

A hadsereg parancsot kapott, hogy ne nyúljanak a palotához, de Alexandrosznak meg kellett jutalmaznia csapatait a győzelemért, hiszen már régóta ígérte nekik „a világ leggyűlöletesebb városának” kincsét. A város, melyet a görögök szintén Perszepolisznak hívtak, nem lehetett a palota mellett. Minden bizonnyal a mai Isztakhr városa lehetett. Az iszlám előtti Perzsia három szent tüzének egyikét őrizhették itt. Most a Paszargadaiba vezető út mentén, romhalmok között csak néhány tört oszlop és lótuszmintás oszlopfő jelzi, hogy hol állhatott a tűzszentély. A városban szabad rablást engedélyeztek a makedón csapatoknak. Iszonyatos dúlást rendeztek, szörnyű harácsolást, erőszak vette kezdetét (olyasmi lehetett talán, mint – a modern atrocitások közül hozva példát – Berlin szovjetek általi kifosztása 1945 májusában). A szabad rablás leírása valószínűleg hiteles, bár Alexandrosszal szemben ellenséges forrásból származik. Diodorus művében a *hübrisz* (katasztrófát okozó, gőgös, megsemmisítő erőszakosság) szó használata is azt mutatja, hogy a szerző ezt nagy gonosztettnek, a természeti rend és az igazságosság elleni

tettnek tartja; az elkövetők átléptek egy határt, az istenek büntetését hívják ki maguk ellen.

> *Alexandrosz a városról mint Ázsia legutálatosabb városáról beszélt a makedónoknak, és a királyi palotákat kivéve szabad rablásra átadta katonáinak. Ez volt a leggazdagabb város a nap alatt, és a hosszú évek során a magánházakban elképzelhetetlen gazdagságot halmoztak fel. A makedónok lerohanták a várost, megöltek minden férfit, feldúlták az otthonokat; számos közrendű ember házában is igen pazar berendezést és mindenféle ruhákat találtak. Rengeteg ezüstöt vittek el innen, és nem kevés aranyat is, valamint számtalan dús, arannyal hímzett, bíborral festett öltözetet is raboltak a győzők. A királyi család tagjainak az egész civilizált világban híres, hatalmas házai áldozatul estek a katasztrofális, megsemmisítő vadságnak és rombolásnak. A makedónok egész nap fosztogatásorgiában élték ki magukat, mégsem elégítették ki határtalan kapzsiságukat. Olyannyira zsákmányéhesek voltak, hogy egymással is megvívtak a perzsák javaiért, és társaik közül is számosakat mészároltak le csak azért, mert a másiknak többet sikerült zsákmányolnia. A legértékesebb zsákmányt egyesek a kardjukkal vágták fel, hogy mindenki megkapja a részét. Előfordult, hogy az értékes darabok után nyúló kezet levágták, úgy megőrjítette őket a kapzsiság. A nőket elhurcolták, ruhástól, mindenestől, a foglyokat rabszolgákká tették. Perszepolisz, a város, ami minden más városnál nagyobb jólétben élt, mindeneknél nyomorultabbá lett.*
>
> Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica*, XVII. könyv, 70.

Perszepoliszi tartózkodása alatt Alexandrosz kilovagolt a Naks-i-Rusztámhoz, a perzsa királyok sírjaihoz. Talán elmerengett a birodalmat felépítő királyok impozáns síremlékeinél: itt nyugszik I. Dareiosz, akinek Görögország elleni inváziója Marathónnál végződött; Xerxész, aki megkorbácsolta a Hellészpontoszt, majd pontonhídon jutott át rajta, ezek után a Thermopülai-szorosban legyőzte a spártaiakat, és csak Szalamisznál szenvedett vereséget. Sötét, egyszerű pompájában mindegyik sír fölött ott volt Ahura Mazda, a zoroasztriánus teremtő isten jelképe; ezekkel a sírokkal az iráni történelem tárul elénk. Mire gondolhatott az ifjú görög hadvezér, amikor itt állt? Nemcsak a perzsák gazdagsága, hanem őseik sírja is a kezére került.

Alexandrosz meglátogatta Paszargadai városát, hogy az ottani palota kincseit is elkonfiskálja. A palota törött oszlopai még ma is állnak a hegyekkel övezett, télen jeges szél fútta, nyáron perzselő hőség égette

széles síkságon. Ez a mező ősi nomád gyülekezőhely, az óperzsa királyság központja. Itt, kis talapzaton, melyre hét lépcső vezet fel, áll Nagy Kürosz király, a birodalomalapító sírja. Alexandrosz belépett a sírkamrába. Odabent kőemelvényen aranyozott koporsót, a falon régi kardokat, egy pajzsot és egy íjat talált. A szívai szentélyhez hasonlóan ez is azon kevés helyiségek egyike, amikről biztosan tudjuk, hogy Alexandrosz járt falaik közt. Azt mondják, a falra ez volt írva: *„Ó, ember, bárki vagy, és bárhonnan jöttél is, tudtam, hogy eljössz: én Kürosz vagyok, én alapítottam a perzsák birodalmát. Ne irigyeld tőlem azt a kevés földet, mi testemet fedi.”* A meghatódott Alexandrosz tiszteletben tartotta a király földi maradványait. Történelmi jelentőségű hely ez, hangsúlyosan mutatkozik itt meg a perzsa királyság eredete: a vándorló, állattartó harcosok erős vezetői csak az i. e. 530-as években kötöttek törzsszövetséget, leszármazottaik két nemzedék múlva világbirodalmat hoztak létre. A helyi törzsi lakosság a sírt „Salamon Anyjá”-nak nevezi. A luri nomádok egészen a legutóbbi időkig megálltak itt éves vándorlásaik során, amikor nyárra a Zagrosz-hegység magas fennsíkjaira terelik nyájaikat. Énekelve járták körbe a sírt, kancatejet öntöttek, mézet kentek lépcsőire – az iráni világkép archaikus részének továbbéléseként, mellyel még ma is találkozhat az utazó.

Alexandrosz május végéig, június elejéig időzött Perszepoliszban. De miért? A perzsa királyok Perszepoliszban tartják nagy újévi ünnepségüket. Vajon Alexandrosz arra várt, hogy a perzsák királlyá koronázzák, hogy olyan könnyen elfogadják, mint az egyiptomiak? Nem volt ilyen szerencséje. Abban az évben nem volt ünnepi felvonulás, az újévi ünnepségen nem nyilvánították Alexandroszt Ahura Mazda földi helytartójává. Az egyiptomi Luxorban a királyt teljes fáraói díszben örökítik meg; az utóbbi években régészek Anatóliától Tádzsikisztánig több helyen találtak istenként imádott Alexandrosz-szobrokat. Perszepoliszban azonban nincsenek Alexandroszt perzsa szakállal, vászontörülközőket, balzsamos edényeket tartó, kényeztető, legyező szolgákkal ábrázoló képek. Iránban sehol sem ábrázolják perzsa királyként.

Ez idő alatt Dareiosszal vagy a perzsa katonai vezetés ellenzéki elemeivel folytathatott tárgyalásokat. De a hosszú várakozás más indokai is hasonlóan meggyőzőek lehetnek. A Zagrosz-hegység hágóit télen gyakran vastagon borítja a hó, és néha csak áprilisban válnak járhatóvá. (19. századi brit hírszerzési adatok és utazók beszámolói gyakran hangsúlyozzák, hogy a Zagrosz-hegységen télidőben lehetetlen átkelni.) Az északi út azonban néha már januárban megnyílik, ezért lehet, hogy más magyarázatot kell találnunk a király késlekedésére.

Május végén vagy június elején a történet rendkívüli és nem várt fordulatot vesz. Az eseményt nagyjából azonosan meséli el Plutarkhosz, Curtius és Diodorus, de Arrianosz (talán a király hírnevére ártalmasnak

találván) alig tesz említést róla; s az antik forrásokban is meglehetős kétség mutatkozik a történet igazságtartalmával kapcsolatban. Mindazonáltal a hódító expedíció legelterjedtebben mesélt és legszenzációsabb része. A király győzelmeit megünneplendő, játékokat rendezett, és drága áldozatot mutatott be Perszepoliszban. A nevezetes éjszakán lakomát adtak, s ezen nők is jelen voltak (ami nem volt szokás a hagyományos makedón ivászatokon). Köztük volt a híres athéni kurtizán, Thaisz is. Diodorus így meséli a történetet:

> *Miközben lakomáztak és már jócskán ittak, s a fejükbe szállt az ital, őrület lett úrrá a részeg vendégek elméjén. Ekkor a jelen lévő nők egyike, az athéni Thaisz azt mondta, hogy az ázsiai hadjárat megkoronázása lenne, ha Alexandrosz csatlakozna hozzájuk a győzelmi táncban, és felgyújthatnák a palotát, hogy női kezek oltsák ki a perzsák dicsőségét. Mindezt bortól szédülő fiatalemberek előtt mondta, és mint várható volt, valaki erre helyeslően kiáltott fel az egybegyűltek közül, s erre fáklyákat gyújtottak, hogy megbosszulják a görög templomok lerombolását* [Xerxész perzsa király tette ezt, 150 évvel korábban]. *Mások is csatlakoztak a javaslathoz, mondván, ez a tett igazán Alexandroszhoz méltó. A király hallgatott a szavukra, és mindannyian felugrottak kereveteikről, és továbbadták a hírt, hogy győzelmi menetet rendeznek Dionüszosz tiszteletére. A jelen lévő fuvolás leányok élén a király vezette őket. Mögötte Thaisz, a prostituált. A király után másodiknak ő érintette égő fáklyáját a palotához. Mások is követték példájukat, mire az egész épület lángba borult, oly nagy volt a tűzvész. Nevezetes esemény, hogy Xerxész perzsa király szentségtelen tettét annyi év után éppen egy olyan nő bosszulta meg, akinek hazája egykor elszenvedte a kárt – s mindezt puszta szórakozásból.*
>
> Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica*, XVII. könyv, 72.

Ez számunkra nagyon fontos lélektani pillanat Alexandrosz történetében. Mire készült? Baleset volt? Vagy előre eltervelt vandalizmus? Igaz lehet a Thaisz szerepéről szóló rész? Az általános mai vélekedés szerint a palotát szándékosan gyújtották fel, de a régészeti bizonyítékok, a tűz nyomainak újbóli vizsgálata arra az eredményre jutott, hogy Xerxész termeit módszeresen gyújtották fel, nem részeg randalírozók munkájának tűnik. Mit árul ez el nekünk? Alexandrosz talán így akarta tudatni az otthoni görögökkel, hogy nem feledkezett meg a pánhellén bosszúról (különösen akkor, amikor spártai ellensége, Ágisz király Görögország déli részén fegyveres harcra készült ellene).

Talán a perzsáknak is üzenni akart ezzel: a ti időtök lejárt, most eljött az enyém. Talán így, birodalmuk szellemi központjának lerombolásával állt bosszút azért, hogy a perzsák 150 évvel korábban felgyújtották az athéni Akropoliszt. Így jelentette be, hogy ősi múltjuknak vége, új korszak kezdődött.

## ALEXANDROSZ, AZ ÁTKOZOTT

Hogyan vélekedtek róla ekkor a perzsák? Mint Alexandrosz történetében szinte mindig, most is csak a győztesek szemszögéből ismerjük a történetet. Szinte. Ez esetben fennmaradtak egy erőszakos, hosszú hajú, nyugatról érkező, sem istent, sem embert nem ismerő dúlóról szóló furcsa jósszövegek:

*Egy napon hitetlen ember érkezik Ázsia földjére*
*Vállát lila köpeny borítja*
*Vad, barbár, kegyetlen, bosszúszomjas, irgalmat, igazságot nem ismer.*
*Villámcsapásból jött a világra, mennydörgés nevelte.*
*Mégis csak ember. Egész Ázsia nyögi a gonosz igáját,*
*Sok vért iszik be ez a föld.*
*Akár tudja, akár nem tudja, Hádész figyelemmel kíséri:*
*Végül pedig azok kezétől pusztul, akiket el akart pusztítani.*

Ez az Alexandrosz-hagyomány sosem szűnt meg Perzsiában, ma is él az ősi perzsa vallás követői, a zoroasztriánusok körében. Ők a régi perzsák maradéka, közvetlen leszármazottai azoknak, akiket Alexandrosz meghódított. Még mindig lámpást gyújtanak Ahura Mazda istennek, gondozzák szent fáját, gyakorolják az ősi rítusokat. Mára alig néhány ezren maradtak Iránban. Ők Dareiosz és Xerxész vallásának követői, ez a vallás határozott meg mindent, ami a történetben ezután következett. Az ő jelképeik találhatók Perszepolisz, Naks-i-Rusztám, Paszargadai falain Zoroaszter, az első nagy monoteizmus-hirdető próféta tanítását követik. Zoroaszter i. e. 1500 körül, az Aral-tó környékén, a mai Üzbegisztán területén élhetett. A dolgos, erkölcsös életet hirdette. Tanításait több mint ezer évig szájhagyomány útján örökítették nemzedékeken át. A zoroasztriánusok a történelem nagy viszontagságai (Alexandrosz hadjárata, illetve később az arab hódítás) ellenére megőrizték Zoroaszter tanításait, és közvetlen kapcsolatot jelentenek a mai kor és Dareiosz világa között.

Találkozni akartunk zoroasztriánusokkal, ezért Perszepoliszból kitérőt tettünk a Zagrosz-hegységtől keletre, a Nagy-Sós-sivatagba, Jazd városába. Jazd, ez a csodálatos vályogtégla város, melyet Marco Polo is

megcsodált, a legjobb példája annak, milyennek láthatták a görögök a perzsa városokat. Masszív, vályogtéglából épített védművek, emeletes házak, fedett sikátorok, kupolás szentélyek, víztározók, ciszternák – minden vályogtéglából épült. Itt is láthatók azok a csodálatos építészeti megoldások, melyeket a perzsák a sivatagi életre kitaláltak: föld alatti alagutak vezetik a vizet a városba a hegyekből, magasra nyúló szélfogó tornyok zárják, fogják be a legenyhébb szellőt, és vezetik le a hűvösséget a belső termekbe, enyhet adva a jazdi melegben pihegő háremeknek.

A helyi legenda szerint Alexandrosz Jazd városát börtönnek használta, a politikai okokból száműzötteket záratta ide. Ez nem lehetetlen. Izolált világ ez, védműve a sivatag, saját mesterséges ökoszisztémája tartja fent. Itt él az ősi perzsák maradéka. Megőrizték régi nyelvüket, szent könyveiket és szertartásaikat, köztük az archaikus halálrítusokat is a Csend tornyaiban. Talán nincs is még egy vallási közösség, mely ennyire állhatatosan kitartott volna a hosszú üldöztetés ellenére: övék a győzelem a felejtés felett. Nem felejtették el Alexandroszt sem. A jazdi gyülekezet egyik tagja ezt mondta nekem:

> *Lehet, hogy a görögök és maguk európaiak nagyra tartják, de mi gonosznak nevezzük. Mert felgyújtotta a templomainkat, megölte papjainkat; kényszerítette gyermekeinket, hogy görögökhöz menjenek feleségül, hogy elveszítsék identitásukat; elpusztította szent könyvünket, bibliánkat, az Avesztát, melyet 12 000 borjú bőrére aranybetűkkel írtak. Miért neveznénk mi Nagynak? Nekünk gonosz. Ezért mi Iszkander Gudzsaszte néven emlegetjük. Átkozottnak.*

A zoroasztriánusok nem felejtettek: táplálták a tüzet. Szó szerint, mert csodálatos módon a perzsa királyok szent tüze, amit Perszepoliszban imádtak, azóta sem aludt ki. A középkorban a zoroasztriánus papok mindenhova magukkal vitték, gyakran titokban, hogy megmaradhasson. Előfordult, hogy a biztonság okáért ketté kellett osztaniuk a zsarátnokot. Végül a jazdi síkságon telepedtek le, majd a 20. század elején a Jazdtól északra fekvő kis faluba költöztek, ahol a szent tűz ma is ég. A falu tűztemplomában, ablaktalan sötét szobában tartják. Senki sem léphet be, csak felszentelt papok. Csak megtisztult zoroasztriánus nézhet a tűzre. Az örökös felügyelők, a Belivani család tagjai minden reggel gondozzák a tüzet, közben olyan himnuszokat énekelnek, melyeket már Dareiosz és Xerxész is ismert.

A szentély előtt várakoztam, egy fénysugárban füst gomolygott. Körös-körül a próféta képei, mellettük az Irakkal vívott háborúban meghalt zoroasztriánus fiúk fényképei. Az ajtó mögött, fojtó füstben a Belivani férfiak az *Avesztá*t recitálták. Ez volt utazásunk egyik

legmeghatóbb pillanata: a tudat, hogy valami ennyire anyagtalan, mint a tűz, túlélheti a történelem viharait. Olyan tűz, mely Alexandrosz napjai óta ég, olyan tűz, amelynek Dareiosz is áldozatot mutatott be.

## HAJSZA DAREIOSZ UTÁN

Alexandrosz január közepe óta nem mozdult ki haddal Perszepoliszból. Június eleje volt, az aratás ideje a Zagrosz-hegység vidékén. A hágók megnyíltak, az útvonal mentén a hegységbeli kis fennsíkokon élelmiszer-készleteket halmoztak fel a hadseregnek. Alexandrosznak döntenie kellett, mi legyen a következő lépés. Perszepolisz romokban hevert. Dareiosz még szabadon szervezkedett, még mindig remélte, hogy megharcolhat a görög ellenséggel. Eddigre Alexandrosz titkosszolgálata kiderítette talán, hogy Dareiosz Ekbatana városában, 600 kilométerrel északabbra tartózkodik. Vele van elit lovassága, a görög zsoldosok (akik hűségesek maradtak hozzá) és néhány nemese, köztük Besszosz, Baktria szatrapája, királyi vérből származó nemesember, aki az arbelai csatában a lovasság parancsnoka volt. Biztos hátterük volt, képletesen szólva falnak támasztották a hátukat. Egy forrás említi, hogy Dareiosz latolgathatta azt, hogy Ekbatanában ütközik meg az ellenséggel, de úgy tűnik, hamar feladta ezt az elképzelését. Ami ezután történt, azt nemcsak görög, hanem későbbi görög és latin krónikákba átemelt perzsa forrásokból is ismerjük. Valaki nyilvánvalóan vette a fáradságot, és részletesen tudakozódott a királyhoz közel álló perzsák valamelyikétől Dareiosz életének utolsó, borzalmas hónapjának eseményeiről. Ezekben a szövegrészekben a perzsa király nem a görögök által ábrázolt gyáva puhányként jelenik meg, olyan férfiként, aki Arrianosz szerint szinte „esztelenül hozzá nem értő volt a hadi dolgok terén”. Ezek a források kivételes bepillantást engednek a bukásra ítélt perzsa király sátorába; megtudhatjuk, hogyan tanácskozott kétségbeesetten tisztjeivel, hogy mit lehetne tenni a katasztrófa elhárításáért. Mellette maradtak görög zsoldosai, akiknek semmi okuk sem volt Alexandroszt kedvelni, ám joggal féltek győzelmétől, s akik a végsőkig kitartottak Dareiosz mellett. Ezekben a beszámolókban Dareioszt lehetetlen helyzetben levő bátor emberként ábrázolják, aki végtelen nehézségek ellenére igyekezett megszervezni az ellenállást. Olyan emberként, akinek sorsa, hogy a kozmikus király szerepének megfelelően és hadvezérként cselekedjen akkor is, amikor minden összeomlott körülötte.

Alexandrosz észak felé tartott. Nyomában haladtunk Paszargadaitól Iszfahánig. A modern út gyakran a régi mellett halad a kopár vidéken. A kietlen hegyvidéken földhalmokkal tarkított oázisok és karavánszerájok romjai, sírok és erődök mellett vitt az utunk. Szurmak környékén láttuk a vályogtégla fallal körülvett gazdaságokat, melyek hasonló képet

mutathattak Alexandrosz idejében is. (Itt az út kettéágazik Abarku és a legrégibb iráni szent fa felé, mely már akkor is öreg volt, amikor Alexandrosz erre járt.) Déltájban láttuk meg Izadhvaszt falu mély szurdok felett, szédítő magasan, vályogtéglából épített házait. Estefelé Szahreza félelmetes kibúvó sziklarétegei tárultak szemünk elé. Alexandrosz viszonylag kisszámú, gyors hadtesttel haladt, főleg azért, mert Iszfahánig a kis oázisok nem tudták volna ellátni teljes hadseregét. Ez megmagyarázza Iszfahán történelmi fontosságát. A város nevének jelentése: „katonai tábor”, az ősi perzsa Gabae városa. Ami ma látható, az főként a 17. századból való, amikor Iszfahán volt Perzsia fővárosa. Tündöklő mecsetek, hidak és a hatalmas főtér, ahol pompás lovak és lovasok járnak fel-alá; a városiak kávéházakban ülnek, rózsavízzel ízesített perzsa fagylaltot esznek jégmadarakkal díszített aranykupolák alatt.

Az óvárosban, a nagymecset mögött, egy keskeny, fedett sikátorban töltöttük az éjszakát. Itt, az egyik birkózók látogatta kávéházban találkoztunk egy lurisztáni mesemondóval. Szűk huri kabátot és nemezkalapot viselt. Bár úgy tűnt, soha nem fárad bele a *Sanáme* recitálásába, kérésünkre mégis hajlandó volt előadni egy Iszkander-történetet. „Tudják, a közönség a régi kedvenceket, Rusztám és Szorabh történeteit szereti hallani, de Iszkanderről is mesélhetek maguknak…” – mondta. Majdnem hetvenéves volt. Hentesként dolgozott a jellegtelen külvárosban, egy a hadsereg tagjainak fenntartott állami húsboltban. A kávéházban szökőkút csordogált, a pincérek kis öblös poharakba töltött gőzölgő teával teli tálcákkal jártak sietve fel-alá… A vendégkör vízipipázó piaci munkásokból állt. A magasan a falra rögzített tévében éppen Korán-vetélkedő kezdődött, amikor a luri férfi felállt, és járkálva, botjával gesztikulálva mesélte Alexandrosz perzsa anyjának és a király csodálatos kínai utazásának történetét.

Később a régi bazár utcáit róva egy csodálatos, rózsakertes, medencés iskolaudvaron találtam magamat. Itt egy hosszú fekete köntöst viselő kellemes síita hittudós elegyedett szóba velem.

– Tudta, hogy Alexandrosz a Koránban is meg van említve?

– Valóban?

– Igen. Ő a Dhul Karnain, ami azt jelenti: Kétszarvú.

(Ez a titulus érdekes módon emlékeztet arra a nevezetes ábrázolásra, arra a pénzérmeveretre, mely Alexandroszt Zeusz-Amon fiaként, kosszarvval mutatja.)

– Ez egy különös vers a Koránban, s a muszlim tudósok természetesen évszázadok óta vitatják, de a kifejezés sokak szerint Alexandroszra vonatkozik. Az irániak sohasem fogadták el a görög uralmat, de a görög gondolkodás nagy hatással volt az iszlámra, különösen ránk, síitákra. Mi

most is tanítjuk a görög tudósok és filozófusok munkásságát egyetemeinken. Platón számunkra még mindig isteni.

Mosolygott, amikor elbúcsúztunk.

– Iszkander. Gyerekkorunkban anyánk azzal ijesztgetett minket: „Ha úgy mentek aludni, hogy nem csináltátok meg a házi feladatotokat, elvisz Iszkander."

Odakint leszállt az éj a nagymecsetre, a világ egyik legszebb épületére. Nátriumlámpák fénye világította meg a hatalmas, terrakottaszínű kupolát. Tovább sétáltam. Egy kis udvarba, késő estig nyitva tartó teázóba jutottam, mellette rakásszám állt a gabona, zajlott az üzlet. Odafent, a rozoga faboltozat felett, egy kék függönnyel takart ablakú kis helyiségben még mindig égett a villany. Alexandrosz annyi ideig tartózkodhatott itt, hogy feltöltse hadtápkészleteit. Az idő igen fontos tényező volt.

Itt érkezünk el a történet ezen részének csúcspontjához, amikor Alexandrosz szinte emberfeletti meneteléssorozat után végül összecsap Dareiosszal. Július volt, a legnagyobb forróság. Alexandrosz megtudta, hogy Dareiosz elhagyta Ekbatana városát, és átvágott keletre, a mai Afganisztán irányába. Alexandrosz üldözőbe vette. Nyomában átkeltünk a Nagy-Sós-sivatagon, a világ egyik legbarátságtalanabb vidékén. Ma ez az út a síiták szent városa, Kum mellett vezet el; keletre fehér „sótenger" délibábos ragyogása. Alexandrosz tizenegy nap alatt ért Raj (a mai Teherán helyén állt) városba, erőltetett menetben, hőségtől nagyon kimerült hadával.

Alexandrosz útja innen keletre vezetett, forró nyomon üldözte Dareioszt. A Nagy Király üldözötté vált, nem maradt sok hátra az életéből. Átkelt a Kaszpi-kapun, e Szászánida-kori erődökkel tarkított baljóslatú hegyszoroson. Sós vizű források csörgedeztek a meredek sziklafalon. A perzsa forrás szerint azon gondolkodtak, hogy ott vívjanak-e meg Alexandrosszal, de ismét elvetették ezt a gondolatot, pedig egy erős támadás és a stratégiai előny együttesen akár csodát tehetett volna. Féktelensége miatt Alexandrosz már többször került élésveszélyes, védtelen helyzetbe. Egy bátor kommandósrohammal megölhették volna, és ezzel Dareiosz megmenekülhetett volna. De ekkorra Dareioszból már hiányzott az elszántság, nem volt ereje vagy fantáziája, hogy egy ilyen haditervet mérlegeljen.

Alexandrosz egész éjjel menetelt, csak délben álltak meg, ettek, vizet ittak, alkonyatig pihentek; ez az utazás legjobb módja ezen a zord klímán. Az útvonal és a pihenőhelyek azonosak a középkori földrajztudósok és utazók által említettekkel. Az oázisok évszázadok alatt semmit sem változtak, még mindig ott, ugyanazon régi út mellett vannak, egymástól egynapi járóföldre. Most a régi mellett és a régire épült új úton súlyos teherautók dübörögnek kelet, Masad városa felé. Alexandrosz biztosan

megállt Deh Namak oázisában. A település hosszan elnyúló vályogtégla házak, málló karavánszerájok, elhagyott ciszternák, málló széltornyok sora. Mögötte a Masadba vezető vasútvonal és a Nagy-Sós-sivatag távoli, fehéren izzó ragyogása. A keletre, Khoraszán városába vezető régi út a Selyemút egy szakasza s a Sós-sivatag és az Elburz-hegység közötti termékeny sávban halad. Alexandrosz nem az első és nem az utolsó világhódító volt, aki megjárta ezt az utat. Deh Namak közepén van egy réges-régi, zaklatott időkben épített magas, vályogtégla erőd. Teázás közben a helyiek azt mondták nekünk:

> *Ezt az erődöt akkor emelték, amikor a mongolok jöttek ránk, hogy legyen az embereknek hova menekülniük. Mióta Dzsingisz kán ránk rontott, semmi sem olyan, mint régen volt.*

Mintha egy nemrégiben játszódott eseményről meséltek volna. Hát igen. Dzsingisz kán után a történelem számos, Deh Namakhoz hasonló helyen évszázadokra megállt.

– És *Iszkander e Rumi; Iszkander Dhul Karnain?* – kérdeztem. – Róla mit tudnak?

Egy öreg falusi férfi tagadólag rázta a fejét és kacsintott.

– Hát igen. Ő is járt erre. Bár én magam nem láttam. Nagyon rosszat tett Iránnak. Sok embert megölt. Mi, öregek, még azt mondjuk a kapzsi, mohó emberekre, hogy olyan, mint Iszkander, az egész világot magának akarja!

# DAREIOSZ HALÁLA

Alexandrosz eljutott a tharai palotáig (talán a mai Szeninanba), és ott megtudta, hogy előző éjjel Dareiosz hatalmát unokaöccse, Besszosz vezetésével saját parancsnokai megdöntötték. A perzsa oldalról származó forrásunk (melyet Curtius római történetíró összegez) azt mondja, hogy parázs vita folyt a perzsa haditanácsban; Dareiosz kijelentette: folytatni akarja a harcot. Nabarzanész, a Dareiosz utáni legmagasabb rangú perzsa vezető kijelentette, hogy rossz előjelek alatt könyörtelen balszerencse üldözi a perzsákat. „Újra kell kezdenünk mindent új előjelek jegyében.” Azt javasolta, hogy Dareiosz adja át egy időre „a királyi hatalmat és a fővezérséget egy helyettes királynak”, rokonának, Besszosznak, Baktria szatrapájának. A győzelem után pedig a hatalom majd visszaszáll jogos birtokosára. (Ebből is látszik, hogy még mindig tisztelik a Nagy Király numinózus hatalmát.) Ezt a javaslatot azonban Dareiosz hevesen elutasította. Csak ekkor, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a királyt mennyire lesújtotta a helyzet, mennyire elfogta a bánat és csüggedés, ekkor ejtették foglyul Dareioszt, és szertartásosan

„aranybéklyóba” verték. Ebben a pillanatban, mondja Curtius, hangosan felzokogtak és jajveszékeltek a király eunuchjai. Talán így panaszolták az isteneknek a királyság súlyos baját; talán előre látták királyuk sorsát? A királyt zárt kocsiba tették, hogy elrejtsék a bámész közkatonák elől, aztán továbbmentek.

Alexandrosz tudta, hogy a perzsák nincsenek messze. Ezért egy utolsó éjszakai ütközetre vezette csapatát. Mindenképpen utol kellett érnie Dareioszt, de az úton nem lehetett jól haladni a fejvesztve menekülők és dezertőr csapatok miatt. Alexandrosz a helyiektől tudakozódott, hogy van-e másik út.

A keleti horizonton napnyugtakor látni az Ahuran hegyeit. A karavánút a hegyek mentén, az Ahuran-hágón át vezet. Keskeny, kanyargós, meredek út, csak lassan lehet feljutni rajta a hágóhoz, ahol most két nagyszerű szeráj van, egyik az iszlám korai időszakából, a másik pedig a szafavida korból. (Ősi pihenőhely ez a mai Afganisztán felé vezető úton.) Ezen az úton haladtak a visszavonuló perzsák, de ha Alexandrosz a nyomukban halad, nem előzheti meg őket, mivel az úton csak úgy hemzsegtek a dezertőrök. A helyiektől kerülő út iránt érdeklődött, s azt a választ kapta, hogy van ilyen; a hegyeket megkerülve, a Sós-sivatag nyúlványán át, mintegy nyolcvan kilométer, vízvételi lehetőség nélkül. Alexandrosz azonnal nyeregbe szállt. Fáradt lovasai helyébe 500 legkiválóbb gyalogosát ültette lóra. Nem volt vesztegetni való idejük.

A kerülő út jóval hosszabb volt a madár röpte szerinti egyenes útnál, de a térképre nézve volt értelme arra menni. Az igen gyakorlatias vasútépítő mérnökök is ezt az irányt választották. Ha Szemnanban felszállunk a Masadba közlekedő lassú személyvonatra, ugyanezen az útvonalon mehetünk; könnyű emelkedő, délről kerüli meg az Ahuran hegyeket. Gerd Ab állomáson szálltunk le, és az elhagyott vályogtégla házak, egy kis liget és a hosszú, szélsöpörte peron által körülvett váróteremben aludtunk. A faluból kiérve hamar rátaláltunk az útra, amerre Alexandrosz is végigmehetett: a Sós-sivatag furcsa színű hegyei között 30 kilométer hosszan kanyarog a széles, kiszáradt vádi, egy kiapadt folyómeder. Jól lehet ezen a vidéken lovagolni. Ötórai ügetés a langyos nyári éjszakán; vágtában még kevesebb idő alatt meg lehet tenni a távot. Nem sokkal alkonyat előtt sétáltam egyet, felmentem a vádi fölé magasodó egyik mállott sziklára, ahonnan mindkét irányban messzire el lehet látni. Amint besötétedett, könnyű volt elképzelni, hogyan jött erre Alexandrosz: lovának veretes hámja, kantárja csörren, suttogva beszélnek görögül. Az utolsó 25 kilométeren hosszú emelkedő vezet vissza a régi karavánútra a hágó mögött. Ha Alexandrosz éjszaka indult útnak, könnyen megelőzhette a visszavonuló perzsákat, és már hajnal előtt a hágó másik oldalára érhetett.

A reggel első fényeiben a régi Teherán-Masad úton, a hágó keleti oldalán Alexandrosz utolérte a perzsa vezérkart. A makedónok láttán Besszosz és összeesküvő társai azt mondták Dareiosznak, hogy üljön lóra, és tartson velük. Keletre, egészen Baktriáig akartak lovagolni. Dareiosz ebben a szorult helyzetben is méltósággal viselkedett, és nem volt hajlandó lóra ülni. A felbőszült összeesküvők ekkor leszúrták, és magára hagyták a haldokló királyt. Alexandrosz alig 150 emberével majdnem körülvette őket, de Besszosz és társai elmenekültek. Ha a perzsák megőrizték volna hidegvérüket és helyén lett volna az eszük, ott és akkor meg is ölhették volna Alexandroszt, de eddigre már teljesen felbomlott a rend, és legfőbb gondjuk az volt, hogy az életüket mentsék. A poros, borzas Alexandrosz és emberei a feltorlódott szekereken, kocsikon lázasan keresték a Nagy Királyt.

Mire megtalálták, teljesen kivilágosodott. Képzeljünk el egy élénkzöld növényekkel pompázó oázist a sivatag barna árnyalatai között. Az úttól néhány száz méternyire egy kis völgyben forrás fakadt, talán néhány ciprusfa is nőtt. A görög történetírók szerint a Világ Királyát hordozó szekér ennél a forrásnál állt meg, a befogott állatokat lándzsával leszúrták. Itt egy görög katona élve találta meg a foglyul ejtői által ledöfött Dareioszt. A katona sisakban vizet hozott neki, és váltottak néhány szót (Dareiosz beszélt görögül). Köszönetét nyilvánította Alexandrosznak, hogy gondoskodott anyjáról és családjáról (ez igen jellemző perzsa gesztus). A görögök szerint közvetlenül halála előtt Dareiosz Alexandroszra hagyta birodalmát. Ám ezt bizonyosan csak a görög propaganda találta ki, a történet megkoronázásául. Miért is ne híresztelték volna ezt? Mire Alexandrosz odaért, Dareiosz már halott volt. Saját köpenyét terítette a testre, és azt mondják, mélyen megdöbbent a Világ Királyának nyomorúságos vége láttán.

Az esemény pontos helyszínét nem találták meg, de ha sejtésem igaz, csak egyetlen hely van, ahol ez így megtörténhetett. Az Ahura-hágó és Kusze között csak egyetlen helyen lehet vízhez jutni, ahol Alexandrosz később megállhatott. Nyolcszáz méterre a mára már elhagyatott khoraszáni út és a sivatagi ösvény találkozásánál, amerre Alexandrosz biztosan járt, egy kis völgyben van egy apró falu, benne forrás táplálta tavacska. Körülötte vályogtégla házak, fallal körülvett kertek és ciprusok. A falucska neve Ab Khore, ami perzsául annyit tesz: „a hely, ahol vizet lehet inni”. Éppen a víz miatt fontos megálló ez a kelet felé vezető úton.

– Én nem tudok Iszkanderről – mondta egy férfi, aki gránátalma-ültetvényét kapálta. – De a nagyapám azt mondta, Nadir sah megitatta a lovait, amikor Indiába menet 300 éve erre vitt az útja.

A táj változhat, és az ember látását megtévesztheti, ha a dolgokat előfeltevéseken keresztül szemléli. De talán ez az a hely, ahol Dareiosz meghalt. A szerencse sosem az ő oldalán állt.

A későbbi történetek szerint a két király beszélt is egymással. A nagy iráni nemzeti eposzban, a *Sáhnámé*ban a 10. századi költő, Firdauszí ezt a pillanatot csoportképként, drámai jelenetként, Rusztám és Szorabh történetéhez hasonló grandiozitással örökíti meg. Ekkorra Alexandrosz nagy iráni hőssé, igazi iránivá, muszlim harcossá lett. (Történetét jobban megőrizték a muzulmán Keleten, mint a nyugati világban.) Alexandroszról egykor az országot szekéren járó, festett függönyök előtt fellépő vándor mesemondók és vallásos amatőr színjátszók meséltek. Kusze falunál, nem messze attól a helytől, ahol Alexandrosz megtalálta Dareioszt, egy mesemondó kicsiny szabad téren eljátszotta a történetet nekünk és a falusiaknak. Díszletként letakart földművesszekeret használt, és amikor a történetben odaért, felemelte a takarót, mintha valami – holttest? – lenne alatta:

> *Iszkandar kezét ajkához vitte most, / és szólt: „Légyen Isten az oltalmazód. / Én földmélybe térek; neked trónusom, / és lelkem a mennybéli Úrnak adom.” Eképp szólt, s a testéből lelke kiszállt. / Mind felsírt a bajnok, ki ott körben állt; / Iszkandar a köntösét szaggatta meg / és fennkölt fejékére port hintetett. / És íráni módra emelt sírhelyet, / mely fensége és hite szép dísze lett. / A szép dakhma elkészült, s Iszkandar ott / elé két keresztet felállíttatott. / Az egyikre ott nyomba Dzsánúszijárt, / feszítették másikra bősz Máhijárt. / A seregből harcosok léptek elő, / és mindjüknek kezében ott volt a kő; / és mindenütt ütöttek rajtuk sebet, / mert megölték sáhjukat e bűnösek. / És Iszkandart áldva az irániak, / a trónszékre tették mint királyukat.*

Ez természetesen legenda. Alexandroszt törvényes utódként, jog szerinti uralkodóként tünteti fel. Valójában azonban a perzsák sosem fogadták el a görög uralmat, és amikor az időszámítás utáni 3. században létrejött a következő nagy Perzsa Birodalom, a Szászánida-királyok magukat a hellenisztikus és pártus interregnum után Dareiosz és elődei törvényes utódaiként határozták meg. Nagyon sokat köszönhettek a hellenisztikus kultúrának, de az utolsó sahhoz hasonlóan sosem ismerték el a görög megszállók uralmát. Azzal hangsúlyozták uralmuk folytonosságát, hogy Naks-i-Rusztámba, a perszepoliszi királyi sírok folytatásába temetkeztek, elődeik sírja, Nagy Dareiosz és Xerxész síremlékének homlokzata mellé, a sziklába faragtatva saját domborműveiket.

Dareiosz testét Perszepoliszba küldték, hogy ott méltóképp eltemessék. Családja Alexandrosz hadifoglya volt. Dareiosz minden gyermekét eltették láb alól, lányai közül néhányat görögökhöz adtak feleségül, hogy ne támadhasson további ellenállás a királyi családból.

Besszosz és a többi királygyilkos a birodalom keleti tartományaiba menekült, ahol Besszosz nemsokára királynak kiálttatta ki magát. Mindenképpen kézre kellett keríteni őket. Nem maradhatott egyetlen trónkövetelő sem. Ez volt az időszámítás előtti negyedik század brutális erőpolitikai valósága. Alexandrosz túl gyorsan haladt előre, hadseregének nagy részét maga mögött hagyta. Dareiosz halálának helyszínétől harminc kilométerre keletre, Khoraszán felé menet a legközelebbi városban várta be őket.

Hekatoinpüloszban, a százkapus városban Alexandrosz hadserege újra hadrendbe fejlődött. Az Amphipolisznál kezdődött hadjárat gyakorlatilag véget ért. A perzsa monarchiát megdöntötték. A Nagy Király halott. Mi következik? Éljen a Nagy Király? Mit fog tenni Alexandrosz?

Ő lesz az új Nagy Király.

## „NINCS VISSZAÚT!”

Szemnan és Damkan városok között, nem messze a masadi úttól találhatók Kummisz romjai. Kuszénél, egy út menti pihenőnél kell lefordulni. Kusze a texasi Parishoz hasonló – a távolsági buszok és teherautók lassítás nélkül hajtanak át itt. A faluban néhány fatornácos vályogtégla ház, fallal körülvett porták és egy kicsi, de jó állapotban megőrzött karavánszeráj. A búzamezők mögött hosszú nyárfasor és távolabb mállott vályogtégla építményekből keletkezett dombok. A nemrégiben folytatott ásatások ezt a hatalmas, jellegtelennek látszó rommezőt Hekatompülosz, az ősi Parthia fővárosaként azonosították. Alexandrosz időszámításunk előtt 330-ban, egy rég tovatűnt nyáron megállt ebben a városban, mely a nyílt mezőn álló, az időjárás viszontagságainak kitett hely; nyáron a nap melege perzseli a hatalmas kék ég alatt. Távolban az Elburz-hegység meredek vonulata. A városból nem maradt más, csak az összedőlt főbb épületek néhány vályogtégla dombja és porrá mállott kerámiák barna pora.

Itt, nem messze attól a helytől, ahol Dareioszt megtalálták, Alexandrosz megállt. A csapatok ünnepeltek. Dareiosz halálával a perzsákat végképp legyőzték. A háború célját, mely három évvel korábban Trója partjaira vezette őket, elérték. Legalábbis így gondolták. Most már hazamehetnek. Amikor Alexandrosz megtudta, hogy ezt beszélik a katonák, magához hívatta főtisztjeit, és beszédet intézett hozzájuk. Beszéde, mint a forrásainkban fellelhető legtöbb lejegyzett beszéde, későbbi felidézés, de tartalmilag pontos lehet. Elképzelhetjük, hogyan szólt a zömök testalkatú, harsány hangú Alexandrosz embereihez: hízelegve nekik, kecsegtetve őket. A katonák szavait sosem idézi a stílusra oly érzékeny Arrianosz, de el tudjuk képzelni azt a nyers, köznapi, kaszárnyaszagú szónoklatot: „Ha most megállunk, mindent elvesztünk.

Nem fordulunk vissza. Elfoglalunk minden földet, ami a Perzsa Birodalomhoz tartozott. Besszosz és a királygyilkosok még szabadlábon vannak. Ha visszafordulunk, hadat gyűjtenek, és az egész, amit eddig elértünk, semmivé lesz.” Aztán a jól kiszámított hazugság: „Már csak néhány nap.” (Ugyanezt állítja majd Indiában, a Beasz folyónál.) Nem tudjuk, mit mondott még ezen kívül. Vajon megmondta nekik, hogy Indiába mennek? (És ki tudja, lehet, hogy annál is messzibb vidékre. Vajon ő maga tudatában volt-e ambíciói határainak? Lehet, hogy már a világ végén levő, legtávolabbi óceán eléréséről álmodozott?)

## A NAGY ÓCEÁN

Ekkor az expedíció továbbindult kelet felé. Alexandrosz bejelentette, hogy a katonák a fogoly nők közül vehetnek maguknak feleséget, és magukkal vihetik őket a hadjáratra. Korábban az új házasokat időnként hazaengedték, de nők nem kísérték a sereget (kivéve talán néhány magas rangú tiszt feleségét). Ez az intézkedés elárulhatta, hogy a belátható jövőben nem látják viszont otthonukat. A Makedóniához kötődő szálakat lassan, de biztosan vágta el.

Először azonban biztosítania kellett uralmát Irán északi részén. Ezért a hadjárat következő szakaszában a Kaszpi-tenger partvidéke, Hürkánia, „a farkasok földje” felé vette az irányt. A görögök úgy képzelték, hogy a Kaszpi-tenger a nagy szárazföldet körülvevő világóceánhoz tartozik.

A hadsereget háromfelé osztották, és az északra vezető fő hágókon átkeltek az Elburz-hegységen. (A legmeredekebb hágón az 1940-es években brit vasútmérnökök tervei alapján épült iszonytató meredeken vezető, sok-sok szerpentinen haladó vaspálya, melyen még húsz évvel ezelőtt is lehetett látni a Manchasterben készült csuklós motorvonatokat.) A hágón túl teljesen más világba érünk, a klíma szinte észak-európai. Minden csupa zöld, csupa éltető pára, a vidék dús erdőiben farkasok és vaddisznók még mindig élnek. Bandar-e Torkemannál érünk le a Kaszpi-tengerhez, a szeszélyes part mentén lépcsőzetesen épült házak, itt-ott pálmafák között, szerteszét a homokos fövenyre húzott nagy halászcsónakok. Ittunk a vízből, ahogy ők is. A görög források szerint a tenger vize csak enyhén sós. Ebből tudhatták volna, hogy valami nincs rendben, de ez a tény nem változtatott azon a hitükön, hogy a Kaszpi-tenger a Nagy Óceánhoz tartozik, ahonnan, mint hitték, nyugat felé Britanniába, kelet felé Indiába lehet jutni. A görögöket először csalta meg földrajzi tudásuk.

Kelet felé haladva Gorgan zöldellő vidékére érünk, mely a történelem előtti időktől fogva lakott hely. Türkmén népek által lakott vidék. A türkmének (viszonylag) későn vándoroltak be Perzsiába, ám az 1930-az évekig ugyanolyan nomád életmódot folytattak, mint pártus elődeik. A

század harmincas éveiben azonban az utolsó sah apja, Reza sah megfosztotta őket hatalmas, dús legelőiktől. Most kisemmizett kisebbségként élnek, de még mindig nagyszerű lovasok.

Kalaleh közelében vertünk tábort (ahol azon a nyáron vendéglátónk három lovát ették meg a farkasok). Egyik éjszaka átlovagoltunk a síkságon Alexandrosz falához, a Kaszpi-tengertől az afgán hegyek lábáig húzódó kanyargó határig. Az ősi falon állva északra tekintve Türkmenisztán hatalmas, messze nyúló hegyeit néztük. Ezt a védművet más néven Sapur falának vagy Vörös Kígyónak nevezik. Minden építmények közül ez jelöli ki legpontosabban a letelepedett népek civilizációja és a nomádok, a történelem két igen fontos tényezője közti határvonalat.

Firdauszí, a 10. századi költő őrizte meg nekünk a legendát, miszerint Alexandrosz építtette ezt a hatalmas falat. A régészeti ásatások vizsgálati eredményei azonban keletkezését néhány száz évvel Alexandrosz ideje utánra teszik (talán az Akhaimenidák idejére vagy a hellenisztikus korra?). Mindazonáltal ez is arról tanúskodik, milyen mélyen gyökerezik Alexandrosz legendája Iránban. A legújabb feltételezések szerint a fal építését az i. e. 3. században a kínai Han-dinasztia idején épített vályogtégla védmű, a nagy fal elődje inspirálhatta, mely nem sokkal Alexandrosz ideje után ért el Közép-Ázsiába, amikor a Távol-Kelet és a Nyugat először került egymással kapcsolatba.

Még mindig a fal tetején, egy hatalmas, mély vizesárokkal körülvett négyszögletű erőd mellett állítottuk meg lovainkat. Innen néztük, hogy nyugszik le a nap a közép-ázsiai sztyeppe mögött. A horizonton, a gorgani úton hatalmas teherautók haladtak Türkmenisztán felé. A Szovjetunió felbomlásával újra megnyíltak ezek a Közép-Ázsia történetében oly fontos utak. Türk népek a Boszporusztól egészen a Góbi sivatagig élnek; az iráni kulturális zóna a Perzsa-öböltől Afganisztánig és a tádzsik vidékig, egészen a kínai Hszinjiang tartományig élnek. Ezen a hatalmas kiterjedésű területen szinte mindenfelé mesélik Alexandrosz történetét. Nehezen tudtuk megállni, hogy ne menjünk át a síkságon a legendás Selyemút mentén fekvő Merv és Bokhara városába. De ahogy Alexandrosznak is, más, fontosabb dolgunk volt.

## AZ AMAZONKIRÁLYNŐ LEGENDÁJA

Alexandrosz két hetet töltött Hürkánia tartomány fővárosában, Zadrakartában. Ezt a helyet még nem azonosították, de romjai kétségkívül ott vannak valahol a dús, zöld gorgani mezőkön emelkedő megannyi domb és kurgán alatt. Itt jártukban Alexandrosz lovát, Bukephaloszt ellopták a helyi törzsek. Ekkor Alexandrosz kihirdette, hogy nagy vérengzésre számíthatnak, ha nem kapja vissza a lovát sértetlenül.

Nem telt bele sok idő, s visszakapta. Az e vidékhez köthető más Alexandrosz-legendák már problémásabbak. Az egyik az amazonkirálynő híres története, aki azért látogatta meg Alexandroszt, hogy gyermeket foganjon tőle. Curtius szerint a királynő tizenhárom napig maradt Alexaridrosz mellett, és „hevesebben vágyott a szerelemre, mint a király". (Létezik egy türkmén legenda is a vidéken, miszerint az amazonok vad törzse gyanútlan férfiembereket ragad el, s arra használják őket, hogy gyermeket foganjanak tőlük, majd megölik őket!) Sajnálatos módon azonban az amazonkirálynő története valószínűleg csak fantázia.

Négy napig maradtunk itt, a sztyeppe határán, Alexandrosz falánál. Nemezjurtában aludtunk, melynek a közepén téglából kirakott tűzrakó hely állt, tetején pedig kör alakú nyílás volt, azon jött be a fény, ott ment ki a füst. Az egyik éjszaka a tűz mellett falusi mesemondótól hallhattuk a türkmén legendát a démoni Alexandroszról, a kétszarvú szörnyetegről, aki végül saját becsvágyának áldozata lett, mert miután minden földi birodalmat meghódított már, elfogta a kísértés, hogy szárnyas szörnyek, griffmadarak húzta repülő szekéren felmenjen a mennyek országába, ám öntelt vakmerőségéért Isten letaszította az égről. A történetet Ázsia-szerte ismerik, ábrázolásai Otrantótól a távoli Walesig európai katedrálisokban is megjelennek. Kedvencem az a változat, melyet Törökországtól Kazahsztánig mesélnek:

> *Iszkander igazi ördög volt, szarva is nőtt. De hosszú, dús haja eltakarta a szarvát, ezért azt senki sem látta. Csak a borbélyai tudtak róla. De Alexandrosz attól tartott, a borbélyok kifecsegik a titkot, ezért ha hajnyírás közben meglátták a szarvát, Alexandrosz kivégeztette őket. Utolsó borbélya úgy tett, mintha nem vette volna észre, és megőrizte a titkot. Végül ő is képtelen volt magában tartani, és mivel nem mondhatta el senkinek, egy kúthoz futott, és abba kiáltotta bele: „Iszkandernek szarv van a fején!" De a kút mélyén [sípnak való] nád nőtt, így a történet a világ minden szegletébe eljutott.*

## IRÁN LELKE

A történet vezérfonala innentől egyre keletebbre húzódik. Alexandrosz tekintete már rég elszakadt Görögországtól (melyet sosem lát viszont). Ha Babilon volt világának központja, Irán lett erejének forrása; a legyőzött birodalom tengelye. Ekkor, itt, bizonyos értelemben legyőzetett. Az iráni mesemondók megérzése helyesnek bizonyult. Ő lett az új sah.

Alexandrosz újra keletnek vette az irány, át az Elburz-hegységen, Sahrud városához és onnan tovább, kelet felé a régi khoraszáni úton. Ősi karavánvárosok, Nisapur és Tusz városait elhagyva, ahol majd Omar

Khajjám és Firdauszí lakik. Alexandrosz nyomában Masadba mentünk. Miután a síiták legszentebb mecsetjeit Irakban lerombolták vagy bezárták, a masadi lett a síiták legnagyobb mecsetje. Sikerült a szent helyre néző szállást találnunk. A mecset csillogó fényfolt, aranykupolás, türkizszín kapujú. Szállodai szobám felszereléséhez tartozott egy imaszőnyeg és egy turbah, egy kis agyagkorong, amit a síiták a homlokukkal érintenek imádkozáskor. Az ablak alatt a szent úton az Iránból, Afganisztánból, Indiából, Pakisztánból és Közép-Ázsiából érkezett zarándokok tömege hömpölygött. A Huszein imámra emlékező gyászünnep, az *ásúra* siratódalait énekeltek.

Aznap éjjel Masad utcáit elnézve elcsodálkoztam Irán erős hellenisztikus hagyatékán. Ez a görög invázió hosszú távú hatása? Azt hihetnénk, hogy a fundamentalista ajatollahok hosszú évekig tartó rezsimjei után a görög örökségnek régen nyoma sincs. De a mai Iránban utazva láthatunk síita vallásos népi játékokat, melyekben Alexandroszt trópusi sisakban, lovaglónadrágban jelenítik meg. Ott feszít az ásúrai játékok negatív szereplői közt, sötét szemüvegben whiskyt iszik a többi földi zsarnok, az utolsó sah, a gonosz kalifak és a „nagy sátán”, az Egyesült Államok jelképe, Uncle Sam társaságában. Történetét még mindig tanítják muszlim iskolákban; a zoroasztriánusok még mindig átkozottként emlegetik. Tanult hittudós ajatollahok még mindig vezércikkeket írnak róla napilapokban. Firdauszínál nagy iráni királyként, a nagy perzsa királyok, a múlt hőseinek jogos utódaként jelenik meg. Az iráni anyák azonban még mindig azzal ijesztgetik gyermekeiket lefekvés előtt, hogy ha nem lesznek jók, Alexandrosz elviszi őket.

Ez a hagyaték roppant mélyen beivódott. A görögök mintegy 2000 évig igen nagy hatással voltak a perzsákra. A virágzó középkori perzsa civilizáció három pillérre épült: az ősi perzsa és zoroasztriánus örökségre, az arab iszlám hagyományra és a hellenisztikus kultúrára.

Kevés nemzet művelte a görög hagyományokat a perzsáénál nagyobb odaadással a középkor folyamán, s ez még most is szembetűnik, ha megnézünk egy hagyományos síita egyetemet, ahol a tudós tanárok olyan hosszú fekete talárt viselnek, melyet később átvettek az oxfordi és harvardi professzorok is. Az Irán szellemiségéért (nemcsak az iráni iszlám szellemiségéért) folytatott harcban a hellenizmusnak még lesz szerepe.

A Masad környéki csipkés hegyhátak mögött sötétség szállt az Alexandrosz falától Közép-Ázsiáig húzódó hatalmas sztyeppére. Merre induljon Alexandrosz innen? Masadtól nem messze van egy Torok nevű útkereszteződés (a név keresztutat jelent). Innen az út nyugatnak, a Földközi-tenger vidékére, délnek, az Arab-tenger és az Indiai-óceán, északnak Masad és Közép-Ázsia, délkeletnek pedig a mai Afganisztán területére, Herát, Kandahár és Kanul felé ágazik el. Mind erre jöttek: Dzsingisz kán, Timur Lenk, Marco Polo és Alexandrosz is.

Alexandrosz hírszerző tisztjei kikérdezték a perzsa katonai szakértőket, és megtervezték az útvonalat; a perzsa túlélők pontosan el tudták mondani, milyen távolságban vannak alkalmas pihenőhelyek a perzsa királyi út előttük álló 3000 kilométerén. Alexandrosz a mai Afganisztán területére indult, onnan Indiába készült, s onnan talán a világ végére is.

NEGYEDIK RÉSZ

# SZAMARKAND VÁROSA FELÉ

## AFGANISZTÁN, ÜZBEGISZTÁN, TÁDZSIKISZTÁN

## I. E. 329-327

*Afganisztánba; a Halál Sivatagán át; Kabul ostroma; utazás a Hindukus-hegységbe; a Havak-hágón át; Baktriába; a „Városok Ősanyja"; Oxiána felé; a branchidae-i mészárlás; arany Szamarkand; a Legtávolabbi Alexandria; tűzzel-vassal Közép-Ázsiában; Alexandrosz megöli a Fekete Kleitoszt; Alexandrosz feleségül veszi Roxanét, Ázsia legszebb leányát; Kalliszthenész halála; Alexandrosz „vérengző és búskomor őrült"*

Szép őszi reggel volt Herátban. A Takht-i-Szafar, vagyis az „Utazó Trónja" nevű helyen a magas fás keretből csodálatos kilátás nyílik a városra. A régi falaktól északra zöld kertek mögött a híres karcsú minaretek; a távolban a hatalmas vályogtégla citadella romjai, ahol Alexandrosz új városát, Alexandria Areiont felépítette. Ennek a városnak alig maradt nyoma, bár a középkori Herát nagy kiterjedésű négyszöge egybeeshet Alexandrosz egykori városának határaival. Ez a hely mindig is fontos elágazás volt dél felé, az ezeréves hídon, a Puli-Madanon át, a nyesett fűzfákkal szegélyezett búzamezők mellett, a málló galambtornyokkal és a furcsa lépcsőzetes heráti malmokkal tarkított, India felé vezető úton.

Alexandrosz következő feladata a Perzsa Birodalom keleti provinciáinak meghódítása volt, minden olyan tartományé, mely egykor a perzsák fennhatóságát ismerte el. Most ő Perzsia királya, és akik eddig Dareiosznak engedelmeskedtek, ezután neki tartoznak majd hűséggel. Elsődleges célja valószínűleg India lehetett, de nem hagyhatta el a közép-ázsiai tartományokat (a korábbi szovjet Közép-Ázsiát), különösen az adott helyzetben, hogy Besszoszt még nem sikerült kézre keríteni. Először Dareiosz gyilkosait kellett elfognia. Besszosz felvette a magas királyi tiarát, királyi ruhákba öltözött és IV. Artaxerxész néven Dareiosz utódjának nevezte magát. Az, hogy kijelentette, ő a Perzsiát lerohanó idegen megszállókkal szembeni ellenállás oszlopa, közvetlen kihívás volt Alexandrosz számára. Alexandrosz megbocsáthatta volna neki, hogy megölte Dareioszt, de ezt nem; különösen azért nem, mert Besszosz Baktria kormányzójaként kiváló északafgán lovassággal rendelkezhetett. Alexandrosznak mind katonai, mind politikai okokból sarokba kellett szorítania Besszoszt.

Ez megmagyarázza, miért tettek meg olyan hosszú utat a mai Afganisztán déli vidékén. Alexandrosz eredeti célja az lehetett, hogy Herátból keletre, Kabul felé indul meg a haddal. Ehelyett azonban nagy kerülővel dél felé, Fara városba ment, onnan a Helmand folyó völgyében Kándahár és Gazni városába: igen hosszú, 1600 kilométeres út volt ez, de akkoriban ez a vidék sokkal termékenyebb volt, mint mostanában. Ma Fara városától délre félelmetes pusztaság kezdődik, az úgynevezett Halál Sivataga. Úttalan homoktenger a világ egy eldugott szögletében, Pakisztán, Irán és Afganisztán hármas határvidékén. Itt nincs jele a modern államhatároknak, melyeknek az egykori viszonyok idején sem volt jelentőségük, ahogy a Pakisztán és Irán között tevékenységüket itt szinte zavartalanul folytató, géppisztolyos osztagok által védett drogcsempész-karavánoknak ma sem számítanak a határok.

## A HALÁL SIVATAGÁBAN

A helmandi úton végig ősi városok romjai mellett haladunk: cakkos vályogtégla zátonyok emelkednek ki a hatalmas homoktarajok közül. A legnagyobb város Fara; középkori fal veszi körül, piaca ősi, erődje a kandahári út mentén áll. Itt turbános fegyveresek járőröznek az utcákon, a nők tetőtől talpig lepelbe burkolóznak. Ezen a helyen zajlott Alexandrosz uralkodásának legnagyobb visszhangot kiváltó eseménye, a borzalmas tisztogatással, példát statuáló ítéletekkel, kínzásokkal, a király legközelebbi barátainak kivégzésével végződő állítólagos összeesküvés felszámolása.

Philótasznak, a király közvetlen barátai egyikének, Alexandrosz hű tábornoka, Parmenión fiának jelentették, hogy a király egyik Hamadánban (Ekbatanában) hátrahagyott híve hűségében megingott. Valami okból Philótasz nem jelentette ezt Alexandrosznak. Talán valóban azért, ahogy állította, mert túl jelentéktelen dolog volt ahhoz, hogy a királyt terhelje vele; de lehet, hogy titokban együtt érzett vele. Amikor a dolog kiderült, Philótaszt letartóztatták, és igen intenzív kihallgatásnak vetették alá, s Héphaisztión és Alexandrosz belső baráti körének tagjait szörnyű módon megkínozták. Végül sikerült vallomást kicsikarniuk, és Philótaszt megölték.

Bár abban megegyeznek a források, hogy volt valamiféle összeesküvés készülőben, eltérően ítélik meg, vajon Philótasznak része volt-e benne. Érthetően inkább kivárt, hogy lássa, sikerrel járnak-e. Alexandrosz azonban kihasználta a lehetőséget, hogy megszabaduljon Parmenióntól, aki oly sokáig hűséges helyettese volt. Miután Philótaszt kivégezték, Alexandrosz arab ruhába öltözött embereit versenytevékkel küldte át a Nagy-Sós-sivatagon Parmenionhoz. A fia haláláról mit sem tudó

tábornokot Hamadánban, egy fallal körülvett kertben szúrták le. Ezután már senki sem volt biztonságban.

Alexandrosz gyorsan haladt Kandahár városa felé, ahol Arakhószia tartományban (Beludzsisztánnak a Kvetta-hegység mögötti részén) Alexandria néven új várost alapított. Ez is stratégiai helyszín volt az afgán történelemben. Kandahár azóta is lakott hely. A régi citadellában templomot emeltek a megistenült Alexandrosz, majd a néhány évtizeddel Alexandrosz előtt élt indiai Asóka király tiszteletére. (Ez a vidék mindig is az indiai és a nyugat-ázsiai kultúra együttélésének helyszíne volt.) Az óvárosi bazárban a hakimok (a hagyományos orvoslást folytatók) az Alexandrosz seregével tartott orvosok, Philipposz és Kritobulosz leszármazottainak tartják magukat. Még mindig a jünnani (görög) gyógyfüves orvoslást gyakorolják, amit Pakisztántól Indiáig ismernek. A tél közeledtével Alexandrosz elindult a Kabulba vezető hosszú úton; mi pedig nyomában utazásunk során először léptünk háborús övezetbe.

## VÉLETLEN TALÁLKOZÁSOK KABULBAN

Alkonyatkor a környező hegyekről nyomjelző rakétákat és időként autók reflektorait láttuk, de a városban nem voltak fények. A völgy túlsó oldalán, az óváros nyomornegyedeiben olajmécsesekkel világítottak. Kabulban már két éve nem volt áram és vezetékes vízellátás. A várost tönkretette a háború, az orosz megszállás, és ami ennél is rosszabb, az utána következő polgárháború… Kabul mai sorsában története tükröződik: ősidők óta stratégiai fontosságú hely, kulcsfontosságú keresztutak vezetnek át rajta Irán, Közép-Ázsia és India felé. Az ok egyszerű: Afganisztán középső része hatezer méternél is magasabbra nyúló hegyeivel jelentős földrajzi akadály az iráni felföld és India sík vidékei közt. Az Indiába vezető út a történelem előtti időktől kezdve Kabul környékén haladt el.

Alexandrosz a mai Kabultól északra, a Hindukus-hegység lábánál, Begram városa közelében vert tábort. Stratégiai pont ez, az oroszok is itt alakították ki fő bázisukat a háború alatt. A hellenisztikus és későbbi város romjait 1939-ben találták meg; a raktárakban hatalmas kincsek halmozódtak föl, a század egyik legnagyobb régészeti lelete: alexandriai üvegáru, kínai lakkmunkák, indiai elefántcsont faragványok; mind arról tanúskodik, milyen kapcsolatok működtek ezen a tájon Alexandrosz idejében. Az Afganisztánt az utóbbi években szaggató viszályok nyomán a kincsből semmi sem maradt. A feldúlt, kifosztott múzeumban görög tógás, görög és szanszkrit feliratos fejetlen Buddha-szobrokat lehet látni; az indiai és hellenisztikus kultúra itt bekövetkezett keveredésének bizonyítékait. Évszázadokig beszéltek itt és az északnyugati határnál görögül. Olajlámpáink pislákoló fényénél az afgán történelem romjai

között kutattunk. Kézbe vettem egy domborműtöredéket, a görög örökségnek a háború tombolása által meghagyott, megőrződött emlékét. A múzeum gondnoka megnézte a töredéket.

– Országunk egész történelme itt van… – mondta. – Amikor egy reggel bejöttünk, és megláttuk, mi történt, olyan volt, mintha anyánk vagy apánk halt volna meg.

Később egy idős afgán tudóssal beszélgettem faház otthonában. Értékes antik kéziratgyűjteményét homokzsákokkal védte. Illusztrált Korán-példányok, Arisztotelész arabul, Firdauszí és Nizami történetei Alexandroszról – a muszlim Ázsiát 1000 éven át Kairótól Delhiig összekötő humanista tudomány tanúsága.

– Minden támadáskor rettegünk – mondta. – Nem magunk, hanem a könyvek miatt. – Széttárta a kezét. – Az afgánok egy marék porért is csatáznak. Van egy híres afgán történet, miszerint amikor anyja azt kérdezte, ugyan miért időzött olyan sokáig Baktriában, Alexandrosz egy marék port és négy afgánt küldött neki magyarázatul.

## UTAZÁS A HINDUKUS-HEGYSÉGHEZ

Kora tavaszra Alexandrosz menetkészen állt. Át kellett kelnie a Hindukus-hegységen, a Kabultól északra elterülő hatalmas hegyláncon. A hegység nevének jelentése: „a hindu gyilkos”. Középkori muzulmán hódítók nevezték el így. Ezen a főútvonalon hatoltak be a szubkontinens elfoglalói. A hegységen körülbelül tizenhat hágó vezet át, egyesek 5-6000 méter magasságban, de a történelem folyamán csak három nyert valódi fontosságot. Ma a legfőbb átkelő a Szalang-hágó, amin modern út és alagút vezet át, a Termez felől közlekedő orosz konvojok használták. A második hágó Bamian városától, Ázsia egyik legnagyszerűbb helyétől, a nagy Buddhák völgyétől nyugatra van. Ezen a lenyűgözően gyönyörű helyen, melynek hatalmas szobrait a tálibok 2001-ben rakétákkal rombolták le, Marco Polo is járt, s azok a kínai felfedezők is, akik Indiából vitték haza a buddhista szent szövegeket. Alexandrosz valószínűleg sem ezen a hágón, sem a Szalangon nem kelhetett át, mivel Besszosz egészen Balh városáig, Baktria székhelyéig elpusztította maguk mögött a vidéket. Alexandroszt hírszerzői feltehetően tájékoztatták, hogy a hadsereg élelmezése ezen az útvonalon lehetetlen. Ezért csak egy alternatívája maradt, a Havak-hágó. Ez a keleti hágó lassú emelkedővel kezdődik. Ezen haladt át Timur Lenk, Dzsingisz kán és India egyéb lerohanói. Ezt az utat választottuk mi is.

Régi BBC-s terepjárónk felújításával, egy tartalék Landrover, póttengelyek és gumiabroncsok beszerzésével készültünk fel az útra. (Ez akkoriban Kabulban nem kis teljesítménynek számított.) Aztán amikor a háború viharfelhői gyülekeztek Kabul felett, s egyre intenzívebbek lettek

a tálibok támadásai, északnak, a Csarikar- és Pandzsir-völgy felé vettük az irányt, ismét Alexandrosz nyomában járva.

Csarikar közelében, Begramnál Alexandrosz megalapította a kaukázusi Alexandriát, ahol több ezer nyugállományba vonult veteránt, nyomorékot és korábban erőszakosan toborzott katonát telepített le. Széles, kellemes, szélmentes síkság, 2000 méteres tengerszint feletti magasságban, magas hegyek védelmében. Termékeny, jól öntözött vidék, megterem a szőlő és az olajbogyó is; ez tán némi vigaszt nyújthatott azoknak, akiket Alexandrosz itt erővel hátrahagyott. Aztán folytatta útját a Pandzsir-völgyben felfelé, a hegyekbe. A görögök ezt a hegyvonulatot Kaukázusnak nevezték, és úgy hitték, hogy innen a világ vége már nincs messze. Itt a hadsereg mitikus térbe és időbe lépett, ahol a legenda szerint Prométheusz, a titán, Zeusz parancsára időtlen időkig szörnyű kínokkal bűnhődött azért, mert elárulta az emberiségnek a tűz titkát és bevezette őket a civilizációba. Itt, ahogy Héraklész és Dionüszosz történeteiben is, mítosz és valóság keveredik az erre fogékony ifjú Alexandrosz tudatában.

Két nap alatt a nagyon rossz utakon mindössze nyolcvan kilométert sikerült megtennünk a Pandzsir-völgyben. Nagyon lassan hajtottunk, magas, sötétlő, tarajos hegygerincek alatt, amik a reggel első két órájában nem engednek a völgyek mélyére fényt. Az út mentén végig elhagyott orosz hadfelszereléseket láttunk. Ez volt a fő útvonal, melyen át a mudzsahed ellenállók támadták az országba nyomulókat. Igen kemény terep ez a modern hadseregeknek. Rengeteg kilőtt páncélozott járművet láttunk. Az oroszok itt igen erős ellenállásba ütköztek, és végül műszaki fölényük ellenére a szegény omszki és tomszki legénységnek nem sikerült átjutnia a szoroson. A makedónok azonban az afgánokhoz hasonlóan szívós hegyi emberek voltak. A völgy gyönyörű: a folyó hűvös kék vize, a kertek zöldje, a mezők, a takaros barna vályogtégla házak, a tetőkön száradó sárgabarack és kukorica élénk színei. Fölötte a hegy kopár, barázdált tömege.

Alexandrosz hadserege szinte biztosan csak lassan tudott haladni mérföldekre elnyúló hatalmas menetoszlopával; nagy logisztikai probléma ez a parancsnokságnak és a hadtáposoknak is, akiknek feladata a hadsereg ellátását biztosítani. Landroverrel is csak lassan keltünk át a folyón, majd újra és újra át kellett kelni ugyanazon a folyón. A jármű lerobbant, kifogyott a benzin, és egy ponton földcsuszamlás zárta el az utat előttünk egy éjszakára. Majd a völgy vége felé a köves út még meredekebben emelkedett a hegynek. Mellettünk gyalogos és lovas utazók haladtak, egy sorban. Hirtelen nagyon könnyen elképzelhetőnek tűnt, hogy a makedón hadsereg menetoszlopa egészen kiindulópontunkig, a völgy elejéig, Pandzsirig nyúlhatott.

Végül a harmadik napon elértük Ao Khavak falut. A falu két gyors vizű hegyi folyó találkozásánál fekszik. Előttünk az ösvény Nurisztán hegyei felé vezet, északra göröngyös földút visz a Havak-hágóhoz. Onnan még körülbelül 80 kilométer az út a Pul-i-Kumri völgyén át lefelé. Egy fahídon keltünk át a Havak folyón. Beértünk az útonállók és rablók tanyájának tűnő településre: lapos kövekből épített, lapos kövekkel megerősített fatetős, kuszán elhelyezkedő kalyibák, istállók, raktárak sora. Volt néhány nyirkos, nyomorúságos vendégház és füsttől feketéllő kunyhó, ahol éjjel-nappal fő az étel a kereskedőknek és utazóknak. Az utcán nagy volt a nyüzsgés, mert bár az áruk és emberek többsége teherjárműveken érkezik ide, ez a hely az utazás régebbi módjai, a gyalogos és lóháton való közlekedés kiindulópontja az indiai szubkontinenst Ázsiával összekötő ősi utakon. Ha Észak-Afganisztán lett volna úti célunk, innen csak gyalog tudtunk volna tovább haladni.

A hegység kellős közepén, zúgó vizek között, a piramis alakú Deh-Parian csúcs alatt több száz lovat is befogadni képes tisztást találtunk; apró, sovány lovakat láttunk, szájuk elé kötött abrakostarisznyával, kötéllel, hámmal felkötött hátukon vesszőkosár-málha. Hajtóik többségükben fiatal emberek (az idősebbek nem bírnák ezt a kemény életet). Sovány, napégette bőrű, szívós ifjú lovasok, 60 000 afghaniért (körülbelül 12 fontért) visznek át poggyászostul a hegyen. Vezetőjük a rettenthetetlen, félelmetes Khalil, borzas, hosszú fekete szakállas, szúrós tekintetű óriás. Ő választotta ki a lovainkat, vezetőinket, és az esetleg ránk támadó banditák ellen fegyvereseket rendelt kíséretünkre, akik másnap felvisznek minket az ösvényen. Öten voltunk, Peter, Tim, David, én és Hanif Sharzat, afgán barátunk, újságíró, aki bátran és önkéntesen tolmácsunkká szegődött Hanif beszéli a pastu, farszi, üzbég, urdu és orosz nyelveket. Úgy gondolta, ez a nyelvtudás már elegendő, hogy az út során esetleg adódó kellemetlen helyzetekben a helyi hadurakkal értekezzen az érdekünkben, és eljuttasson minket az afgán–üzbég határig.

Mindössze annyi poggyászt vittünk magunkkal, amennyit a három ló és mi magunk elbírtunk. Mielőtt elindultunk, újabb meglepetésben volt részem. Megint, közvetlen testközelből tapasztalhattuk meg, mit élhettek át a görögök; határozottan éreztük, hogy az ő nyomukban járunk. Csak a legszükségesebb holmikat tartottuk magunknál: egy meleg dzsekit, egy hátizsákot, hálózsákot, vésztartalék élelmiszert (almát, olajos magvakat, kőkemény aszalt faepret) és mint mindig, Arrianosz és Curtius írásait. Vászonból és kötélből készült málhapakkokba bugyoláltuk és jól rögzítettük a kamerát meg a forgatáshoz szükséges egyéb dolgokat, s kora délután kalauzaink átvezették lovainkat a hídon, aztán a folyó mentén felfelé, folyásiránnyal szemben nekivágtunk az útnak. Hamarosan vízmosásokon, szurdokokon haladtunk keresztül, aztán a folyó fölé hajló

első meredek sziklánál keskeny földútra tértünk. Délután három órára váratlanul csípős hideg lett, a völgy mélyét mély árnyékok rejtették, amikor Nurisztánt, a „világosság földjét” magunk mögött hagyva észak, a Hindukus-hegység hófödte csúcsai és azon túl a híres Oxusz folyó felé haladtunk.

## ÁT A HAVAK-HÁGÓN

Azon az első délutánon meglepetésemre az ösvény mentén végig, folyamatosan találkoztunk teve-, szamár-, öszvérháton vagy gyalogosan haladó emberekkel. Kereskedők, csempészek, menekültek, utazók voltak. Újházasokkal is találkoztunk, egy férfi jött lóháton, tetőtől talpig bebugyolált, lebegő bő ruhás két asszonyával. Lovaik óvatosan lépdeltek át a rozoga fahidakon, néha szügyig gázoltak a tomboló áradatban. Időnként keskeny földutakon kaptattunk fel a hegyi patakok torkolatánál igen meredek hegyoldalakon, hosszú kőomladék-halmokon, melyeken lefele ereszkedve végzetes lehet elvéteni a lépést, de szerencsére a lovak jól ismerték az ösvényt. Szóval – mondtam a kamerába – a Havak, a történelem kezdeteitől ismert ősi út még mindig, még ma is jelentős átjáró. Elsőre hihetetlennek tűnt, aztán hozzászoktam a terephez, egyértelművé vált: a régi hadak olyan edzettek és mozgékonyak voltak, hogy ez számukra alkalmas út volt.

Aznap éjjel egy istállókból és vályogtéglákból épített hodályokból álló telepen álltunk meg. Szállásunkon utastársainkkal osztoztunk. Olajmécsesek fényénél a helyi törzsfőnökkel kenyeret és zabkásalevest vacsoráztunk. Azt mondta, az oroszokkal vívott háború óta mi vagyunk az első nyugatiak errefelé. A háború alatt szörnyű körülmények voltak itt. A hágó népe nappal barlangokban húzta meg magát, csak éjjel jöttek elő, hogy főzzenek és kenyeret süssenek maguknak. Éppen olyan lehetett, mint időszámításunk előtt 329-ben: ha nem adod át télire betárolt készleteidet az ellenségnek, megölnek; esetleg akkor is, ha megkapták, amit akartak.

Később, amikor elnyújtóztam hálóhelyünkön, a padlón, elemlámpám fényénél Arrianoszt, az Alexandrosz és emberei jelleméről szóló részt olvastam újra. Tizenhat napba telt, míg a hadoszlop elejétől a végéig átért a Havak-hágón; január volt, az éjszakák igen hidegek. Élelmezésül a helyiek téli készleteit fosztogathatták, de egy ekkora hadsereg kétheti élelmezéséhez több ezer tonnányi élelem szükséges, és hacsak nem vittek magukkal ennyit, biztosan éheztek. Arrianoszt ennek fényében újraolvasva rájöttem, hogy jóformán ugyanabban az országban járunk, amelyben Alexandroszék. Alig változott valami. Az oroszokkal folytatott hosszú, ádáz csatározások a kétezer-háromszáz évvel ezelőtti életszínvonalra juttatták vissza az ittenieket. Most ugyan vannak puskáik,

de az összehasonlítás különben megállja a helyét. Ugyanazok a hegyek, ugyanaz a kegyetlen klíma, ugyanazok a kemény, rideg emberek.

Másnap elbúcsúztunk vezetőnktől. A helyzet feszült volt, rosszat sejtettünk, de Khalil állta a szavát. A helyi törzsfőnök otthagyott minket két fegyveressel, akiknek az a feladatuk, hogy elriasszák a hírek szerint leshelyről támadó banditákat. Az ösvény magasabban vezetett, hidegebb volt, metszőbb a szél. A görög források leírásaiból kitalálhatjuk, hogy a kopárabb vidéken ők is nehezebbnek találták a haladást. Ez igazi logisztikai rémálom lehetett a görögöknek. Ahogy lassan haladtunk előre, azon kaptam magam, hogy számolgatok: mennyi ideig tart egy hadseregnek, hogy egy adott ponton áthaladjon? Hadseregük mintegy 25 kilométer hosszú vagy annál is hosszabb menetoszlopot alkothatott. Ezért tartott több mint két hétig a Havak-hágón való átkelés; a hadtáposok rájöttek, hogy képtelenség a Pandzsir-völgyből élelmezni a hegyszorosba masírozó csapatokat.

A szállásmesterek engedélyt kértek, hogy leöljenek néhányat a málhás állatok közül, de a kopár hegyeken nem volt fa, amivel tüzet lehetett volna rakni, ezért kénytelenek voltak nyersen megenni a húst. Ezt tették, és a betegségek megelőzésére Arrianosz szerint a hegyen található növény levét fogyasztották; nyilván úgy, hogy a növényt a nyers hússal együtt ették. A történészek gyakran meglepetten tárgyalták ezt a mesét. Felnagyított történet? Túlzás? Propaganda? Talán. De a hadsereg orvosai tapasztaltak voltak a gyógynövényekkel való gyógyításban, még mindig ez a jünnani orvoslás alapja, az afganisztáni hakimok, akik, mint már említettem, az Alexandrosszal érkezett orvosok leszármazottainak tartják magukat, még mindig így, gyógynövényekkel gyógyítanak. Csak lovászainkat kellett megkérdeznünk, hogy megtudjuk a választ. Ott, a Havak-hágón történetesen nő egy bizonyos növény, ami éppen a történetbe illett. Arrianosz szülphionnak nevezi; mi ördöggyökér, bűzös aszat vagy aszandkóró néven ismerjük. Latin neve *Ferula assa foetida.* A pálcakórók (Ferula) nemzetségébe tartozó növény gyökeréből kivont gyantát használják fel a gyógyításban. A növény tavasszal nő, széles körben használatos orvosság. A középkorban nagy területeken termesztették, Mery és Bokhara bazárjaiban árulták. A helyiek azt mondták, hogy az orosz megszállás alatt a gerillák is ezzel gyógyították a sebeket és a gyomorbántalmakat. A görögök igazat állítottak.

A levegő megritkult. Délben álltunk meg egy föld alatti, kőtetejű teázónál, ahol a lovászok ettek és a lovak a sovány füvet legelték. A kövek között a kéményből füst gomolygott. Azokra a görög leírásokra emlékeztetett ez a látvány, melyekben leírják, hogy az afgán házak úgy be vannak ágyazva a sziklába, hogy csak a kéményből felszálló füstből lehet tudni, merre vannak. Friss, meleg falusi kenyeret ettünk, kardamomummal ízesített zöld teát ittunk; valaki az ösvény alatti kék,

jeges vizű patakban megmosott szőlőt hozott. Odabent, füst feketítette téglaboltozat alatt szamovár, igen régi darab, rizsfőző és különféle teáskannák. A fal mellett fegyveres, vállon átvetett tölténytartóval felszerelt, turbános emberek. A levegőben a tűzifa finom, gyantás illata áradt. Amikor megtudták, mi járatban vagyunk, egyikük, egy öregember elmesélt egy történetet, miszerint Alexandrosznak sok katonája halt meg a hágón való átkeléskor, és hogy a csúcs felé menet látni egy kőkört, s ott elrongyolódott zászlók jelzik a katonák nyughelyét.

Felfele kapaszkodtunk a hosszú emelkedőn, erős szél fújt a hegyeken. Ao Khavak településtől tizenhat kilométer távolságban elértük a majdnem 4000 méteres csúcsot. A ritka levegőben, metsző szélben körülöttünk hófödte csúcsok, felettük krémszínű felhők buktak át. Az utolsó métereken tőlünk telhetően siettünk, hogy meglássuk, amit a görögök láthattak annyi évnek előtte. Megint elfogott az a titokzatos, hátborzongató érzés, hogy éppen ott állunk, ahol egykor Alexandrosz állt. Amikor megállt itt, abban a pillanatban tudhatta, hogy átjutottak: kockáztatott, és nyert. A hágót nem védte senki. Alattunk a kanyargó, lefele vezető út északafgán része még mindig napfényben fürdött, egészen az Oxusz folyóig, mely mögött Közép-Ázsia nagy síkságai húzódnak.

„Semmi sem tántorította el – írta Arrianosz. – Se az éhezés, se a dermesztő hideg, semmi, de semmi; csak ment egyenesen előre. Végül ellenségeit lesújtotta a félelem és a meglepetés." A Havak-hágó legmagasabb pontján vacogva álltunkban könnyű volt belátni az ellenség félelmének és meglepetésének okát. Amikor útnak indultunk, Közép-Ázsiából jövő tádzsikokkal és üzbégekkel találkoztunk. Az út tiszta volt, az útonállókat elűzték.

– Még egy nekiiramodás, és még sötétedés előtt Anderabba érhetnek – mondta egyikük.

## BAKTRIA

Alexandrosz előtt nyitva állt a Baktriába vezető út. Ekkor Kunduz termékeny völgyeiben megpihenhetett, miközben kimerült, éhező seregének vége is átért a szoroson. Ezek a földek különösen bőven teremnek. Amikor 1333-ban a nagy utazó, Ibn Battúta a Havakon történt átkelés után negyvennapos pihenőt tartott itt, a vidék „ jó legelőiről és fűnövényzetéről" ír. Pul-i-Kumri faluban egy vendégszerető izmaelita síita hadúrnál pihentünk meg. Igazán szokatlan találkozás volt, helyében és idejében is. Dzsaffar, a vendéglátónk Harrow-ba járt iskolába, és korábban Detroitban volt pizzafutár. Ő és klánja megóvták völgyeiket a környező háborúktól, miközben Afganisztán az ősi, vidékek szerinti megosztottságba esett vissza. Az ilyen hadurakat általában nagyon

tisztelik embereik, de meglehetősen fura világban élnek. Találkoztam néhányukkal, akik a hadviselés szüneteiben elképesztő ivászatokat rendeztek, rengeteg orosz vodkát és Johnny Walker whiskyt eregettek le a torkukon tádzsik lányok üde társaságában, a legújabb nyugati CD-kről szóló zene mellett. Szerintem a makedónok sem sokban különböztek tőlük. Villájában Dzsaffar régiségeket mutatott nekem; egy közeli helyről származó görög feliratot, Balh városából származó középkori bronztárgyakat, az Oxusz melletti elveszett városokból görög pénzeket. Gyanítom, az ő világa nem sokban különbözött az időszámításunk előtti 330 körüli időktől. A helyi nagyfőnökök ma ugyanúgy változékony szövetségesi kapcsolatokban igyekeznek megőrizni pozícióikat, mint a régi kor szatrapái. Alexandrosz ideje csak abban különbözött a mai kortól, hogy akkor a külső erő (Alexandrosz ereje) olyan hatalmas volt, hogy senki sem volt képes ellenállni.

Néhány napot töltöttünk Dzsaffar vendégszeretetében, aztán úgy határoztunk, hogy továbbmegyünk. Amint útnak indultunk, ismét észak felé, hirtelen furcsa, igen erős aggodalom vett rajtam erőt. Dzsaffar tankjai gördültek, morajlottak az utcákon fekete dízelolajfüstöt eregetve az égre, a szél vad örvényekben hordta a port, amint a helyi haderő megindult a hegyi hágók felé, ahonnan csak pár napja ereszkedtünk le. A BBC Világszolgálat rádióadásában hallottuk, hogy a tálibok Kabul felé közelednek. Az e tájon örökkön jelenvaló háború minket is utolért; az afgán történelem jórészt háborúkból állt, és ez ma is így van. Amikor az oroszokat végre sikerült legyőzni, senkit sem érdekelt már, hogy darabokra szaggattatott az ország. A történelem ismétli önmagát. Szegény Afganisztán.

Rozoga orosz kisteherautót béreltünk az északra, az Oxusz folyóhoz tartó útra. Hátul nem volt üveg az ablakokban, s ettől a jármű nappal, tűző napsütésben kellemesen szellős volt, de éjjel rettentő hideg. A jármű lerobbanásától való szokásos aggodalommal indultunk tovább Alexandrosz nyomdokaiban.

Amint Alexandrosz hadserege kipihente magát a Havak-hágón való átkelés után, sietve az Oxusz, a mai Afganisztán és a korábbi szovjet Közép-Ázsia közti határfolyó felé indultak. A sereg észak-afganisztáni útvonalán ma kopár hegyek között termékeny völgyeket találunk; aztán az út hatalmas meredélyeken visz lefele, az Oxusz síkságára.

Taskurgan, görög nevén Aornosz városában ért minket az éjszaka. Háború sújtotta hely. Az egykor dús kertek fölött álló, vályogtéglából rakott ősi citadellát szétszaggatták a harcok: a fából épült, hangulatos kereskedelmi negyed és a bazár, melynek mennyezetét gyönyörű berakott kínai kék porcelánmozaik díszítette, a földdel vált egyenlővé. Nem a békés felfedezések ideje volt ez. A várost a Hezb-e-Iszlami szervezet tartja ellenőrzése alatt, akik arról hírhedtek, hogy nyugatiakat rabolnak el, hogy

megszerezzék magukkal vitt ingóságaikat; különösen kamerákra vadásznak. Sofőrünk hirtelen azt dörmögte, hogy sürgősen ki kell jutnunk a vidékről. Igyekeztünk, de hihetetlen balszerencsés módon az autó éppen a külvárosban, egy fegyveresek által őrzött ellenőrzőpontnál robbant le. A gondviselés közbelépett. Éppen abban a pillanatban hangzott fel a müezzin pénteki imára hívó szava, potenciális foglyul ejtőink hirtelen elszéledtek, porfelhő söpört végig az utcán, eltakart minket az imádkozók szeme elől. A motorháztető alatti ötpercnyi zseblámpás kotorászás után ismét úton voltunk. A hideg sötétségben néhány további órányi zötykölődés után megérkeztünk Mazarba. Átjutottunk Afganisztánon Kabultól egészen az északi vidékig. Ez arrafelé nagy „fegyvertény”-nek számít, hiszen csak öten voltunk, ráadásul fegyvertelenek. Az ENSZ menedékházában egy kedves diplomatától egy fél láda török sört kaptunk, így szolidan megünnepelhettük az eseményt.

## MINDEN VÁROSOK ANYJA

– Maguk BBC? Erre jöjjenek – mondta a hadban kimerült, csúcsos sapkát viselő, hegyes bajszú ember. Éjjel tizenegykor, többórás várakozás után már nagyon szerettünk volna ágyban lenni, bármilyen ágyban. Dusztom tábornok azonban várakoztatott. Aztán hirtelen úgy rendelkezett, hogy tovább kell mennünk. Megint kint voltunk, Afganisztán régóta ellentétek szabdalta földjén, a hűbérbirtokok és alkirályságok különös viszonyainak furcsa világában. Dusztom tábornok üzbég hadúr. Ő tartja ellenőrzése alatt Afganisztán északi síkságát. Ő Baktria modern szatrapája, akinek rossz, festett portréi városszerte a középületeken és a lámpaoszlopokon is láthatók. (Alexandrosznak jobb hivatalos festői voltak.) Utasítottak minket, hogy rakjuk át a holminkat a tábornok dzsipjébe, aztán sötét sivatagi utakon elindultak velünk, míg végül egy végeláthatatlan katonai bázison találtuk magunkat, és nem volt mivel visszajutnunk az útra. Meglehetősen aggódtam. Gyakorlatilag házi őrizetben voltunk. A tábornok vendégszeretete azonban őszinte volt. Engedélyt kértünk, hogy meglátogassuk Balh ősi városát, de azt mondták, az oda vezető úton rengeteg bandita ólálkodik. A tábornok szárnysegédje azt közölte, hogy másnap helikopterrel kitesznek ott. A Dzsingisz kán által feldúlt, Timur Lenk által helyreállított, a híres nagy Selyemút mellett fekvő ősi városba igyekeztünk, melyet a 8. századi arab hódítók egyszerűen „minden városok anyjá”-nak neveztek.

Balh városa ma óriási rommező – nap szárította téglákból rakott, tornyos külső falú, hatalmas citadella; lerombolt buddhista sztúpák, zoroasztriánus tűztemplomok, nesztoriánus keresztény templomok – minden vallás megtelepedett itt. Egy középkori muszlim költő azt írja a kertekkel körülvett városról, hogy: „olyan szép, mint egy Mani festmény”.

A város a Hindukus északi oldalán fekszik, ahol a nap a Balh folyóba legyezőszerűen siető mellékfolyók által öntözött termékeny mezők felett kel fel. A város szerepét az utóbbi évszázadban Mazar vette át. Balh központjában néhány, vályogházak között kanyargó kis utcán, ligeten és kerten kívül nem sok jele van a civil életnek. A régi Balh jóformán eltűnt, már csak alig néhány ember él itt. Az ősi kapuknál kis szentélyeket emeltek a szent embereknek, ezeket még mindig áldozati zászlócskákkal díszítik, és rendszeresen felsöprik a padlót. A régi város közepén, pálmafáktól körülölelve állnak a timuri kor nagyszerű szentélyei. A környékbeliek még mindig nagyon tisztelik a híres prófétanő, a balhi Rabia sírját. Ahogy az ősi időkben, Alexandrosz ittjártakor Anahita, az Oxusz folyó istenasszonya volt, ma Rabia a város női „védőszent”-je. Anahita hatalmas, gyönyörű aranyozott szobrát Dareiosz egyik utóda, II. Artaxerxész adományozta a szentélynek. Több ezren tódultak ide a szabados rítusokra „az arany köntösű, dúsfürtű, fényt sugárzó aranykoronás, harminc vidra bundájából készült köpenyén száz csillagot viselő” istennő elé.

Itt, Balh városában Alexandrosz életében sorsdöntő esemény következik be. A hagyomány szerint itt vette feleségül Roxanét. (A történetet a 13. században itt járt Marco Polónak így mesélték a helyiek.) De Alexandrosz első itt-tartózkodása csak rövid ideig tartott. Kifizette a Parmenión meggyilkolása miatt még mindig nyugtalan thesszáliaiak, valamint a 900, nyugdíjas korúnak nyilvánított makedón jussát; szolgálatukért busás hűségpénzzel jutalmazta és elbocsátotta őket a seregből. Ezután egyezséget kötött a seregben maradó makedónokkal, hogy „a háború hátralévő részében”, bárhová vezessen is az útjuk, hűségesen teljesítik Alexandrosz parancsait. Mivel pedig Besszosz, Dareiosz gyilkosa és önjelölt utóda már az Oxusz folyó északi oldalán járt, Alexandrosz úgy határozott, hogy azonnal a nyomába ered.

## ÚTON OXIÁNA FELÉ

Balh városából mindössze 80 kilométert kell megtenni a folyóig; Alexandrosz főserege számára ez négynapos út, de kis híja volt, hogy nem történt katasztrófa, amikor az oázis mögött homokdűnék közé ragadtak; nagyon megviselte őket a hőség és a szomjúság. Kora nyár volt, iszonyú meleg. A modern utazónak is ugyanazt kell átélnie, amit hajdan a görögöknek.

> *A homok forrósága a csizmatalpon át is égetett, a tűzforró futóhomokdűnék fölött a hőségtől lángnyelvekként vibrált a levegő. A puskacsövek úgy felforrósodtak, hogy hozzájuk nyúlni nem lehetett, és az Amu-daja folyó vize júliusban 28 fokra*

*melegedett… Mindenütt finom homok; a hőségen és szárazságon kívül szörnyű, szinte csillapíthatatlan szomjúság gyötri az embereket.*

Olufsen, *Bokhara emírje* (1911)

A régi út a balhi oázisból egyenesen északnak tart. Nem hosszú út, de még mindig veszélyes, és könnyű eltévedni a futóhomokdűnék között. A mazari ENSZ-képviselő azt javasolta, hogy feltétlenül vigyünk magunkkal láncokat, ásót, deszkát, teli vizesballonokat és két megbízható, négykerék-meghajtású terepjárót. A járművek némi problémát jelentettek. Egyszerűen nem tudtunk jó dzsipeket szerezni, így aztán végül a régi orosz kisteherautónál maradtunk. Ezzel utaztunk tovább Alexandrosz nyomában, az Oxusz folyón az új, Termeznél átívelő Barátság hídig épített aszfaltúton. Így is ízelítőt kaphattunk arról, mint érezhetett a görög sereg. A sivatagon erős szelek söpörtek végig; a szél órák alatt jókora homokdűnéket hordott az útra. Egy helyen az utat egy öregember ásóval tisztogatta. Az elhaladó teherautók vezetői sűrűn hullatott kis címletű bankjegyekkel jutalmazták igyekezetét.

A régi úton a makedónok elszámították magukat. A szomjas katonák megdézsmálták a borkészleteket, amitől a helyzet csak rosszabbodott; mire a folyóhoz értek, már alig vonszolták magukat, az első hadoszlopok a hadrendet megbontva rohantak a folyóhoz inni. A sötétség beálltakor Alexandrosz tövises cserjékből nagy tüzeket gyújtatott, hogy segítsen a lemaradt csapatoknak a tájékozódásban. Aznap nem kedvezett nekik a hadiszerencse.

Alexandrosz haladásának késleltetésére Besszosz a folyó mentén felkutattatott és elégettetett minden csónakot és hajót, ezért a görögöknek rögtönzött alkalmatosságokon, pelyvával és szénával megtöltött sátorlapokba és állatbőrökbe kapaszkodva kellett átkelniük a folyón. Ez öt napig tartott, de Alexandrosz nem várt. Szűkebb csapatával előrenyomult.

A makedónok Szogdianába, az Oxusz (Amu-darja) és a Jaxartész (Szir-darja) közötti híres-nevezetes vidékre értek. Ez az a hely, ahol a brit és az orosz birodalom közti 19. századi nagy játszma lezajlott; aztán a környék a 20. században, a szovjet uralom alatt eltűnt a történelemből, csak most kezd újra jelentőséget kapni. Az ősi Selyemút mentén fekvő vidék mindig civilizációk találkozópontja volt; például: Üzbegisztán Fergana régiójában találkoztak először a kínaiak nyugatiakkal, az időszámításunk előtti második században. Igen termékeny és népes vidék volt, Bokharát és Szamarkandot pedig Ázsia legnagyobb városai közt tartották számon. Alexandrosz idejében az egész vidék, egészen a Jaxartész folyóig, a Perzsa Birodalom határvidéke, az erődrendszerrel és helyőrségekkel védett Szogdiana tartomány volt. Szogdiana mögött a kazah sztyeppék, ahol a

görögök világképe szerint egészen a Nagy Óceán partjáig már csak nomádok laknak. Itt, ezen a távoli vidéken azt hitték, közel vannak a világ végéhez.

Az Oxusz és a Jaxartész a ma már pusztulóban levő Aral-tóba hatalmas sivatagon hömpölyög át. Az Oxusztól északra a Kizil-kum, a Vörös sivatag, délre, az iráni Elburz hegylánca és az Oxusz között pedig a Kara-kum, a Fekete sivatag terül el. (Úgy tűnik azonban, hogy régebben az Oxusz a Kaszpi-tengerbe torkollt, és a görögök nem tudtak az Araltóról.) A klíma rendkívül szélsőséges: fagyos, igen hideg telek, rendkívül száraz, forró nyarak. A tél rövid, de előtte, utána kellemetlen esős évszak van, amikor a vidék sártengerré változik, és a hadsereg igen nehezen tud manőverezni az oázisok felpuhult talaján. Legjobb a tavaszi esők utáni idő, április közepétől május közepéig, amikor a sztyeppéken és a sivatagokban, még a Kara-kum középső vidékein is virágzik minden apró növény, bokor és tamariszkusz.

Az oázisokban mindig is létezett öntözéses földművelés, de a modern idők előtti gazdaság kulcságazata a legeltető állattartás volt. Így, bár Alexandrosz görögjei árpát, kölest és búzát szerezhettek a vidék magtáraiból, a legnagyobb érték a szarvasmarha és a birka volt, ezért a görögöknek expedícióikhoz nyájakat kellett szerezniük, hogy tejtermékkel és hússal láthassák el a hadsereget. Bizonyos értelemben ez megkönnyítette a dolgukat és csökkentette a logisztikai nehézségeket. Magukkal vihették élelmiszerkészleteiket; a marha és a birka szinte mindenhol tud legelni, még a sivatagban is. Mindent mérlegelve azonban Alexandrosz kerülte a sivatagi harcot, mivel nem volt megfelelő felszerelése ahhoz, hogy sikerrel csatázhasson a helyi lovas nomádok ellen. Amit azonban ő sem láthatott előre, az az, hogy két évig ezen a vidéken ragad, itt harcol meg legkeményebb ellenfelével. Most azonban Besszoszt kellett legyőznie.

## RETTEGÉS ÉS FOSZTOGATÁS BAKTRIÁBAN: A BRANKHIDÁK LEMÉSZÁRLÁSA

Mielőtt azonban Alexandrosz összecsaphatott Besszosszal, újabb furcsa, félelmetes esemény történt. Olyan rendkívüli dolog, hogy a modern történészek nem fogadják el hitelesnek. A történetet Arrianosz nem említi, talán azért, mert úgy érezhette, az rombolná a király hírnevét. Részletesen a római történetíró, Curtius meséli el, de forrásul minden bizonnyal az expedíció történetírójának, Kalliszthenésznek a munkáját használta fel. Curtius szerint a makedónok, útban az Oxusz folyótól a tartomány belseje felé, egy kicsiny, fallal körülvett városhoz értek. Legnagyobb meglepetésükre a város lakói görögül beszéltek, jóniai görögöknek, a brankhida papi nemzetség leszármazottainak mondták

magukat, akik egykor Apollón didümai orákulumának őrzői és felügyelői voltak. Nevezetes történet ez, korábban érintettük.

150 évvel korábban, i. e. 494-ben a jón vidék városai fellázadtak a Perzsa Birodalom ellen, ezért a perzsák Milétoszt feldúlták, Didüma templomát kirabolták. Akkor a templom papjainak elődeit a perzsa király Közép-Ázsia peremére telepítette, mert a megtorlástól való félelmükben vagy a jutalom iránti reményeikben megszentségtelenítették a didümai szentélyt azzal, hogy a perzsák kezére adták. A történetet Alexandrosz is ismerhette, mivel nagy érdeklődést mutatott az orákulumnak az ázsiai hadjárat sikeréről szóló jóslata és a későbbi próféciák iránt is. Alexandrosz krónikása, Kallisztheneész új, megfontolandó szemponttal dúsítja az eseményeket; szerinte Didüma szentélyét nem a Dareiosz elleni felkeléskor, hanem a Xerxész által a görögök ellen indított nagy háborúban fosztották ki. Más szóval: Apollón szentélye Xerxésznek a görög szentélyek elleni megszentségtelenítő hadjáratának esett áldozatul. Mi tudjuk, hogy ez egyszerűen nem igaz. De vajon Alexandrosz és tábornokai hitték-e ezt a változatot? Nem tudjuk eloszlatni a propaganda ködét, hogy megtaláljuk a választ, de Curtius szerint:

„Nemzeti szokásaik még nem halványultak el emlékezetükben, de már kevert nyelven (görögül és perzsául – vagy szogdul?) beszéltek, ősi szavaikat lassanként kiszorították az idegen kifejezések. Nagy örömmel fogadták a királyt, és nyomban meghódoltak a maguk és városuk nevében” – mondja Curtius. Aznap éjjel Alexandrosz összehívta a seregében szolgáló milétoszi katonákat, „…akik ősi gyűlöletet tápláltak a brankhidák nemzetsége ellen. A király ezért megengedte, hogy szabadon döntsék el, mire emlékeznek inkább: a sérelemre vagy a közös eredetre”. Mivel a vélemények megoszlottak, Nagy Sándor kijelentette, hogy ő maga is „fontolóra veszi a dolgot, hogyan cselekednének a leghelyesebben”.

Másnap a gyanútlan brankhidák a király elé járultak, és bevezették városukba. Alexandrosz egy csapat könnyűfegyverzetű katonával lépett a falakon belülre. A falanxcsapatok azt a parancsot kapták, hogy vegyék körbe a várost. Az adott jelre megkezdődött a lakosok lemészárlása. A brankhidákat az utolsó emberig megölték: „Városszerte kaszabolták a fegyverteleneket, akik azzal sem tudták megenyhíteni a kegyetlen ellenséget, hogy közös nyelvükön szóltak hozzájuk, s azzal sem, hogy oltalomkeresők módjára fejüket befödve rimánkodtak nekik.” A makedónok végül nekiestek a falaknak, és földig rombolták őket, hogy „a városnak nyoma se maradjon”. A ligetek és szent berkek fáit nemcsak hogy kivágták, de „gyökerestül kiirtották, hogy irdatlan pusztaság, kopár föld maradjon a kezük nyomán, még a gyökereket is kiszaggatták”. Ha mindezt árulók ellen eszelik ki, jogos lett volna a bosszú, és nem tartották volna őket kegyetlennek. De így őseik bűnéért az utódok lakoltak meg,

akik „soha még színét sem látták Milétosznak, ezért nem is játszhatták Xerxész kezére”.

Meghökkentő történet. Bosszú az utódokon az ősök 150 év előtti bűneiért. De vajon igaz-e? A fő történet szempontjából másodlagos, és nincs bizonyítékunk a vérengzésre. Ám nemrégiben afgán, orosz és üzbég régészek által végzett ásatások nyomán kiderült, hogy Közép-Ázsiában, a Balh városától az Oxusz menti Kilifig vezető út mentén fekvő Dilbergin Tepe településen valóban létezett a didümai Apollón-kultusz. Egy 15 méter magas domb alatt a késő perzsa korban virágkorát élt város romjait találták, mely legjobb napjaiban, a görög–baktriai uralom idején görög motívumokkal, gyönyörű falfestményekkel és görög istenek, köztük Héraklész szobraival ékesített templomokat emelt. A brankhidák, Apollón isten didümai szolgáló klánja pecsétjével megjelölt amforákat is találtak itt. A brankhidák városa a folyótól északra, valószínűleg a Termezbe menő régi út mentén, Talaskan Tepe település helyén lehetett. Az éppen utazásunk idején elpusztított Talaskan Tepe nem népesült be újra, és amikor a régészek néhány évvel ezelőtt elkezdték feltárni, a törmelék között katapultban használatos nyílvesszőket és más ostromgépeket is találtak.

Borzalmas történet. Ma az ilyen tömeggyilkosságot háborús bűnként ítélnénk el. De miért rendelhette el Alexandrosz a város lerombolását? Csak feltételezni tudjuk, hogy propagandistája, a görög Kalliszthenész a görögök atrocitásait a hazaiaknak úgy állította be, hogy bosszút álltak a Xerxész által elkövetett szentségtörésért; más szóval a történet növelte Alexandrosz hitelességét, emlékeztette a görögöket a hadjárat megnevezett ideáljaira. Ám tudjuk, hogy nem Xerxész felelős Didüma kifosztásáért. S vajon bosszúból történt-e a vérengzés? Vagy a korabeli történet célja egyszerűen az volt, hogy „megindokolja” a minden indok nélküli erőszakot, ami a valóságban sokkal gyakrabban fordulhatott elő, mint az a forrásainkban szerepel? Végül is a városok kifosztása, feldúlása a hadak természetéhez tartozott, abban a hősi korban is, amiről az *Íliász*ban olvashatunk. Városfosztogatásban versengeni érdemes volt. Egy ilyen világban az, hogy egy várost vagy falut a gyilkosság, erőszak, fosztogatás prédájává tettek, katartikus hatással lehetett a sivatagi és folyami átkelés megpróbáltatásain átment katonákra, lecsendesítette vérszomjukat. Azzal, hogy Alexandrosz az új, görög-makedón uralom alatt helyreállíttatta Apollón didümai szentélyét, a brankhidák feleslegessé váltak; legjobb tőlük megszabadulni, történelmüket végképp eltörölni és átírni az utókornak (ahogy azt zsarnokok gyakran teszik). Bármi legyen is az ok, ijesztő, megdöbbentő történet ez, és árnyékot vetett a nyár további eseményeire.

Alexandrosz ezután Besszoszt üldözve továbbment az Oxusztól mintegy 550 kilométerre levő Jaxartész (Tanaisz, Szir-darja) folyó felé,

olyan gyorsan, hogy Besszoszt elhagyták saját csapatai, és végül Alexandroszhoz álltak át. Besszosz sejthette, hogy borzalmas sors vár rá. Meztelen testét háncskötéllel verték az út mellett, hogy mindenki láthassa; az egész hadsereg elmenetelt előtte; aztán perzsa módon megalázták, orrát, fülét levágták, majd Hamadánba küldték, ahol ítélkeztek fölötte, és kegyetlen módon kivégezték. Az ellenállás azonban Besszosz halálával nem szűnt meg. Baktriában is, Szogdianában is nagy önállóságuk volt a harcosok rendjének. Pazar klánvárakban, erődített kastélyokban és gazdaságokban élő kitűnő lovasok voltak. Egyedül Baktria hétezer kiváló lovas katonát tudott hadrendbe állítani. Vezetőiknek és helyi támogatóiknak elég volt csak egy pillantást vetni Alexandroszra, hogy tudják, honnan fúj a szél; rögtön felismerték, hogy a makedón uralom sokkalta zsarnokibb lenne, mint a perzsa. Hirtelen lázadások törtek ki szerte a vidéken: a makedón helyőrségeket megsemmisítették; az egyik ütközetben Alexandrosz lábába nyílvessző fúródott, szárkapocscsont-törést szenvedett, és egy ideig gyaloghintón kellett hordozni. Visszavonult Marakanda városába, Szamarkand híres oázisába, mely először jelenik meg történetünkben.

## SZAMARKAND

Mérföldekről, a gyapotföldekről is látni Szamarkand hatalmas kupoláit, a Regisztán és a Bibi Khanum toronymagas épületeit. Málló, napon szárított téglából épített falak magasodnak az élénkzöld kertek fölé, káprázatos a mélykék és türkizszín kerámiamozaik burkolat. A háttérben most szovjet stílusú beton-modernizmus látható, de még mindig a középkori város a meghatározó. Mint minden nagyszerű közép-ázsiai város, Szamarkand is a 15. században, Timur Lenk idején élte virágkorát, de eredete a Perzsa Birodalom idejére nyúlik vissza. A város a két hegylánc között elterülő Kizil-kum sivatag szélén található. Vízellátását a Zeravsan folyó biztosítja. A kedvező fekvésű hely a történelem előtti időktől fogva lakott; később a Selyemút tette gazdaggá. Időszámításunk szerint 982-ben egy perzsa geográfus azt írta róla: „nagy, népes város, igen kellemes hely, a világ minden részéről jött kereskedők tartózkodnak itt”.

A görögök idejében Szamarkand volt Szogdiana legfontosabb perzsa erődje. A citadella és a palota az Afrasziab-dombon, a Sziab folyó menti sziklameredélyen állt. Onnan most szép kilátás nyílik a középkori városra. A görögök idejében is jelentős város volt, 14 kilométer hosszú, (helyenként még ma is 13 méter magas) fal vette körül. A Dzsingisz kán által 1220-ban lerombolt várost eredeti helyétől nem messze építették fel újra. Szamarkand felépült. Ibn Battúta 1330-ban járt itt, és „a világ egyik legnagyobb és legtökéletesebb szépségű” városaként írta le.

Szamarkand, más néven Marakanda lett Alexandrosz előretolt bázisa a következő tizennyolc hónapban. Innen kiindulva a felperzselt föld taktikáját alkalmazta a környező vidékkel szemben, ami csak még tovább növelte a helyiek ellenállását. Az ellenállást szítók egyike Szpitamenész, a törzsfőnökök egyike, aki Alexandrosz kezére juttatta Besszoszt. Alexandrosz felajánlotta, hogy csatlakozzon seregéhez, de Szpitamenész erre nem volt hajlandó, és csapatokat toborzott az Alexandrosz elleni harchoz. Összes ellenfele közül éppen az iráni származású, magas rangú helyi nemesember, Besszosz rokona, így az Akhaimenida királyi dinasztiával távoli rokoni kapcsolatban lévő Szpitamenész tudta a legádázabb, legtovább tartó és legsikeresebb ellenállást vezetni Alexandrosz ellen. Jóllehet anyagi lehetőségei igen korlátozottak voltak, rájött, hogy a görögökkel szemben az a leghatékonyabb hadimódszer, ha rajtaütésszerű támadásokkal, mobil hadviseléssel és gerillacsapatokkal harcolnak ellenük. (Talán azt is tudta, hogy Alexandrosznak itt nyelvi nehézségei is vannak. A szogd nyelv igen nehéz, csak kevesen beszélték. A görög források kiemelik az iráni származású diplomata és tolmács Pharnukész szerepét. Ő volt az egyetlen Alexandrosz seregében, aki a szogd nyelvet beszélte. A kémek felhasználásának és az ellenségről szóló információk megszerzésének nehézségei megnehezítették az ellenállás letörését.)

## A LEGTÁVOLABBI ALEXANDRIA

Alexandrosz Szamarkandtól és a Perzsa Birodalom északi határától 250 kilométerre északkeletre, a Szir-darja folyónál ütött tábort. Itt kiválasztott egy területet, ahol várost tervezett alapítani, de a munkálatok megkezdését elhalasztották, mert eljutott hozzájuk a hír, hogy Szogdianában felkelés tört ki, és Szpitamenész 7000 lovas katonából álló fő hadtestével Baktria felé tart. Alexandrosz azonnal csapatokat küldött Küropolisz (a mai Kurkath, azaz Kurusz katha, Kürosz városa), a Kürosz perzsa király által i. e. 530-ban alapított határváros megszállására. Küropolisz hét város központja volt. A többi hat várost a görögök egyenként kifosztották, és katonai elveiket következetesen alkalmazva kegyetlenül leméSzároltak minden hadra fogható férfit. Küropolisz népe hevesen ellenállt; hasonlóképpen Memaceni erődje is, mely talán a folyótól 50 kilométerre délre, magas dombon álló ura-tiubei citadellával lehet azonos. „Nem volt még egy város, mely ilyen heves ellenállást tanúsított volna” – írja Curtius. A király legjobb csapatai nagy veszteségeket szenvedtek. Maga Alexandrosz is súlyosan megsérült, amikor egy felé dobott kő eltalálta a nyakán: eszméletlenül esett össze, egy ideig nem látott, és nem tudott beszélni sem. Volt egy pillanat, amikor orvosai az életéért aggódtak. A had szörnyű bosszút állt. A makedón

mérnökök aláásták a város falait, és így sikerült nagy rést ütniük a védművön, majd az egész erődöt lerombolták. Borzasztó ízelítő volt ez a keletebbre levőknek. A görögök ezúton tudatták, hogy az ellenálló városok katonakorú férfilakosságát lemészárolják, a nőket, gyerekeket rabszolgának adják el.

Küropolisz és a környező városok eleste után Alexandrosz visszatért a Szir-darja folyóhoz, hogy felépítse új városát, amire mint előretolt erődre most, a rosszabbodó katonai helyzetben nagy szüksége volt. Tizenhét nap alatt elkészült a tábor körüli, 6 kilométernyi hosszú, napon szárított téglából rakott fal, s ezzel kijelölték annak a városnak a központi részét, mely abban a megtiszteltetésben részesült, hogy a több mint harminc Alexandria közül az Alexandria Eszkhaté, a Legtávolabbi Alexandria nevet viselhette. Alexandrosz a várost a szokásos lakossággal telepítette be: sebesültekkel, rokkantakkal, erőszakosan toborzott, leszerelt zsoldosokkal, a nyugdíjkorhatárt elért (köztük néhány vonakodó, még tovább szolgálni akaró) veteránnal, de felszabadított hadifoglyokkal is. Curtius azt mondja (bár maga is tudja, hogy ez nem megerősített hír), hogy az ő idejében (az i. sz. 30-as években) a betelepítettek utódai még mindig őrizték az Alexandrosz-hagyomány meghatározta csoportidentitásukat. A Legtávolabbi Alexandria sikeres, virágzó város volt a középkorban, „lovagias” lakosságáról és „ahogy Szamarkand az almáról, ez a város gránátalmájáról” volt híres. Még ma is áll. Szép hely, kivéve a tikkasztó nyárban. A tádzsikisztáni Hodzsent (ami hosszú évtizedek után letette a Leninabad elnevezést, és visszavette régi, középkori nevét), kellemes, modern város; a folyó mentén sétányok vezetnek, s közvetlenül a város alatt kezdődik a közel 1600 méter magas Mogul Tau hegység. Valahol itt építhette Alexandrosz a legészakibb Dionüszosz-oltárt; talán éppen azon a helyen, ahol most csillogó, titániumból készült Lenin-szobor mutat széles gesztussal kelet felé; a történelem egy másik világrengető, aztán elsimult hullámának emlékműveként. Bár a város nem egészen felelhetett meg Alexandrosz reményeinek, miszerint „világhíres hely” legyen, Hodzsent még az egyik legvidámabb görög-makedón örökség.

A Szpitamenész szította felkelés ereje egyre növekedett, s ezzel Alexandrosz helyzete rosszabbra fordult. Menedémosz tábornok vezetésével csapatokat, 2000 gyalogost és számtalan lovast, köztük a belső baráti körébe tartozó hatvan harcost küldött, hogy Szamarkandnál állítsák meg Szpitamenészt. De amikor a makedónok megérkeztek a városba, a lázadók kivonultak onnan, és a Zeravsan folyó mentén lesállásokat foglaltak el. A makedónok gyanútlanul követték őket. Minden makedón vezetőt megöltek, s a hadtest nagy része elesett. A veszteség kétezer gyalogos és 300 lovas. Több mint húsz év után ez volt az első komoly katonai vereség, melyet a makedónok elszenvedtek. Alexandrosz

kifaggatta a Hüdaszpész folyóhoz visszatérő túlélőket, és parancsot adott, hogy a súlyos vereséget ne közöljék csapataival. A túlélő szemtanúkat halállal fenyegették meg, ha kifecsegik, mi történt. Ékes példája ez, mennyire ellenőrzése alatt tartotta Alexandrosz az információt.

Ha addig nem tudta volna, Alexandrosz ebből rájöhetett: komoly harcba keveredett. Tovább rontott a helyzeten, hogy a folyótól északra szkíták és szakák, félelmetes lovas nomádok gyülekeztek, hogy a Legtávolabbi Alexandriára támadjanak. Curtius élénk képet fest a királyról, aki a Szir-darja menti főhadiszállásán töpreng, elemzi szűkülő lehetőségeit, sátorlapját felhajtva figyeli a folyón túl az ellenség rakta tüzeket. Soha nem volt még ennél elszigeteltebb helyzetben északra a gyülekező nomád törzsek; délre a fellázadt Szogdiana és Baktria; a visszavonulási út nem biztosított, egészsége miatt még mindig kímélnie kell magát.

> *Még fel sem gyógyult sebesüléséből; különösen a beszéd esett nehezére, ami a hiányos táplálkozás és nyaksebe következménye... nem tudott katonái elé állni, lóra ülni, embereinek utasításokat, bátorítást adni... Mindinkább elfúló, gyönge hangon beszélt, még a közelében állók is alig hallották.*

De cselekednie kellett. Úgy döntött, először a szkítákat győzi le; ezért hajókra katapultokat szereltetett, hogy eltávolítsa az ellenséget a folyóparttól; aztán a falanxcsapatok pelyvával töltött ökörbőrökbe kapaszkodva átkeltek a Szir-darja folyón. Amint kiépítették a hídfőállást, átkelt a görög lovasság is, majd a könnyűfegyverzetű csapatokkal és íjászokkal együtt felvették a harcot a gyors, rajtaütésszerű támadás és gyors visszavonulás taktikáját alkalmazó szkíta lovas íjászokkal. A görögök döntő győzelmet arattak, és 12 kilométerrel hátrébb szorították a szkítákat, ahol a szaka nép temetkezési dombjaihoz jutottak. (Ezeket a görögök a Dionüszosz isten vándorlásai során emlékül állított köveknek gondolták; újabb vigasztaló, reménykeltő jel az egyre babonásabb királynak.)

Alexandrosz ekkor már a bázison volt, harcképtelenül. Lábsebe nem gyógyult, fej- és toroksebe miatt még mindig nem látott, nem beszélt tökéletesen. A bajt tetőzte, hogy fertőzött vizet ivott, melynek következtében súlyos dizentéria döntötte le a lábáról. (Ha a modern hadseregek állományában bekövetkezett halálesetek miatt indított vizsgálatok módszereit követnénk, akkor egy ilyen vizsgálat az egykori görög seregben azt mutatná, hogy nagyon komoly veszteségeket szenvedtek efféle gyengélkedések következtében, még akkor is, ha a görög orvosok a gyógyítás igazi szakértői voltak.) Északon azonban megverték a szkíta csapatokat, így Alexandrosz most már a jelentősebb,

szogdianai lázadásra fordíthatta erejét és figyelmét. Szamarkandba vonultak, mire a lázadók a Vörös sivatagba menekültek. Expedíciós erői vereségének helyszínén egy hatalmas halomsírba temette el a halottakat. (Ennek helyét még nem találták meg, de valahol Szamarkand közelében, a Zeravsan folyó mentén kell lennie.) A téli esők sártengerré változtatták a síkságot Szamarkand körül. A hadsereg téli szállásra vonult, Nautaka (Uzunkir, Shakhrisyabz közelében). Az egyik görög forrás szerint 120 000 szogdianait öltek meg a hadjáratban.

## HADJÁRAT 327-BEN: TŰZZEL-VASSAL KÖZÉP-ÁZSIÁBAN

A 328-as év harcaitól Alexandroszt döbbenet foghatta el. Curtius megállapítja: „Olyan háborút kellett vívnia, amilyenre nem számított.” Súlyos emberveszteséget szenvedtek, a pacifikált területeken masszív erődítményeket kellett építeni. Megjósolható volt Alexandrosz válasza a felkelésre és a gerillaharcokra: totális háború. Görögországból több mint 200 000 fős erősítést kapott (6000 kilométeres menetelésük majdnem egy évig tarthatott), és átszervezte a hadsereget, hogy rugalmasabban reagálhassanak. Szogdiana kiváló lótenyésztő vidék. (Karsi környéke különösen híres lovairól; még a 19. században is, egészen az orosz forradalomig a nagy bazárok fő attrakciója volt a lóvásár.) Alexandrosz innen könnyen kipótolhatta és bővíthette lovasságát. Az első év katasztrofális volt, a vidék nagy részén még rendet kellett teremteni. Ezért a mindig leleményes Alexandrosz új taktikát dolgozott ki. Haderejét mozgékony csoportokra osztotta, akik átfésülték az országot, és tűzzel-vassal, megsemmisítő tűzerőfölénnyel felszámolták, gyökerestül kiirtották az ellenállást.

Az i. e. 327. év tavaszán négy egységet hagytak Baktriában, a fősereg pedig visszament az Oxusz folyóhoz, és öt csoportra oszlott. Ami ezután történt, az máig viták tárgya. A 327. évet elveszett évnek nevezik Alexandrosz történetében, mivel az események sorrendjével és helyszínével kapcsolatban a források ellentmondásosak. De az új hadviselési időszakban Alexandrosz tizenegy napig menetelt az Oxusz folyó mentén keletnek. Útjuk során az Oxusz és a Kokcsa folyók találkozásánál, Afganisztán északi határán, a sziklás tádzsik hegyekkel szemben nevezetes helyre, az Ai Hanum (üzbégül: Holdasszony) nevű fennsíkra jutottak. Valószínűleg itt alapította Alexandrosz az Oxusz menti Alexandriát; mindeddig ez az egyetlen, Közép-Ázsiában felfedezett görög város.

Ai Hanumot csak 1961-ben azonosították. A görög városok építészetének minden jegyét magán viseli: akropoliszra és alsóbb városra tagolódik, van palota, agora, tornaterem, templom és színház: Területét

sajnos a kincskeresők ásta lyukak csúfitják. (Az oroszok kivonulása utáni polgárháborúban teljesen feldúlták.) A fennsíkot két oldalról folyók, a szárazföld felé eső részen mély sáncárok és lövészállásokkal kialakított bástyás tornyok védik. Ha Ai Hanumnál állva keletre, a Badaksán-hegység felé tekintünk, dombokat látunk; szemben, a folyón túl meredek sziklák; a kettő közötti nyiladékban ameddig a szem ellát, és azon túl is, Ázsia síksága húzódik. Kétségtelen, hogy a várost katonai célból alapították: haderőtámaszpontként, ahogy a perzsák is erődöket építettek végig az Oxusz mentén. De Ai Hanumban, ahol nyilvánvalóan hamarosan a hellenisztikus civilizáció minden ékessége és kényelme megjelent, a legrégibb építmény egy emlékmű. Egy Kineasz nevű embernek emelték, aki a város alapítója vagy az első kormányzója lehetett; talán nem sokkal az után, hogy Alexandrosz expedíciója erre járt. Alapzatán az egyik híres delphoi mondás:

*Gyermekként tanulj jó modort.*
*Ifjúként zabolázd szenvedélyeidet.*
*Középkorúan igazságos legyél.*
*Öregemberként adj bölcs tanácsokat.*
*Tégy így, s nem lesz mit megbánnod, amikor meghalsz.*

A felirat szerint az emlékművet egy Klearkhosz nevű ember állíttatta, aki külön kiemeli, hogy ezeket a szavakat személyesen másolta le a delphoi jósda faláról. Klearkhosz tehát a bölcsesség e gyöngyszemét magával hozta Közép-Ázsiába. A források említenek egy Klearkhoszt, aki Arisztotelész tanítványa volt, így lehet, hogy Alexandroszt még diákkorából ismerte. Érdekes eljátszani a gondolattal, hogy Klearkhosz és Kineasz Alexandrosz hadseregének tisztjeiként jutottak el ide, és a város alapításakor Klearkhosz ezt a delphoi elvet íratta fel az emlékműre, ahol Kineaszt később eltemették. Ezek a velős mondások, szállóigék bepillantást engednek a gyarmatosítók gondolatvilágába, akik a megtelepedők és a velük együttműködő helyiek ideáljait fogalmazták meg (ahogy később a britek Indiában), és szülőföldjüktől fél világnyi, 6000 kilométernyi távolságban ezeket az elveket helyezték kultúrájuk középpontjába.

A város lakossága itt is a szokásos összetételű lehetett: nyomorékok, önkéntesek, veteránkorba jutott, erőszakkal toborzott katonák, zsoldosok, büntetőegységek és a megtűrt helyi letelepedők (ahogy később Indiában is látjuk), a minden kiváltságot nélkülöző szegények munkaerőként. Ai Hanum környékét, a gazdag hátországot, mely már a perzsák alatt is fejlettnek számított, a hódítók görög nábobok fennhatósági területeivé osztották fel (ilyen birtokos lehetett Kineasz is), és a helybéli pórnép művelte meg. Később több tucat ilyen települést alapítottak Közép-

Ázsiában és Indiában, néhányuk sokáig fennmaradt. Gazdagságukat régészeti ásatások tárták fel, pompás leletek kerültek elő, mint a British Museumban található oxuszi kincs; nemrégiben szintén igen gazdag aranyleletet találtak baktriai nemesi sírokban Észak-Afganisztánban, Tilia Tepe környékén. A baktriai-görög uralom itt évszázadokig tartott, földmunkák során még gyakran találni e korból származó pénzeket, ami szintén a kivételes és hosszú ideig feledett gyarmati viszonyról tanúskodik.

Azon a tavaszon, közép-ázsiai hadjáratának második évében azonban Alexandrosz elsődleges célja az volt, hogy hadállásokat építsen, és kifüstölje az ellenséget. Valahol Ai Hanum környékén a hadsereg különvált. Alexandrosz észak, azaz a mai Tádzsikisztán felé indult, a másik négy csoport a folyóvölgyeken felfelé haladva megtisztította az utat a lázadóktól, megnyílt az út Dusanbe és az Anzob-hágó felé. Hisz-szár vidékéig, a Kelet- és Nyugat-Szogdianát elválasztó nagy hegyekig a felperzselt föld taktikáját alkalmazták. Azon a nyáron Alexandrosz támadást intézett a híres Szogd Szikla, a szogd nemes urak egyik legnagyobb erődje ellen, amit végül a „repülő emberek” taktikájával foglalt el: 300 gyakorlott sziklamászó önkéntes katona sátorszögek és kötélzet segítségével a sziklafal felől jutott be a bevehetetlen erődbe, s ezzel annyira megrémítették a védőket, hogy azok feladták a várat. A hadiszerencse végül Alexandrosznak kedvezett.

## FEKETE KLEITOSZ ERŐSZAKOS HALÁLA

A nyár vége felé, öt hónapos hadjárat után a hadsereg Marakanda városában újra egyesült. Itt zajlott le Alexandrosz történetének egy híres és végzetes eseménye. A király elhatározta, hogy Baktria szatrapájának gyerekkori dajkája fivérét, Kleitoszt nevezi ki. Kleitosz a régi gárda tagja volt, akik még Alexandrosz apját, Philipposz királyt is szolgálták; ő mentette meg Sándor életét a granikoszi csatában. A sorok között olvasva, tudván, hogy Alexandrosz viszonya a makedón hadsereg idősebb generációjával meglehetősen feszült volt, ezzel a kinevezéssel ismét csak megszabadulhatott egy elégedetlenkedőtől. Akármi legyen is az igazság, tény, hogy egy éjszaka lakomát tartottak a marakandai palotában.

A lakoma, mint mindig, korán kezdődött. Mindenki részeg volt. Úgy tűnik, a masszív ivászat afféle normává vált akkoriban („ …gondja volt rá, hogy bármikor lehessen ivászatot tartani” – írja egy töredék). Az a benyomásunk támadhat, hogy Alexandrosznak és tisztjeinek az állandó stressz, a megerőltetés, a kemény harc és a gyilkolás hatását közömbösítendő folyamatosan „érzésteleníténiük” kellett magukat. Plutarkhosz – aki pedig megvédi Alexandroszt az ellene felhozott vádak ellen, miszerint kóros italozó volt – elismeri, hogy a király szeretett inni,

és a nagy ivászatok után gyakran másnap délig, néha egész nap aludt. Ilyen alkalmakkor Alexandrosz sosem volt rest a maga dicséretét zengedezni. Mint Plutarkhosz írja: „olyan elviselhetetlenül dicsekedett, akár egy közkatona, s méghozzá nemcsak ő maga hetvenkedett, sok gondot okozott szerényebb asztaltársainak, mert nem akartak versenyre kelni a hízelgőkkel…”

Alexandrosz aznap éjjel sem türtőztette magát. Monológja két fő téma köré csoportosult: a balul sikerült szamarkandi expedíció vezetőit szapulta hozzá nem értésük miatt; és leszólta apja haditetteit, dicsekedett, hogy ő nagyobb hadvezér nála. Curtius említi, hogy ennek során Alexandrosz azzal vádolta apját, hogy rosszakarattal és féltékenységgel viseltetett iránta, és sosem ismerte el az ő eredményeit: micsoda anyag ez a freudiánusoknak! Az italozó társaság tagjainak egy része, akik közül sokan Philipposzt is szolgálták, egy szót sem szóltak, mígnem Alexandrosz magának tulajdonította azt a győzelmet, melyet apja a khairóneiai csatában az athéniak és thébaiak fölött aratott. Kleitosz képtelen volt tovább türtőztetni magát. Kellemetlen igazságok mondattak ki, heves szóváltásba keveredtek, Kleitosz pedig Euripidész egy az erkölcsről szóló mondatát idézte, majd jól irányzott gúnyolódással megjegyezte: „Minden dicsőségedet apádnak köszönheted!” A dühében tomboló Alexandroszt meg kellett fékezni, mivel makedón nyelven utasítást adott az őrségnek, hogy fújjanak riadót. Az őrség felismerte, hogy a király nem ura cselekedeteinek, ezért nem teljesítették a parancsát. Innentől kezdve a történet különböző forrásokban lényeges eltérésekkel szerepel. A egyik forrás szerint Kleitoszt a főbejáraton kísérték ki, a citadella sáncárkán túlra (ezt a régészeti ásatások feltárták), de visszatért, hogy újabb riposztot vágjon az italtól beszámíthatatlan király fejéhez. Egy másik forrás szerint Alexandrosz az ajtóban állt, és amikor a vendégek elmentek, párbajra hívta ki (a lámpás nélkül megjelent, utolsóként távozó) Kleitoszt, akit hangjáról ismert fel. Minden forrás megegyezik azonban abban, hogy Alexandrosz egyetlen dárdadöféssel megölte Kleitoszt, és mind ő, mind az egész hely vértől iszamós lett. Részeg megbánásában ekkor a dárda hegyét maga felé fordította, majd nagy önsajnálatában sírva, részegen összeesett. Aztán bezárkózott sátorába. Tíz napot töltött ott, mondja Curtius, „főleg azzal, hogy lecsöndesítse háborgó lelkiismeretét”. Arrianosz szerint a király belső köreibe tartozó Anaxagorasz, a szkeptikus filozófus volt az, akinek sikerült Alexandroszt kizökkenteni a gyötrő önvád állapotából. A király, mint mondta, az igazságosság megtestesítője; a király bármit is tesz, az jó, egyszerűen azért, mert ő az, aki. (Félelmetes érv, a történelem folyamán számos zsarnok igazolta ezzel tetteit.) Ez az érvelés azonban nyilván tetszésre talált Alexandrosznál.

Milyen mértékben befolyásolta ez a gyilkosság a belső kör moráljját? Kleitosz nem volt olyan fontos karakter, hogy meggyilkolása miatt sokan elidegenedjenek Sándortól, de bizonyára hozzájárult a félelemmel vegyes aggodalomhoz, hogy Alexandrosz nem tud uralkodni magán. Van egy titokzatos rész Curtius krónikájában. Mintegy véletlenül megemlíti, hogy „Kleitosz megölésével odaveszett a szabadság…”. Nehéz elhinni, hogy ez formálisan is így lehetett, mindenesetre Alexandrosznál semmi sem lehetetlen. Ha nem is volt konkrétan igaz, a környezetében élők megérthették belőle, hogy taktikai okokból jobb, ha nem forszírozzák a szólásszabadságot. Az udvar akkori hangulatát jól illusztrálja az Alexandrosszal nem rokonszenvező kortárs pamfletíró, Ephipposz elveszett krónikájának töredéke. Ebből azt olvashatjuk ki, hogy az udvar egyre jobban aggódott a zsarnoki Alexandrosz hirtelen hangulatváltozásai miatt:

> *Alexandrosz a padlót drága parfümökkel és illatos borral hinttette fel. Tiszteletére mirhát, tömjént és más füstölőszereket, égettek; környezetében hamarosan félelemből született vallásos nyugalom és csend uralkodott. Mert Alexandrosz kibírhatatlan és vérengző volt, melankolikus őrült.*

Hátborzongató ábrázolás ez, ha szemtanú beszámolója; modern korunk zsarnokainak viselkedését tükrözi. A pszichológusok azonnal felismerik a tüneteket: az itt ábrázolt személy mai fogalmaink szerint mániás depressziós.

## ROXANE, „ÁZSIA LEGSZEBB LEÁNYA”

Kleitosz meggyilkolása nyár végén történt. Az ősz közeledtével jelentős előkészületek történtek, készleteket gyűjtöttek, hogy a hadsereg az üzbég síkságon kiteleljen. Ennek során valószínűleg kiterjedt zsákmányoló, fosztogató akciókat hajtottak végre a helyi lakosság ellen aratás idején. A Bokhara környékén elszórtan még működő ellenállók maradékának felszámolására indított kisebb hadjárat után Alexandrosz téli szállására, Nautakába (talán a Kaska-darja folyó mentén Shakhrisyabz közelében levő, mai nevén Uzunkir településre), ellenfele, Besszosz korábbi bázisára vonult vissza. A helyi hadúr, Sziszimithrész a völgy felső szakaszán át helyi citadellájába, a Kaska-darja forrásához vonult vissza. Tél elején Alexandrosz ostromgépekkel támadta a várat, és megadásra kényszerítette őket.

A történet egyes változatai szerint Alexandrosz itt vetett szemet először Roxanéra, Oxüartész szogd nemes lányára, aki „Dareiosz felesége után a legszebb nő” volt. Nyilván a Szogd Szikla ostroma után ejtett

foglyok közt volt, és lehet, hogy már egy ideje Alexandrosz táborában tartózkodhatott, de a király még nem vette észre. Majd egy este egy „barbár pompával rendezett” lakomán megpillantotta Roxanét, aki más lányokkal együtt táncolt. A király társai rosszallása ellenére beleszeretett, vagy őrült szenvedélyre lobbant: „kevésbé fékezte szenvedélyét”. Abban, hogy a lány gyönyörű, mindenki egyetértett. Szépségén kívül méltósága és „a barbárok között oly ritka bája” tette feltűnővé, de még ezzel együtt sem értette senki, miért lobbant olyan hirtelen szenvedélyre iránta a király. Nyilván értetlenül álltak ez előtt szűk, bizalmas baráti körének tagjai: Bagoasz, a szép eunuch, akivel a király szoros kapcsolatot ápolt; a fiatal Euxenipposz (hihetetlenül szép férfi, „olyan szép, mint Héphaisztión – szokták mondani az udvari emberek kacsintva –, bár egy kissé elpuhult és nincs meg benne Héphaisztión bája”.) Na de házasság? Igen meglepőnek találták, hogy Alexandrosz bejelentette, feleségül veszi a lányt. „Azért jutott ilyen messzire, az Oxusz vidékére, hogy nem görög nőt vegyen feleségül? – pusmogták. – Olyan király alatt fogunk majd szolgálni, aki alacsony rangú baktriai földesúr leszármazottja?” De Alexandrosz tántoríthatatlannak mutatkozott szándékában. A házasságot ott helyt megkötötték; ősi, ma is élő szogd szokás szerint Alexandrosz apósa jelenlétében kardjával kenyeret vágott ketté. Roxane történetéből a középkorban verses regényt írtak, és még mindig számos változatban mesélik az afgán vidéken, hogy Roxane és Alexandrosz házassága Balh városában történt, és Roxane jó afgán lány lévén, osztozott népének a betolakodók elleni gyűlöletében, ezért a nászéjszakáján kést csempészett a párnája alá, és meg akarta ölni Alexandroszt. Roxane emléke ma is él, Törökországtól a kazah sztyeppékig, de különösen a fársziul beszélő tádzsikok és afgánok őrzik hagyományát. Kevesen osztoznának azonban Roxane sorsában, ami a házassággal nyílt meg előtte, mert életéből már nem sok maradt hátra.

A Sziszimithrész által védett Szikla eleste a Szogdianában kitört nagy felkelés végét jelentette. Tél közepére a szogd vezér, Szpitamenész árulás áldozata lett. Egyesek szerint a felesége ölte meg, aki megelégelte férje nemi kicsapongásait; mások azonban, hihetőbb változatban, azt mondják, hogy saját emberei ölték meg, akik már nem akarták a megsemmisítő fölényű túlerővel szemben folytatni a reménytelen harcot. 326 tavaszán Alexandrosz az Oxusz menti kétéves hadjárat legádázabb csatáit vívta. Egy tucat katonai bázison mintegy 13 500 embert hagyott helyőrségként Baktriában és Szogdianában. Roxanéval kötött házassága és tisztjeinek ugyancsak helyi nemesasszonyokkal megtartott kézfogói szilárdították a nehezen kivívott békét. A hadsereget, mellyel Alexandrosz Indiába indult, baktriai és szogdianai csapatokkal erősítették meg, akiket taktikai okokból vittek el szülőföldjükről külföldre harcolni.

A Szpitamenész vezette felkelés történetének kivételes befejezése van. A tádzsikisztáni Dusanbéból a Hisszár-hegység és az Anzob-hágó felé haladva ugyanazon az úton megyünk, amerre Alexandrosz az i. e. 327-ben folytatott hadjáratban. A vidék elszigetelt völgyeiben élnek az ősi szogd nyelv utolsó beszélői. Itt a 19. századi erőszakos iszlám térítésig fennmaradt Zoroaszter vallása; ezekben a völgyekben az emberek otthonaikban még mindig őrzik a tüzet, még mindig Ahura Mazda angyalaihoz imádkoznak, még mindig hisznek abban, hogy a gonosz, Ahriman jelen van a világban – bár ugyanakkor muzulmánnak vallják magukat. Nem messze van ide Iszkander Gul, „Alexandrosz tava”. A legenda szerint itt pusztult el a király kedvenc lova, Bukephalosz, de minden teliholdkor kijön a tóból legelni, s hátán a fekete lovassal, Alexandrosszal nyargal az égen. A tó mögött a Pamír hegységből fújó metsző szelek járta kanyargó ösvény rejtett barlanghoz vezet. A barlangban áldozati ajándékokkal felékesített mumifikált holttest ül, „fogadja” a helyi muzulmánok ajándékait, „hallgatja” imáikat. Tömjént és illatos olajokat égetnek előtte. Azt mondják, ő volt a nagy szogd felkelés vezére, Alexandrosz legkeményebb ellenfele, Szpitamenész.

## EGYRE NÖVEKVŐ VISZÁLY: KALLISZTHENÉSZ HALÁLA

Ezzel elérkeztünk Alexandrosz uralkodásának legnagyobb válságához. A király egyre növekvő despotizmusa miatt neheztelő apródok egy csoportja úgy manipulálta az őrség beosztását, hogy az összeesküvők egyszerre legyenek szolgálatban a király sátránál, és az volt a tervük, hogy megölik. Alexandrosz azonban aznap éjjel már a megszokottá vált maratoni tivornyázáson volt, és nem tért nyugovóra. Másnap az összeesküvés lelepleződött, és az apródokat (még egyikük sem volt húszéves) kínhalálra ítélték. A király közvetlen barátai Kalliszthenészt nevezték meg ötletadóként, bár az összeesküvők egyike sem vallott rá, még kínvallatás alatt sem. Kalliszthenész azonban a király viselkedését illető egyre kritikusabb megjegyzései miatt kiesett a belső baráti kör kegyeiből, s Alexandrosz is egyre nagyobb gyűlöletet táplált iránta. Egyesek megjegyezhették, hogy Kalliszthenész megfizetett azért, hogy egy zsarnok szekerét tolta. Hiszen éppen ő volt az, aki mindennél jobban hozzájárult a legenda kialakításához, miszerint Alexandrosz tettei az isteneknek tetszők. Ő írta, hogy a tenger kettévált Pamphüliánál, hogy átengedje a királyt; ő írt a kiszáradt didümai forrás újraeredéséről, a szívai oázisról, a brankhidák lemészárlásáról; ezeket a történeteket szétkürtölték az egész görög birodalomban. Ekkorra azonban Kalliszthenész, úgy tűnik, felismerte, hogy szörnyeteget „melengetett a keblén”, és készséggel vált az Alexandrosz elkeletiesedése miatt elégedetlenkedő régi gárda

szószólójává. Nem tetszett nekik, hogy a király perzsa ruhákban jár és perzsa szokásokat vett fel, s honfitársaitól is megkövetelte, hogy perzsa módra arcra boruljanak előtte. A viszály Balh városában, egy újabb heves szóváltás alkalmával érte el forrpontját. Ha a történetről lehámozzuk a mítoszt, megkapjuk a párbeszéd lényegét. Érdekes részlet, hogy vitájuk során Kallisztheneśz háromszor idézett egy sort az *Íliász*ból, Alexandrosz kedvenc könyvéből: „Meghalt Patroklosz, ki pedig nálad derekabb volt."

Kallisztheneśz saját halálos ítéletét írta alá. Az apródok összeesküvése kapcsán Alexandrosz letartóztattatta. Sorsával kapcsolatban nem egységesek a források. Egyesek szerint börtönben halt meg, de Curtius szerint megkínozták és keresztre feszítették. „Kallisztheneśznek is kínhalált kellett halnia, noha ártatlan volt a király ellen szőtt összeesküvésben, de semmiképp sem tudott gyökeret verni az udvar hízelgő légkörében. Az ő kivégzése miatt gyűlölték meg a görögök Nagy Sándort a leginkább. Mert nemcsak hogy kivégeztette, hanem meg is kínoztatta, méghozzá ítélethozatal nélkül, ezt a kiváló jellemű és tudományú férfit, aki visszatartotta őt a pusztulástól, amikor Kleitosz legyilkolása után konokul kitartott amellett, hogy elemészti magát. Nagy Sándor később megbánta kegyetlenségét, de már későn."

Alexandrosznak két év ádáz csatározás, súlyos, de titkolt veszteségek, szüntelen kegyetlenkedések és nehézségek árán sikerült pacifikálnia Szogdianát és Baktriát. Most már arra fordíthatta figyelmét, amit a görögök valószínűleg a végső célnak és jutalomnak gondoltak: a legendás gazdagságú országra, Indiára, amin túl, hitük szerint, a Nagy Óceán, a világ vége van.

Azon a tavaszon Alexandrosz a Hindukus-hegység felé vette az irányt, az ország megszállására készült. Útja talán Bamianon vezetett keresztül. Az út bizonyos mértékig elő volt készítve számára. Északnyugat-India legerősebb uralkodója, Taxila királya már követeket küldött hozzá, segítséget és együttműködést ígért neki. Alexandrosz a kabuli völgyön át ment, ezúttal nem észak, hanem dél felé, le a Kabul folyó mentén, annak torkolatáig, az Indusig: ez az ősi útvonal vezet Baktriából Indiába, Észak felől itt jutottak az országba India elözönlői a történelem előtti időktől kezdve egészen a brit gyarmatosítókig. Ezzel Alexandrosz világhódító hadjáratának utolsó, legdrámaibb szakasza kezdődött.

ÖTÖDIK RÉSZ

# ÚTBAN A VILÁG VÉGE FELÉ

## PAKISZTÁN ÉS INDIA

## I. E. 327-326

*India lerohanása; Dionüszosz elveszett völgye; az északnyugati határhoz; a Héraklész-erőd; át az Indus folyón; csata a Dzselám folyónál; Bukephalosz halála; mélyen Indiában; a hadsereg nem megy tovább; az elveszett oltárok; a flotta felkészül; Pandzsáb* és *Szindh meghódítása; Multán ostroma; a déli óceánhoz*

Az időszámításunk előtti 327. év tavaszán Alexandrosz valahol a Hindukus-hegység meredek emelkedőin járt, Pakisztán és az afganisztáni Nurisztán környékén. Huszonkilenc éves volt; szívós, erős, hajthatatlan, zömök ember, még mindig démonikus akarata és energiái teljében; vasfizikumát nem törte meg a csatákban szerzett több tucat seb, malária, dizentéria és egyre gyakoribb tivornyázás. Alexandrosz tanítómestere, Arisztotelész a korabeli görög geográfusokkal egyetértésben úgy gondolta, hogy a Hindukus tetejéről látni lehet a világ végét. Ám az expedíció során összegyűjtött gazdag tudományos tényanyag alapján Alexandrosz biztosan tudhatta, hogy kiváló mestere tévedett. A világ végéig nem láttak el. De talán ő, Alexandrosz arra hivatott, hogy meglássa azt; most már nemcsak a tudásvágy, hanem a hódítás vágya is motiválta.

## INDIA ELFOGLALÁSA

Először azonban Indiát kell behódolásra kényszeríteni. Erről az országról a görögök keveset tudtak. Csak Alexandrosz halála után szereztek róla bővebb ismereteket, amikor a görög követ, Megaszthenész felkereste Patna városát, és részletesen beszámolt a Gangesz menti királyságról és szokásairól. Alexandrosz érkezésekor azonban csak India északnyugati határvidékét és Pandzsábot ismerték, azt is főként perzsa forrásokból. Dareiosz és elődei laza hűbéri uralom alatt tartották az Indus völgyét. Az indiaiak (a Hindukus népei) a perszepoliszi palota falán is megjelennek. Jellegzetes ajándékokat hoznak, főként gyapotot, az Indus-völgy fő terményét. Ám az Induson túli vidékekről a görögök semmit sem tudtak.

Ahogy eddig, India megszállását is részletesen megtervezték. A fősereg Héphaisztión vezetésével a Kabul folyó mentén haladt, majd átkelt a Khiber-hágón. Mi is erre mentünk, Pesavarig a britek építette

Khiber vasútvonalon, gőzmozdony vontatta vonattal, onnan közúton követtük Alexandrosz útját. Alexandrosz tudta, hogy Taxila királya az ő oldalán van, de az Indus nyugati részén uralkodó másik fontos király nem hódolt be. Őt Héphaisztión győzte le Kharszaddánál. A negyvennapos ostrom után a görögök kirabolták a várost, megölték a királyt, majd nekiláttak az indusi átkelés előkészítésének, ami rendkívül fontos lépés ahhoz, hogy Alexandrosz átkelhessen Indiába. Alexandrosz ezalatt könnyűfegyverzetű egységekkel Kelet-Afganisztánban a Kunar völgyében haladt, és Pakisztán északnyugati határánál átkelt a Navar-hágón. Itt új, erődített várost alapított, amit még mindig Iszkandero néven ismernek. Itt az ősi dombon lepusztult brit katonai erőd látható.

## DIONÜSZOSZ ELVESZETT VÖLGYE

A Kunar folyó völgyében valahol a pakisztáni–afgán határon igen furcsa incidens történt, ami szintén bepillantást enged Alexandrosz hadvezéri mentalitásába. A görögök megtámadni készültek Nüsza várost, amikor a helyiek küldöttséggel jöttek elé, hogy kérésüket a lehető legvalószínűtlenebb történettel előadva védelmet kérjenek. Azt állították, hogy ők a görög Dionüszosz isten követőinek leszármazottai, hogy az eksztázis, a részegség, a tomboló mámor, a megszállottság istene, a rettentő romboló, az állatbőrökbe öltözött kiszámíthatatlan férfinő a mitikus időkben itt időzött epikus utazása során, melynek végén visszatért Görögországba. Alexandrosz nemcsak Héraklész, hanem a sötét Dionüszosz leszármazottjának is tartotta magát. Ha ezt nézzük, mondhatni valóban Dionüszosz-függő volt. A bort az isten egyik ajándékának tartották; nem tudjuk, Alexandrosz alkoholbeteg volt-e vagy sem (bár jelek utalnak arra, hogy élete vége felé az volt), kétségtelen, hogy a nagy ivászatokat a Dionüszosz-kultusz ápolása elengedhetetlen részének tekintette.

A makedónok mindenesetre készséggel elhitték a történetet. Egyrészt a maguk idejében használt eszközök és a gondolkodásmód szerint is félelmetesen modernek voltak, másrészt a korra jellemzően hiszékenyek, babonásak, istenek és démonok által „megszállottak”. Valóban szóltak legendák arról, hogy Dionüszosz és Héraklész ezen a tájon járt, és a görögök nem kételkedtek benne, hogy ezeket a széles völgyeket egykoron a bor istenének lába taposta. A helyiek elvezették a görögöket egy tisztásra, ahol a messzi földről jöttek a Földközi-tenger vidékéről megtett nagy utazásuk során először láttak vadborostyánt, babérfát és Dionüszosz más jelképeit. A görögök felfedezték, hogy bor is van, és a fákon furcsa fa síremlékek lógtak. A helyiek megmutattak nekik egy hegyet, melynek nevét a görögök azonnal Mérosszal azonosították, azzal a heggyel, ahol a legenda szerit Dionüszosz dajkája, Nüsza a kisgyermek istent gondozta.

(A hindu mitológiában a világ tengelye, az *axis mundi* Meru hegye.) Ennyi elég is volt, hogy felkeltse Alexandrosz érdeklődését. A görögök megszakították az északnyugati határ felé tartó hadjáratukat, és Alexandrosz néhány főtiszt társaságában elindult a hegyhez. Egyik fennmaradt forrásunk szerint a bennszülöttekkel együtt vad áldozatot mutattak be az isten tiszteletére, kétségtelenül alkohol bőséges magukhoz vételével; olyannyira, hogy babérkoszorút tettek a fejükre, és átadták magukat a tömeghisztériának – az erdőbeli tisztásokon rohangászva a bacchusi *Enoi, Enoi* kiáltást harsogták.

Arrianosz, az egykori állami hivatalnok és nyugállományba vonult tábornok a történet ezen részleteit nem tartja hihetőnek. „Ha bárki komolyan gondolja, hogy a hadsereg főtisztjei ilyesmire adnák a fejüket…” – írja. Szinte látjuk, hogy remeg a szája széle a méltatlankodástól. De a történet valószínűleg igaz. Gondoljunk például a náci főtisztek vad, „vissza a természethez” tivornyáira. Afganisztán és Pakisztán északnyugati határvidékén még mindig vannak olyan törzsek, melyeknek kultúrája az ősi görög kultúrával távoli rokonságban áll. Csitrálban (és a szomszédos afganisztáni Nurisztánban, az egy évszázaddal ezelőtti erőszakos iszlám térítés ellenére) még mindig vannak, akik az ősi indoeurópai égistent tisztelik, bort készítenek, faragott koporsóba temetik halottaikat, és tiszteletükre fából faragott képmásukat aggatják az erdők fáira, ahogy azt a görögök leírták. Legendáik szerint a görögök leszármazottai. A Hindukus kahrjai valószínűleg jóval a görögök előtt ezekben a völgyekben éltek; feltehetően ők az utolsó leszármazottai azoknak, akikkel Alexandrosz azon a tavaszon találkozott.

## BENYOMULÁS AZ ÉSZAKNYUGATI HATÁRVIDÉKRE

A bacchusi mulatságokat követően Alexandrosz továbbindult a Szvat-völgy felé, ahol igen heves ellenállással találkozott. A vidék központja Masszaga volt. A város lakossága állítólag elérte a 30 000 főt, és az ország belsejéből toborzott 8000 zsoldos védte. (A helyi uralkodót nyilván figyelmeztették a görög veszedelemre.) A várost jellegzetes helyi stílusban, nagy görgetegkövekből és agyagból épült, fagerendákkal megerősített falak kerítették, s a folyó által nem védett részen mély természetes árok húzódott. A görögök feltöltötték az árkot, a töltésen ostromgépeket vittek át, és teljes hadigépezetükkel támadták az erődöt. Az indiaiak heves ellenállást tanúsítottak, míg a zsoldosok vezére el nem esett a csatában. Ekkor békeajánlatot tettek. A város királynője személyesen könyörgött Alexandrosznak, akit – a történet egy későbbi lejegyzése szerint – megragadott a királynő szépsége (egyes források azt mondják, fia is született tőle). Ám a történelmi tényeknek valószínűleg a

kegyetlen végkifejlet felel meg. A zsoldosoknak szabad elvonulást ígértek. Aznap éjjel a városon kívüli dombon vertek tábort asszonyaikkal, gyermekeikkel és holmijaikkal, abban a hitben, hogy engedélyt kaptak a távozásra. De Alexandrosznak más szándékai voltak. A sötétség leple alatt bekeríttette őket, és másnap az utolsó emberig mindenkit lemészároltatott. Élet-halál küzdelmükben is tiltakoztak, hogy Alexandrosz megszegte szavát. Az egyik forrás szerint a király erre cinikusan a puszta ténnyel válaszolt: „Azt mondtam, hogy szabadon elhagyhatják a várost. Azt nem mondtam, hogy a makedónok örök barátságukba fogadják őket.”

Hasonló történetek játszódtak le a Hindukus hófödte hegyei között húzódó vad, gyönyörű Szvat-völgy más részein is. Alexandrosz itt két erődöt támadott meg, Ora és Bazira várost, melyeket később, az 1920-as években az angol Sir Aurel Stein azonosított. Bazira (Bir-Kot) a folyóra néző fekete sziklán áll; Ora (Udegrarn) városában most olasz régészek tárják fel a völgy fölé benyúló meredek sziklán álló tornyos kapujú fellegvárat.

A Szvat-völgy mentén végig menekültek tódultak az Ilam körüli hegyekbe a görögök nyilai és kardjai elől, akik a mai hegyivadászoknak megfelelő egységekkel és mozgékony kommandós csapatokkal számoltak fel minden ellenállást. A hadjárat csúcspontja Alexandrosz egyik leghíresebb diadala volt: egy bevehetetlennek hitt erőd, a görögök által (valószínűleg az erőd jelentésű szanszkrit *avarna* szó alapján) Aornosznak nevezett vár elfoglalása, melyet a legenda szerint maga Héraklész félisten sem tudott bevenni.

## AORNOSZ: HÉRAKLÉSZ ERŐDJE

Az északnyugati határvidékről menekültek a makedón előrenyomulás útvonalától félrehúzódva, az Indus völgye mentén egy magasan fekvő természetes citadellában gyülekeztek. Alexandrosz azonban indiai benyomulása során sem akart ellenséges erőket hagyni a háta mögött. Alexandrosznak elmondták, hogy a helyi legenda szerint Héraklész sem tudta legyőzni ezt az erődöt, amikor tizenkét munkájának teljesítése során erre járt. (A mítosz valószínűleg a hindu Siva isten egyik történetére épül, akinek attribútumai, a bot és állatbőrök, Héraklészére emlékeztetnek.)

Alexandrosz nem tudott ellenállni ilyen kihívásnak, és ismét *pothosz*, ellenállhatatlan erős vágy kerítette hatalmába, hogy megtekintse és meghódítsa a csúcsot. De hol volt Aornosz? A görögök erre nézve fontos adatokkal szolgálnak. Déli oldalát az Indus hullámai mosták; a hegytömb nagyjából kör alakú, 40 kilométer kerületű, másfél kilométerrel a folyó fölé magasodó volt, a tetején megművelhető fennsík, akkora, hogy

jelentősebb népességet is el tudott tartani. Ezek alapján 1926 fagyos áprilisában a fáradhatatlan felfedező, Stein Aurél szamárkaravánnal indult a hegyekbe, hogy megtalálja az elveszett helyet. Megállapítása szerint ez az Indus völgye fölötti, megközelíthetetlenül magas Pir-szár (a „Zöld Ember"). Nemrégiben olyan tudósok, akik nem jártak a helyszínen, kétségbe vonták Stein helyazonosítását. Az azóta eltelt időben igen kevesen, talán senki sem ment el a konkrét helyszínre, hogy élő környezetében próbálja összerakni a történet elemeit, és senki sem javasolt valószínűsíthető alternatív helyszínt, hogy hol állhatott Aornosz. Ennek egyik oka természetesen az, hogy igen nehéz ilyen feltárást kivitelezni. Egy szeles májusi napon, amikor a hó már háromezer méteres magasságba húzódott vissza, elindultunk Alexandrosz és Stein útvonalán, hogy megpróbáljuk rekonstruálni Alexandrosz eposzba illő ostromának drámai eseményeit.

Alexandrosz délről, az Indus felől közelített, de hamarosan rájött, hogy a folyó felőli frontális támadás ki van zárva. Túl meredek, sziklás a terep, és túlságosan benőtte a növényzet. Itt is a vidéket ismerő helyiektől kért segítséget, akik kétségkívül kényszerítés alatt elmondták, hogy csak egyetlen olyan ösvény vezet felfele, amin nagyobb sereg is végig tud menni. Ha Stein helyesen azonosította a helyet, ez csak az Upal Kandaótól a Pir-szárig vezető út lehet. Mi is ezt választottuk. Ez az út nyugat felől, fenyőerdő borította hegygerincen közelíti meg a helyet. A távolság légvonalban 7 kilométer, de az úton ennél sokkal több. A Sangla-hágóért felelő körzetparancsnok segített összeállítani expedíciónkat; mire elindultunk, számottevő csoportot alkottunk: a málhánkat vivő négy szamár és hajcsárjaik, négy fegyveres határőr (a farkasok és útonállók távol tartására), két régész barátunk Szvatból és a vidéket jól ismerő helyi vezetők, köztük a faluvezető, helyi nevén tahszidar. Egy fantasztikus történet valóságos helyszínére jutottunk.

Úgy döntöttünk, hogy az Upal Kandaó-i nyeregből kiindulva a Pir-szár nyugati oldalát közelítjük meg, ahonnan a görögök az átkaroló hadműveletet indíthatták. Az első két kilométeren a Bane-szár hegy mentén futó ösvény jóval a 700 méteres tengerszint feletti magasságig emelkedik. Sűrű fenyőerdők szegélyezik, leander, vadhortenzia nő, rétjein sárga boglárkával és rózsaszín havasi virágokkal tarkított dús zöld fű. Málhás állataink is nehezen haladtak előre. Kanyargós hegyi út, helyenként meredek vízmosásokba nyúlik, újra és újra fel kell kaptatni, hogy a már elért magasságba jussunk. Háromórás gyaloglás után Acharo-szárnál jó vizű forráshoz értünk (a görögök is említenek egy forrást az Úton). Észak felé a fák között a horizonton hófödte hegycsúcsokat láttunk. Alattunk fenyőerdővel borított meredélyek. A völgyek mélyén még május elején is hóbordákat lehetett látni. (Alexandrosz két héttel

korábban járt itt, és úgy próbált ivóvizet tartalékolni, hogy ágakkal takartatta le az ilyen havas sávokat.)

Rettentő lassan haladtunk, egy órát gyalogoltunk sötétben is. Ott, 2700 méteres magasságban egy elhagyott nyári településhez értünk, ahol a masszív építésű mecsetben húztuk meg magunkat. A mecset gyakorlatilag vastag faoszlopokkal épített, lapos tetejű pásztorkunyhó. A földpadló közepén tűzhely. Tüzet raktunk éjszakára. Élelmünket azonban a helyi kormányzó már előreküldte Pir-szárba, ezért vacsorára gyümölccsel, keksszel és hideg vízzel kellett beérnünk. Hidegben és igen kényelmetlenül, mocorogva, forgolódva töltöttük az éjszakát a füstös helyiségben. Amint a tűz mellett ülve jegyzeteimet írtam, az előttünk erre járt Ptolemaiosz csapataira gondoltam. Ők az évnek kicsit korábbi szakaszában jöttek, és biztosan jobban fáztak, mint mi; de bizonyára felkészültebbek is voltak, jobb volt az élelmezésük, és persze nálunk sokkal edzettebbek lehettek; feltehetően korábban is indultak tovább, mint mi, és még napvilágnál elérték a célt.

Másnap hajnalban csodálatos látvány tárult elénk: az Indus völgye és a hely, ahol Alexandrosz főtábora állt. Fél hétkor indultunk útnak. Fáztunk, álmosak és éhesek voltunk, de ahogy közeledtünk a 3000 méter közeli központi csúcshoz, egyszerre csak felragyogott a napfény. Egyes helyeken az ösvény, melynek mindkét oldalán meredek lejtők húzódtak, annyira kiszélesedett, hogy két szamár is elfért rajta. Végül, már fényes délelőtt kiértünk a fák közül egy napfényes tisztásra, melyről megláttuk a Pir-szár-fennsíkot. Ahogy a görögöknél olvashattuk, a titkos ösvény olyan, magasabban fekvő helyre vezette őket, ahonnan ellenőrzésük alatt tarthatták a citadellát. Alattunk a Burimar-szúrdok, Pir-szár megközelítésének egyetlen lehetséges útvonala. Ott állhattunk, ahol egykor Ptolemaiosz tábort vert és erődöt épített, hogy lezárja a hegygerincre vezető utat; és valóban, egykori földmunkák nyomait véltem felfedezni a fák között, körülbelül 100 méter szélesen zárhatta el a földszorost, s a földhányást egy helyen jól láthatóan kövekkel is megerősítették.

Amint a görögök elfoglalták a szurdok feletti hegygerincet, az indiaiak csapdába szorultak. Csak egyfelé menekülhettek, a Pir-szár meredek lejtőin lefelé. Alexandrosz ekkor erősítést vihetett a hegyekbe. De még hátravolt az ellenséggel való összecsapás. A támadást a szurdok felől kellett volna indítani, de mivel az ellenség a Pir-szár tetején volt, a szurdok támadási útvonalként szóba sem jöhetett. Alexandrosz rá jellemző, megalkuvást nem ismerő, merész megoldást dolgozott ki. Elhatározta, hogy áthidalja a szurdokot; az 500 méteres távolságot legalább 30 méter széles töltéssel tölti fel. Minden katonának száz cölöpöt kellett vágnia, hogy stabilizálják az alapot, mielőtt a nagyobb fatörzseket ráterhelnék. A következő néhány napban a katonák váltott

műszakban, éjjel-nappal dolgozva töltést építettek. A gigantikus ostromrámpa nemsokára kétszáz méterre nyúlt a fennsík felé. Időközben Alexandrosz szétszerelt tüzérségi eszközöket hozatott fel szamarakra málházva a hegyre. Katapultjai és gerelyhajító gépei 300 méteres lőtávolságán belülre került a vár, és a töltéshez legközelebbi falakról elűzhette a védőket. A hadigépek fedezetében a görögök egyre közelebb jutottak a fennsíkhoz.

Az indiaiak valami okból még ekkor sem próbáltak menekülni. Végül a görögök rohammal bevették a Pir-szár végénél levő dombot. Ekkor az indiaiaknak már semmi lehetőségük nem maradt, békét kellett volna kérniük. Arrianosz nem mondja el pontosan, mi történt ezután. Azt írja, hogy az indiaiak az éjszaka leple alatt megpróbáltak elmenekülni. A görögök visszavonulási útvonalat biztosítottak nekik, szándékosan szabaddá tették előttük az egyik hágót. Ám ahogy Masszaga esetében is történt, ezt Alexandrosz cselként használhatta fel. Amikor az indiaiak (talán abban a hitben, hogy szabad elvonulásuk van) megkezdték a levonulást a hegyről, a görögök megtámadták őket, és nagy vérengzés vette kezdetét. Alexandrosz elfoglalta a meghódíthatatlan sziklát, amit még Héraklésznek sem sikerült bevennie.

A hegy tetején Alexandrosz oltárt emeltetett Nikének, a győzelem istennőjének, és Athénének. Ezeknek néhány töredéke talán még ma is megtalálható a Pir-szár tetején épített mecset medencéjének falában. Az északi oldalon látható kicsi, terméskőből épített erőd is Alexandrosz csapatainak munkája lehet. A nagy töltés az évszázadok során elkorhadt és elenyészett, nyomai maradtak csak meg.

Aornosz ostroma talán nem volt olyan nagy jelentőségű esemény, csak Alexandrosz propagandistái nagyították fel epikus méretűvé, az ostrom különleges körülményei és a töltésépítés merész megoldása és persze a Héraklész „érintettsége” miatti versengés okán. Mindazonáltal azzal, hogy Alexandrosz nyomában megmásztuk a Pir-szárt, hogy ha csak néhány éjszakára is, átéreztük a nehézségeket, amikkel csapatainak szembe kellett néznie, nagyon jól megmutatta, milyen eltökélt volt szándékában a makedón király, hogy mindenki számára világossá tegye, az ellenállás reménytelen, nincs menedék. Utazásunk során nem először éreztem át a reménytelenül védekezők helyzetét.

A Pir-szár tetején helyi törzsfőnökökkel találkoztunk, akik látásunkra jöttek a hegyre. Szakállukat hennával festették vörösre, szemüket szénnel feketére, tarka töltényöveket viseltek, régi Enfield puskákat cipeltek. Idefent vad a vidék, nincs törvény. Egyikük sem hallott Alexandroszról, kivéve egy nagyon öreg embert, aki említette, hogy egy angol ember (nyilván Stein Aurél) hatvan-hetven évvel korábban ott járt: „Mint maguk, ő is őt kereste. Sokat beszélt Iszkanderről.” Ételt főztek nekünk, kecskehúst rizzsel. Aztán búcsút vettünk tőlük. Úgy határoztunk, hogy

nem arrafelé megyünk vissza, amerre jöttünk, hanem egyenesen, a Pir-szár déli oldalán, egy igen meredek, kanyargó szamárösvényen ereszkedünk le az 1700 méterrel lejjebb levő folyóhoz. Nyugat felől indigószínű felhők tornyosultak, hatalmas villámok cikáztak az Una-szár felett, majd tűntek el a mélyben, a keletre fekvő folyót vastag esőfüggöny takarta. Amikor elindultunk lefele, visszafordultam, hogy még egy pillantást vessek Pir-szárra. Ekkor hatalmas villám csapott bele a meredek kőszirtek alatti erődbe. Ebben a pillanatban nem lepődtem volna meg, ha az Aornosz körül gomolygó sötét felhőkből a kiterjesztett szárnyú Niké istennő vagy maga a villámokat szóró Zeusz jelenik meg.

## ÁTKELÉS AZ INDUSON

Alexandrosz az Indus nyugati partján – legalábbis egy időre – legyőzött minden ellenállást. Hund városánál, az Indus partján csatlakozhatott főseregéhez. Itt Héphaisztión és a mérnökök hajókból hatalmas pontonhidat építettek ott, ahol ma a mimóza- és szentjánoskenyérfák és romos mogul kerti lakok közt Akbar pavilonja áll. Ez volt az átkelőhely az Induson a Közép-Ázsiából Indiába vezető ősi úton. Akkor vesztette el jelentőségét, amikor a nagy autóút délebbre, Attoknál megépült; de itt még húsz évvel ezelőtt is lehetett látni a száraz évszakra összekapcsolt hajóhidakat, amiket szétbontottak akkor, amikor a Himalájában megindult a hóolvadás, és a folyó szintje megemelkedett. Ma már csak két-három helyen látható ilyen hajóhíd az Induson. Jóval délebbre, Mithankotnál kilencven lehorgonyzott hajóból álló hidat szoktak összerakni, a hajókra deszkából ácsolt, földdel és szalmával borított úton hajtják fel az állatokat, a még mindig közlekedési eszközként használt tevéket, lovakat. Itt könnyű elképzelni, milyen lehetett, amikor Alexandrosz serege átkelt a folyón. A sereg hatalmas volt; 80 000 katona, málhás állatok, ostromfelszerelés, elefánt és további 30 000, a sereggel utazó személy, köztük tudósok, botanikusok, természettudósok és földmérők, akik Makedóniától a világ végéig minden vidéket felmértek.

Miután sikeresen átkeltek az Induson, a hadsereg Taxila, a makedónokkal barátságos Ambi király birodalma felé menetelt, aki az év elején elküldte követeit Alexandroszhoz. A város a mai Ravalpinditől nyugatra, az autópálya mellett fekszik. Pesavar és az északnyugati határvidék felől egy zsúfolt, poros kamion- és buszterminálnál szállunk le. Az út mentén hatalmas tábla: „Isten hozta Taxilában!” Egy kilométerrel odébb, északra, a nyüzsgő bazáron át, majd hindu templomok mellett elhaladva érünk a helyszínre, ahol Alexandrosz is járt. Nyílt mező. Ősi városok épültek itt egymásra, a legfontosabbak a szubkontinensnek ezen a részén, a görög és az indiai kultúra elkövetkező érintkezésének kulcsfontosságú helyszínei.

A görögök barátságos fogadtatásra számítottak, de pillanatnyi pánik tört ki, amikor a városon kívül teljes harci díszben, harci állásba rendeződött, páncélozott elefántokkal felvonuló hadsereggel találták magukat szembe. Alexandrosz sietve hadrendbe állította a falanxot, és a lovasságot a szélekre csoportosította. Arabi király ekkor felismerte, hogy valami tévedés van, és egyedül lovagolt előre. Alexandrosz ugyanezt tette, középen találkoztak. „Arckifejezésükből ítélve elég jól megértették egymást – mondták a görögök –, de egy szót sem értettek abból, amit a másik mondott." Tolmácsot rendeltek magukhoz, és tisztázták a félreértést. Ambi király elfogadta, hogy Alexandrosz alkirálya lesz, és vállalta, hogy támogatja következő hadjárataiban; ám nyomban benyújtotta a számlát, mert ő látta el élelmiszerrel Héphaisztión csapatait a hajóhídépítés idején. Bőkezű ajándékokat cseréltek, és Alexandrosz néhány napot töltött a városban. Táborának helye az a dombocska lehetett, amin ma a görög stílusban épített klasszikus oszlopcsarnokos Dzsandial-templom áll. Belső falain Alexandrosz indiai győzelmeit megörökítő festmények láthatók. A főtábor helye az a nagy katonai tábor lehetett, ahol később gondosan tervezett görög várost építettek (ez volt az első a szubkontinensen). Útjain még ma is végig lehet menni. Hatalmas, szabályos téglalap, a szabálytalan, girbegurba utcájú ősi indiai város mellett. Olyan, mint Iszlámábád (szintén mesterségesen létrehozott) egyenes utcái a zsúfolt, messzire terjeszkedő Pindi mellett: tisztviselők, hivatalnokok és urak lakják, a mellette levő eredeti városban pedig a kiszolgáló személyzet él.

Taxila a hellenisztikus kultúra központja lett Indiában, Kelet és Nyugat nagy találkozóhelye, különösen a nyelvtan, a költészet, a képzőművészet és a filozófia területén. Alexandrosz távozása után még 500 évig beszéltek itt görögül. Alexandrosz érkezése a szimbolikus kezdete annak a folyamatnak, melyben a két világ legeredetibb és legkreatívabb civilizációi hatottak egymásra. Szinte biztos, hogy Alexandrosz is így kívánta volna, ám ott és akkor ez még a távolibb jövőre tartozott. A hadvezérnek sürgető katonai kérdésekkel kellett foglalkoznia. Kémei jelentették, hogy az előtte álló úton jelentős ellenállás szerveződik.

Az autópálya mentén 120 kilométer távolságra haladva elérjük Pandzsáb első folyóját, a Hüdaszpészt. A Hüdaszpész folyótól a Chenabig terjedő terület Pórosz király, Ambi ellenségének kezén volt. Ez az uralkodó visszautasította az Alexandrosz követei által közvetített ajánlatot, és hadat gyűjtött, hogy megakadályozza a görögök átkelését a folyón. Ekkor már jól benne jártak a tavaszban, a hó elolvadt, közeledett a monszunidőszak, a pandzsábi folyók megáradtak. Nem volt vesztegetni való idő, ha ekkor nem kel át a sereg, őszig már nem teheti, addigra azonban komoly fegyveres ellenállás gyülekezhet. Alexandrosz lerövidítette taxilai tartózkodását, és előkészületeket tettek az útra, de

még öt napig Ambi király társaságában maradt. Ebben az öt napban minden bizonnyal rengeteget dolgoztak; a hadmérnökök több száz ökrös szekeret rekviráltak, ezeken szállították a hajóhíd építésére szánt szétszedett hajókat, és nehézkesen, mindennap pár kilométert haladva elindultak velük az északnyugati síkságon. Egy ideig minden út zsúfolt lehetett.

## A HÜDASZPÉSZ MENTI CSATA

Az, hogy Alexandrosz milyen útvonalon ment Taxilából dél felé, és hol vívta a döntő csatát Pórosz királlyal, még ma is élénk tudományos vita tárgya. Az 1930-as évek elején Stein Aurél meggyőző elmélettel állt elő, de elméletét nemrégiben heves cáfolatok érték. A pakisztáni régészek által ebben a térségben végzett kutatások azonban Stein javára döntötték el a vitát. Alexandrosz nem a mai autópálya, a középkori mogul út vonalában haladt, hanem egyenesen délnek, a Nagy-Sóshegység felé tartott. Ezt az útvonalat már a történelem előtti időben is használták, a 11. században erre jöttek India muszlim hódítói is. Az út egészen a Nagy-Sós-hegységig nehéz, nyílt terepen, mezőgazdasági területen kanyargott. A hegyekbe vezető utolsó szakaszt roppant fáradságosan lehetett megtenni ökrös szekerekkel, de ez semmi ahhoz képest, amin a makedónok addig keresztülmentek.

A hegy tetejéről, a Nandana-hágótól különösen szép látvány tárul fel; a Hüdaszpész folyó ezüstszín szalagként kanyarog zöld rizsmezők között. A távolból öntözőszivattyúk kerregését, szélmalom surrogását halljuk. A folyón túl Pandzsáb síkja egészen a Gangeszig húzódik. Ez a hely minden helyek közül a leginkább tűnik India kapujának. Jelentős pillanat lehetett ez a görögök számára. Mindazok után, amiken keresztülmentek, óriási távolságokon át való menetelés után a Nandanahágóhoz érkeztek, és meglátták ezt a gyönyörűséget. Helyi vezetőik biztosan elmondták nekik, hogy ott, a folyón túl van India hátországa, az ország szíve.

A hegyek és a folyó közti ovális síkságra ereszkedtek le. A legjobb gázló valahol Haranpurnál lehetett, ott, ahol ma a vasúti híd van. Itt, a folyó túlpartján várakozott Pórosz király 30 000 gyalogosból, 2000 lovasból és 300 harci elefántból álló seregével; nem elég közel ahhoz, hogy legyőzhesse a harcedzett görögöket, de elég közel ahhoz, hogy meghiúsítsa továbbjutásukat, feltéve, ha Pórosz meg tudja akadályozni átkelésüket. A Himalájában már megindult az olvadás, a folyó áradt. Ha Pórosz a monszunidőszakig meg tudta volna gátolni a görögök átkelését, akkor Alexandrosznak szeptemberig kellett volna várnia. De vajon Pórosz képes lett volna-e erre?

Alexandrosz az indiai hadsereggel szemben vert tábort, és felderítőket küldött a folyón fel- és lefele, hogy felbecsüljék, hol és milyen eséllyel

kelhetne át a folyón. A síkság északi részén, táborától mintegy 25 kilométerre a folyón felfelé volt egy igen kedvező pont, ahol a Nagy-Sós-hegység sziklái leérnek egészen a folyó síkságáig, és hegyfokot képeznek, *akrá*t, ahogy a görögök mondhatták, olyan hosszú partfokot, amilyen az Égei-tengeren Knidosz és Mükalé partjainál van.

A hegyfokkal szemben nagy, erdő borította sziget feküdt, olyan, amilyent a folyó gyakran átalakít. (Nem valószínű azonban, hogy a folyó medervonala jelentősebben változott volna az eltelt több mint kétezer évben. Nyugatról a Sós-hegység sziklái és a hegyfok jelentenek akadályt, a másik irányban egy mindössze 10 kilométeres síkságon mozoghat, a helyiek szerint hetvenkét éves ciklusokban, vagyis a csatamező a mai állapothoz hasonló lehetett.) A partfok végén, a város fölötti természetes fennsíkon fehér márvánnyal borított, multáni kék mozaikcsempével díszített szép szúfa szentély áll. A partfok mögött Alexandrosz idejében időszakos folyóág vájta mély völgy, a helyiek nyelvén *nala* húzódott. Ebben tágas tér kínálkozott, mely a másik oldalról nem volt látható. Akkora volt, hogy több ezer katona kényelmesen elfért benne. Alexandrosz elhatározta, hogy itt rejti el az átkelésre kijelölt csapatait. Néhány nap, és valószínűleg az éjszaka leple alatt itt összeszereltette a hajókat, és 5000 lovasból, valamint 4000 gyalogosból álló hadat vont össze; velük tervezte végrehajtani a rajtaütésszerű támadást. Ugyanakkor a folyó alsóbb szakaszán a sereg főcsapataival elterelő hadműveleteket végzett; elhitették Pórosszal, hogy ott fogják megindítani a támadást. Alexandrosz hasonmást is alkalmazott, egy hozzá alkatilag és arcra is hasonló katonát királyi díszruhájába öltöztetett, hogy az indiai kémek elhiggyék, a fő gázló felőli támadást készíti elő.

A D-nap, az átkelés napja május 21-e körül lehetett. Megkezdődtek már a nyári viharok, a folyó vízállása egyre emelkedett, és az átkelésre kiválasztott éjszakán heves eső zúdult a vidékre. Sötétedés után a csata kimenetelét eldöntő egység megette fejadagját, és bort is ittak, hogy testileg megerősítsék magukat a csatára, majd kivonultak a völgyből, és hajóval átvitték őket a folyón (vagy pelyvával tömött állatbőr tömlőkön úsztak át, úgy, ahogy azt a második világháború alatt a burmai hadjáratban is tették a katonák). Aztán továbbgyalogoltak, de a folyó egy másik ágához értek, amely elkerülte a felderítők figyelmét. Az egész manővert újra végig kellett csinálni: a csapatok nagy része mellig gázolt a folyóban. Hajnalra az ázott katonákat hadrendbe állították a túlparton. Ekkorra az indiaiakat már riadóztatták, és Pórosz fia 2000 katonával és 50 harci szekérrel sietve elindult a folyó mentén felfele. De már késő volt. Az esőáztatta talajon használhatatlanná váltak szekerei, őt magát elfogták, megölték, a harci kocsikat elkobozták a makedónok. Pórosz csapdába esett. Hadának egy részét a gázlónál hagyta, hogy megakadályozzák a Kratérosz vezette makedón középhad átkelését, neki

pedig nem maradt más választása, mint hogy seregével Alexandrosz ellen fordult, s hadrendbe állította katonáit.

Pórosz egyetlen reménye az volt, hogy megakadályozhatják a görögök átkelését. De nem jól mérte fel az ellenség erejét és elszántságát. Pórosz, ez az előkelő, tiszteletre méltó hős harcos nem értette meg, mi ellen harcol. Bekerített csapatai elkeseredett küzdelmet folytattak, és harci elefántjaik egy ideig valóban súlyos gondot okoztak a makedónoknak, mert „rést ütöttek a falanxban", mondja Arrianosz. Ám a falanx lándzsáitól szúrt sebekből vérző megvadult elefántok hamarosan gazdáik ellen fordultak; hajcsárjaikat a görög íjászok leterítették, a vezetetlen állatok céltalanul, vakon, vérző sebekkel toporogtak. Végül „szánalmas látványt nyújtottak – írja Arrianosz –, kétségbeesetten trombitáltak", „mint lehorgonyzott hadihajók"… Az indiaiak gyalogságát legyőzték, legtöbbjüket megölték. A veszteségről változó adatok állnak rendelkezésünkre. Arrianosz szerint 20 000 katona veszett oda, a sereg zöme lehetett; Diodorus 12 000 halottról és 9000 hadifogolyról beszél, és 80 megölt elefántról. Valószínűleg Diodorus adata áll közelebb az igazsághoz.

Pórosz taktikailag legyőzetett és súlyosan megsebesült. Egy jelentéktelen helyi király elleni elsöprő győzelmet Alexandrosz propagandaosztálya nem kevesebbként, mint India meghódításaként kürtölte haza a görög világnak. Egy Babilonban vert pompás érme az elefántján ülő Pórosz királyt a Bukephalosz hátáról támadó Alexandroszt ábrázolja; hátoldalán Alexandrosz villámmal a kezében, Zeusz istenként jelenik meg. Az igazság azonban egész más képet mutatott; olyant, mintha az indiai eposz, a *Mahá leirata* arisztokrata származású harcos hősei egy másik bolygóról érkezett rohamcsapattal csaptak volna össze. Briliáns taktikájuk lehetett, de a Hüdaszpész folyó partján szörnyű vérengzés zajlott. Ettől kezdve a makedónok megmutatták igazi valójukat: tombolva rohantak le egy ősi civilizációt, ahogy a konkvisztádorok az Újvilágot.

Pórosz túlélte a mészárlást. A hatalmas termetű, több mint 180 centi magas indiai király számtalan sebből vérzett, s végül megadta magát. A történet egyik változatában sebesült, kimerült elefántja letérdelt, hogy a vértől lucskos, állni alig képes Pórosz leszállhasson róla. A legenda Alexandrosz és Pórosz közti párbeszédet is említ, és ez esetleg így is történhetett. Tolmács útján megkérdezték tőle, mit szeretne, hogyan bánjanak vele. Pórosz egyszerűen felelt: *„Baszilikosz moi khreszai…"* (Bánjatok velem úgy, mint egy királlyal.) „Vagyis hogyan?" – kérdezte Alexandrosz. „Ebben a kérésben minden benne van…" – felelte Pórosz. Alexandrosz tiszteletre méltónak találta az indiai király lelki nagyságát, és visszaadta királyságát, sőt ellenségei földjéből is csatolt hozzá területeket. Propaganda-nagylelkűség ide vagy oda, a mészárlás üzenete

egyértelmű volt India többi rádzsái (királyai) és maharadzsái számára. Jobb Alexandrosz barátjának, mint ellenségének lenni.

## BUKEPHALOSZ HALÁLA

Alexandrosz számára a csata személyes veszteséggel is járt. Szeretett hátaslova, Bukephalosz a csata után sebeiben vagy végelgyengülésben pusztult el. Az öreg csataló már húszéves lehetett. Tiszteletére Alexandrosz az éjszakai átkelés helyén, a folyó „fokánál", a nyugati oldalon várost alapított. A nemes állat tiszteletére talán *heroon*t (hősnek szentelt emlékművet) is felállítottak itt egy magaslaton. A folyó másik oldalán a csatatér közelében is várost alapított Nikaea (Győzelem) néven. E városok helyét még nem határozták meg, de legvalószínűbb, hogy Nikaea az ősi Mong városának felel meg; még mindig láthatók a vályogtéglából épült házak alkotta utcák egy 30 méter magas, agyagedény-leletekben gazdag rétegű dombon. Indogörög érméket találtak itt, és a hely története nyilvánvalóan a hellenisztikus időkig nyúlik vissza.

Bukephala a leírások szerint a mai kis falu, Dzsalálpur közelében lehetett, mely Mong legmagasabb pontjáról, a Sós-hegység hosszú nyúlványáról látható. A későbbi évszázadokban itt járt kínai buddhista zarándokok említik a „Híres Ló Városát"… Az első századi görög kereskedők is tudtak Bukephalosz Alexandreia nevű városról. Amikor először jártam Dzsalálpurban Alexandrosz nyomában, úgy gondoltam, hogy Bukephalosz síremléke azon a fennsíkon állhatott, ahol ma egy modern szentély van. De a Dzsalálpur feletti hegyen van a Gaijak néven ismert romváros, ahol az egykori brit körzeti parancsnok leírása szerint Alexandrosz utódainak korából származó indogörög érmeket lehet találni. Lehet, hogy ez az elveszett város?

Ott, egészen fent a hegyoldalban, egy régi templom padlózatáról a síkság, a folyó és a csatatér csodálatos látványa tárul elénk. India és Pakisztán kettéválásáig hindu szentély volt itt, a hegy istennője, Mangla Devi tiszteletére. Muszlim szent ember sírjaként látogatják, van szent medence és áldozati fa, és furcsa, ló alakú sírkövek. A fák alatt arany- és skarlátszín szegélyű, élénkzöld selyemmel letakart muzulmán sírok, a leplek lágyan dagadnak a faágakra kötött zászlókat és szalagokat lobogtató esti szélben. Itt egy muzulmán gondnok elmondott nekünk egy hindu legendát. A hindu istennő és a muzulmán szent ember közti konfliktusról szólt, melyben az istennő mágikus lovával felemelkedett a mennyekig, aztán leesett, és itt temették el. Talán ez a gyönyörű hely rejti Bukephalosz sírját.

A görögök számára ez a csata kemény találkozás volt, és ha ez ízelítő az előttük álló csatákból, akkor igen rossz ómen. Bizonyosan szörnyű és

aggasztó tapasztalat lehetett. Ha ilyenre képes egy jelentéktelen rádzsa, mi lesz, ha majd magával India királyával kerülnek szembe? Feltéve, ha van ilyen király. Ha a propaganda mögül megpróbáljuk kihámozni az igazságot, a makedónok a Hüdaszpész menti csatában 1200 embert vesztettek, és körülbelül 1000 sebesültjük lehetett. A közkatonák különösen tarthattak a sebesüléstől, annak ellenére, hogy a görög orvosok jól képzettek voltak. Még ma is igen veszélyes a szubkontinens forró monszunidőszakában sebet szerezni; ilyenkor a seb lassan és nehezen gyógyul, és gyakran elfertőződik. Bár, többtonnányi orvosságot hoztak magukkal nyugatról, a görögök vesztesége lényegesen nagyobb lehetett annál, amit a „hivatalos források” közölnek.

Ekkor már bőven a monszunidőszakban jártak. Ilyenkor ezen a tájon harminc fok körüli fülledt meleg van, ami Pandzsáb vidékén negyven fok fölé is mehet. Az esőt napsütés váltja fel, majd még több felhő jön, és még több eső. Erről az időjárásról mondja azt a régi angol útikönyv, hogy „napközben legjobb nem elhagyni a házat”. Alexandrosz időt engedett, hogy csapatai kipihenhessék magukat, és összeszedhessék erejüket a borzalmas csata után. Hadmérnökei ezalatt elkezdték építeni a flottát, amivel majd lehajóznak az Induson. Alexandrosz nyilván azt hitte, hogy elég közel jár már expedíciója végéhez, van idejük még haddal indulni a keleti óceánhoz. Ezért egy egész hónapot töltöttek a Hüdaszpész folyó partján, atlétikai játékokkal, zenével, tánccal igyekeztek elterelni figyelmüket a hőségről. Aztán nyár közepén Alexandrosz kiadta a menetparancsot.

## INDIA BELSEJE FELÉ

Nem tudjuk biztosan, a görögök tudták-e vajon, hogy már átlépték a Perzsa Birodalom legkeletibb határát. Ezt a határt különböző korokban mindig máshol húzták meg: az Indusnál, a Hüdaszpésznél, a Beasznál. Egyesek szerint Alexandrosz csak azt tűzte ki célul, hogy a Perzsa Birodalmat hódítja meg, s az, hogy északon, a Hüdaszpész folyónál megállt, erre utal. Az expedíció kezdetén talán valóban ez volt a célja. De lehet, hogy egy hozzá hasonló temperamentumú és gondolkodású ember sosem gondol arra, hogy abbahagyja az előrenyomulást. Egyszerűen tovább, tovább kell menni. Mint Wellington herceg mondta: „Az ágyúgolyó és a hódító hadvezér nem állhat meg.”

Június végén a görögök tábort bontottak, és átkeltek Pandzsábon „folyamatosan kelet felé haladva” (írta a földrajztudós Sztrabón). Dzsalálpurból, az út bal oldalon az alacsony hegyhátakat követi, egészen a Gudzsarát állambeli Chenabig, ahol a britek megnyerték a második szikh háborút. Valószínűleg egy ősi úton mentek Taxilából a Gangeszig, de

az utazásnak ezt a szakaszát soha nem azonosították. Sztrabón azonban ad némi támpontot:

> *Megtudta, hogy az északi hegyvidék igen népes és termékeny, a déli rész azonban részint víztelen, részint a folyóktól elárasztott és rettenetesen forró, inkább csak vadállatok, mint emberek számára való. Ezért tehát előbb a dicsért területet akarta meghódítani, minthogy azt hitte, hogy a forrásukhoz közelebb könnyebb átkelni azokon a folyókon, amelyeken át kellett kelnie, mivel ezek keresztben szelték át azt a földet, amely ellen indult.*

Ekkorra hadserege már 120 000 főre dagadt, s a harcosokon kívül okkal, ok nélkül rengetegen kísérték. A tudósok és botanikusok folyamatos terepgyakorlaton voltak. Feljegyzéseik tömegét találhatjuk későbbi szövegekben, mint például Arisztotelész tanítványa, Theophrasztosz természetről szóló munkájában. A görögök nagy érdeklődést mutattak a sosem látott flóra és fauna iránt: láttak indiai léggyökerű fát (akkora, hogy árnyékában 400 lovas is meghúzódhat!); gyapotot („fákon növő fehér anyag, minden indiai ebből készült ruhát visel”). Theophrasztosz a klímáról szóló, elveszettnek hitt, nemrégiben egy észak-indiai könyvtárban perzsa fordításban megtalált művében részletesen leírja a monszunidőszakot. A tikkasztó hőségben az eső szüneteiben vánszorogva észrevették, hogy a forró nyári deleken Észak-Indiában „az embernek nincs árnyéka”.

A folyók áradtak, az átkelés igen keserves és időigényes volt. Mindenhol hajóhidat kellett építeni, Koinosz és mérnökcsapata minden alkalommal felépítette, majd szétszedte és ökrös szekereken vitte a következő folyóig a hajóhídhoz szükséges eszközöket. A Chenab folyó majdnem 3 kilométer széles, ahogy a Rávi is. Fáradságos és kockázatos munka volt a hídverés, a sodrás el is vitt néhány szakaszt. A Chenab mentén még egy Alexandriát alapítottak, mely valószínűleg a folyó keleti oldalán levő jelenlegi Szohadra város helyén volt. A Chenab folyó túlpartján, Szangala városnál erős és jelentős számú ellenséges erővel találták magukat szembe. Alexandrosz tábornoka, Ptolemaiosz visszaemlékezéseiben drámai beszámolót hagyott ránk. Szörnyűséges történet ez: kordonok, éjszakai rajtaütések, tömegmészárlások, tüzek, kardpengés szerte Pandzsáb északi részén. A várost körülzárták, de nyári záporok szakították meg folyton a rohamokat. Arrianosz szerint 17 000 indiai halt meg, a görögök 70 000 foglyot ejtettek a vidéken.

Aztán folytatták útjukat kelet felé, valószínűleg Szialkot irányában, „a hegyek mellett maradva”; ez azt jelenti, hogy feladták a korábbi terveket, miszerint délnek, Lahore felé mennek. Csak haladtak előre, mögöttük loncsos, piszkos menekültek tömege vonszolta magát kígyózó sorban

végig a vidéken, ázott földeken át, hőségben, a monszun tornyosuló felhői alatt – csak el, minél távolabb a füstoszlopoktól. A görögök a Dzsanunu és a Kasmír hegyek lábánál haladtak végig, valahol Nainakot városánál (ez ma a határ, melynek mentén 1947-ben megosztották a területet India és Pakisztán között), és a mai indiai Pandzsáb állam területére léptek. Itt, a Beasz folyó partján, Gurdaszpur várostól északra, Pathankot várostól délre felverték az expedíció legkeletebbi táborát. A nagy küldetés csúcspontjához közeledett.

## „NEM MEGYÜNK TOVÁBB!”

Előttük a Beasz folyó, a legkeletebbi, de az egyik legnagyobb pandzsábi folyó. Több mint egy kilométer széles, erős sodrású. Bár a Beasz medre az évszázadok folyamán nyugatabbra mozdult, a történelem folyamán mindig nagy kerülőt tett a Szivalik-hegység körül, és a görögök valószínűleg valahol a kanyarulat csúcsánál érték el a folyót. Itt állt Daszuja ősi városa, melyet a hindu hőseposz, a *Mahábhárata* is említ. Valahol Daszuja közelében lehetett a gázló, amin a Taxilából a Gangeszhez vezető ősi út vezetett keresztül. A középkortól már a nauserai kompátkelő bonyolította a forgalmat. Telente pontonhídon lehet átkelni a folyón, mely körül mindkét oldalon kis települések, nádtetős kunyhók és ételes kioszkok nyílnak. Itt még mindig látni vándor szent embereket és az ősi, a szivaliki Csintpurniba vezető zarándokúton gördülő mobil szentélyeket. (Ez a zarándokhely már az Alexandrosz idejét megelőző korokban is működik.) Elefántok úsznak a pontonhíd mellett, családok és utazók kelnek át rajta. Bár a folyó medrének helye kissé távolabb húzódhatott, az észak-indiai útvonalak még mindig itt keresztezik a Beasz folyót.

Alexandrosz valahol itt, a közelben állhatott meg, hogy előkészítse az átkelést, és hírszerzési információkat gyűjtsön be a túlparti viszonyokról. Alexandrosz utolsó haditerveivel kapcsolatban sok vita van. Vajon tovább akart-e menni, hogy meghódítsa Indiát, sőt az egész világot? Hallott-e vajon a Gangesz menti civilizációról? Valószínűleg igen, de ezzel kapcsolatban forrásainkban nincs adat. A bizonyítékok bizonytalansága miatt valószínűleg ezt soha nem tudjuk meg biztosan, de szinte lehetetlennek tűnik, hogy Alexandrosz ekkorra ne hallott volna a Gangesz menti királyságról, melynek Patna volt a székhelye. Arrianosz szerint csak ekkor, a Beasz folyó partján kapott pontos információt a területről: „A Beasz folyótól tizenöt napnyi járóföldre a Gangesz, India, ha nem a világ legnagyobb folyója hömpölyög.” Öt kilométer széles. „A Gangesz túlpartján levő királyságnak 250 000 emberből és 3000 elefántból álló hadserege van.”

Ezen a földön, amennyire az ásatásokból tudjuk, sok nagy város feküdt. Koszambi például, melyet a görögök az időszámításunk szerinti 2. században kiraboltak, 10 kilométer hosszú, hatalmas, téglából épült védelmi rendszerrel volt körülvéve. Alexandrosz megtudhatta (ahogy a halála utáni ott járt görög követek is megtudták), hogy a főváros, Patna ennél is nagyobb, lakossága 400 000 fő, kerülete 28 kilométer, melyet egy 564 tornyos, 60 kapujú fal, a Gangesz folyó, valamint masszív vizesárokrendszer véd. A város Babilonnal vetekedhetett. Alexandrosz idejében hatalmas, jól szervezett királyság volt, de a makedón királyt úgy informálták, hogy Patna királya születés, jellem és hírnév tekintetében is alacsonyabb rangú, akit könnyű legyőzni. Informátorai talán azt is elmondhatták neki, ami a görögök közt csak egy generációval később lesz közismert, hogy Patnától körülbelül 600 kilométerre van a tenger, ami Alexandrosz számára a világ végét jelentette. (Kína létéről csak két évszázad múltán vagy még később szereztek tudomást a nyugatiak, amikor Kelet és Nyugat a Selyemút mentén, Ferganában találkozik.) Bizonyos mértékig spekulációkra vagyunk kénytelenek szorítkozni, de ezen új, csábító felfedezés hallatán Alexandrosz ellenállhatatlan hódítási vágya, *pothosz*a bizonyára csak fokozódott. Előre a keleti óceánhoz.

Csapatainak azonban elegük volt. Kibírtak 70 napot hőségben, monszunesőben. Ilyen körülmények között a felszerelés rohad, bepenészesedik, a fegyver megrozsdásodik, és napokig tart, míg megszárad; sokan megbetegednek maláriában; a dizentériától nem szabadulnak; mindenütt kígyók, az áradások miatt magasabb vidékre húzódtak. Sokkal többen halhattak meg a betegségektől, mint csatában. A görög orvosok ekkorra megtanulhatták, hogyan kell a kininfa kérgéből orvosságot desztillálni, mellyel a maláriajárvány csillapítható. A kígyómarásra való ellenszert is eltanulták az indiaiaktól (olyan sokan meghaltak kígyómarástól a földön alvók közül, hogy egyesek inkább áttértek a függőágyakban való alvásra). Ám a Beasz folyó partján a táborban a forrongó elégedetlenség elérte a tűréshatárt. A zendülés már a levegőben volt. Alexandrosz összehívta a hadsereg tisztjeit. Emlékeztette őket nagy tetteikre, felsorolta hódításaikat, és sürgette őket, hogy egy utolsó nagy erőfeszítéssel koronázzák meg eddig elért eredményeiket: „Ha vissza nem tart a gyávaság, győztesként térünk vissza hazánkba. Ne tegyetek úgy, mint a renyhe földműves, aki restségében veszni hagyta az érett termést! Minden másban parancsoltam nektek, ebben az egyben ti köteleztek hálára engem. Én kérem ezt tőletek, aki sohasem küldtelek titeket veszedelembe úgy, hogy ne magam jártam volna legelöl, aki nemegyszer pajzsommal fedeztem csatasoraitokat. Ne törjétek össze kezemben a pálmaágat… A hadvezér inkább haljon meg, de ne könyörögjön! Menjetek csak haza! Menjetek, és ujjongjatok, hogy cserbenhagytátok királyotokat! Én itt megtalálom a

győzelem útját, amelyben ti nem hisztek többé – s ha nem, akkor a dicsőséges halált.”

Beszédét nagy csend fogadta. Tisztjei nem néztek a szemébe. Senki nem mert ellentmondani. (Nem csoda, ismerve Alexandrosznak az egyet nem értőkhöz való viszonyulását. Komolyan venni egy zsarnok felszólítását, miszerint bátran fogalmazzanak csak meg vele szemben kritikai megjegyzéseket, többnyire halálhoz vezető hiba.) Végül Koinosz, egy idősebb, tapasztalt tiszt emelkedett szólásra. Koinosz a legmegbízhatóbb és leglojálisabb falanxparancsnokok egyike volt, Alexandrosz kipróbált harcostársa, vele tartott tűzön-vízen át. Ő vezette a falanxcsapatokat az arbelai csatában és a Perzsa-kapunál is, és ő volt a hídépítő brigádok parancsnoka Pandzsáb vidékén. Az „elgyengült testű, számtalan sebtől borított testű” katonák nevében beszélt (ehhez is kellett némi bátorság). Beszéde, már amennyi eljutott hozzánk belőle, csak egy része lehet annak, amit mondott, de igaznak hangzik. Eposzba illő pillanat (amit csodálatosan dramatizáltak a *Szikander* című, 1943-as indiai sikerfilmben, melyet az angolok betiltottak, éppen azért, mert arról szólt, hogy az Indiát megszálló sereg megtagadja a parancsot). Nem véletlen, hogy Koinosz óvatosan kezdte beszédét:

> *Uram, tudjuk, hogy sosem kívántál minket diktátorként vezetni, de azt mondod, meggyőzéssel irányítasz minket, és ha meggyőzünk téged az ellenkezőjéről, nem kényszerítesz minket, ezért hát nem a jelen lévő tisztek nevében beszélek, hanem a közkatonák nevében… Vezetéseddel számos csodálatos győzelmet értünk el. De nincs-e itt az ideje megálljt parancsolni magunknak? Magad is láthatod, milyen kevesen maradtunk azok, akik veled indultunk útra… vannak, akik csatában haltak meg, másokat sérüléseik nyomorékká tettek, sokan letelepedtek Ázsia különböző részein; de legtöbben betegségben haltak meg, és a hatalmas hadseregedben csak kevés túlélő honfitársad van, és ők sem örvendenek már jó egészségnek, lelkük is elnyűtt. Egytől egyig mindenki vágyik már szüleit látni, ha élnek még egyáltalán, s feleségüket, gyermekeiket, hazájukat… Uram, arról ismerszik meg a nagy ember, hogy tudja, mikor kell megállni.*

Beszéde mély érzelmeket váltott ki; sokan sírtak, s szemüket nem takarták kezükkel. Alexandrosz tombolt, „felbőszítette Koinosz nyílt beszéde és a többi tiszt gyávasága”. Másnap újra összehívta a gyűlést. Egy mondata különösen jól kifejezi karakterét. Mivel világossá vált előtte, hogy beszéde süket fülekre talált, és nem játszhatja tovább a legyőzhetetlen királyfit, igencsak feldühödött, és kiszólt belőle a sértett

kisfiú: „Jól van… – kiáltotta. – Akkor magam megyek. Nem kényszerítek egyetlen makedónt sem, hogy akarata ellen cselekedjen. Csak önkénteseket viszek magammal, és akik haza akarnak menni, hazamehetnek, s megmondhatják barátaiknak, hogy cserbenhagyták az ellenségtől körülvett királyukat!” Ezután visszatért sátrába, és mint Akhilleusz, a hős, három napig duzzogott odabent. Várt, hátha meggondolják magukat az emberei. De senki sem változtatta meg véleményét. Végül előjött a sátorból, és megparancsolta a hadsereg jósának, hogy végezze el a szertartást a folyón való átkelésre vonatkozóan. Előre megjósolható volt, hogy az áldozati állat beleiből kiolvasott jelek igen kedvezőtlenek voltak. Alexandrosz, aki mindig is előszeretettel manipulálta az ómeneket, bejelentette, hogy elfogadta az istenek akaratát. A hadsereg üdvrivalgásban tört ki. Visszafordulhatnak.

## A TITOKZATOS OLTÁROK

Mielőtt távoztak a Beasz folyótól, Alexandrosz még kiadott egy utolsó parancsot. Kettéosztotta a sereget, és elrendelte, hogy építsenek két hatalmas, „a legmagasabb ostromtoronynál is magasabb”, 17 négyzetméter alapterületű, 25 méter magas oltárt faragott kövekből. Plutarkhosz szerint az oltárok egyikét biztosan Héraklésznek szánták. Későbbi források beszámolnak arról, hogy a hadmérnökök kiszélesítették a tábor védőfalát, és az ácsok a testarányaihoz képest hatalmas házakat készítettek, „hogy azt a benyomást keltsék: a görögök óriás termetűek”. Ez a történet későbbi betoldás. Az oltárok azonban valóságosak. Ott álltak a Beasz folyó partján, a nagy expedíció emlékeként, mely itt torpant meg, hat évvel az után, hogy Ázsia földjére léptek. Bizonyosan jó néhány évig megmaradtak. Csandragupta Maurja, az első indiai birodalom alapítója, akiről azt mondják, kisgyerekként személyesen találkozott a görög királlyal, állítólag Alexandrosz emlékére áldozott az oltárok előtt.

Az, hogy hol épültek ezek a hatalmas oltárok, eddig még nem derült ki. Egy későbbi szerző, Philosztratosz leírást ad a furcsa oltárok feliratairól: „Amon atyának, Héraklész testvérnek, a bölcs, Athénének, az Olümposzi Zeusznak és a Szamothraké szigeten levő Kabeiroinak, az Indusnak, Héliosznak (vagy az indiai Héliosznak?) és a delphói Apollónnak.”

Olyan furcsa és alkalmi ez a panteon, hogy a beszámoló akár hiteles is lehet. Philosztratosz említést tesz egy rézobeliszkről, melyen az „Alexandrosz itt megállt” felirat volt olvasható… Ha Philosztratosznak igaza van, az oltárokat talán valahol a Szivalik-hegységben („Szíva hegyeiben”), egy a folyóra néző kiemelkedő helyen kell keresni, ahol ma számos híres templom áll. Ez kapcsolatban lehet egy későbbi forrás, az úgynevezett *Metz-kivonat* tanúságával, mely szerint Alexandrosz ott

építette az oltárokat, ahol „a folyó egy *altusacrá*nak nevezett város mellett hömpölyög”. A várost csak később ismerték meg a görög geográfusok, neve valószínűleg csak ragadványnév, jelentése: „a szent oltárok”. Ám Alexandrosz előtt itt, a Beasz folyó átkelőjénél, a Szivalik-hegység lábánál város állt. Ez az ősi város, Daszuja biztosan létezett a görög időkben is. Szanszkrit nyelven Daszuja annyit tesz: „magas hely”. A jelenlegi Daszuja azonban középkori eredetű; ahogy a folyó nyugatabbra húzódott, a város leköltözött a hegyről. Saját feltételezésem, és ez semmiképpen sem több feltételezésnél, az, hogy az oltárokat (az ókori világ legfurcsább emlékműveit) valahol itt építették, bár amikor 1996 januárjában kutatásokat végeztem ott, nem akadtam nyomra; helyi hagyományt sem találtam az oltárok helyéről, pedig egyes források szerint később indiai császárok is áldoztak előttük. Ámde ahogy Alexandrosz történetében már annyiszor, a topográfia közelebbi szemrevételezése általában a vártnál is többet felfed. Alexandrosz oltárait minden bizonnyal a hullámtér szintje fölött építhették, melynek némi nyomát talán még megtalálhatjuk, ha tudjuk, hol keressük.

## A FLOTTA FELKÉSZÜL

Szeptember 21-e körül, miután áldozatot mutattak be, atlétikai és lovasjátékokat rendeztek, s a hadsereg elvonult a Beasz folyó partjáról, és visszament a Hüdaszpész folyó mellett újonnan alapított városaikban kiépített bázisra. Néhány nappal később, a Chenab folyónál Koinosz megbetegedett és meghalt. Voltak, akik következtetni kezdtek, hogy nem sokkal élte túl Alexandrosz rosszallását a Beasz folyó menti „szólás szabadsága” miatt. „Temetése a lehetőségekhez képest pompás volt” – írja Arrianosz kurtán. Alexandrosz állítólag nem tudta megállni, hogy felettébb csípős megjegyzéssel ne kommentálja a kellemetlen beszédet, amit a Beasz folyó mentén mondott: „…e néhány nap kedvéért szőtte azt a hosszú beszédet, mintha csak egymaga készülne vissza Makedóniába.” A 18. században egy nagy dombról azt tartották, hogy Szikander bajtársainak sírja. Az ilyen legendák elég gyakoriak Észak-Indiában és Pandzsábban, de érdekes lenne megtudni, vajon valóban eredeti hagyományt őriztek-e meg.

Bukephala városába visszatérve Alexandrosz sietve flottaépítésbe fogott, és felkészült a hadjárat következő fázisára. Bár a katonák nem voltak hajlandók továbbmenni kelet felé, még mindig komoly hadi feladatok álltak előttük, mivel Alexandrosznak szándékában állt leigázni az Indus-völgyi területeket, „Dél-Indiát”, a mai Pakisztánt. Nem könnyű hazaút a hadseregnek, mely nem volt hajlandó tovább menni a Beasz folyónál.

Szórakozásra is nyílt azonban lehetőség: voltak dionüszoszi fesztiválok, atlétikai versenyek, zenei események; minden, ami a hadsereget a Beasz melletti incidens után szórakoztathatta. Kétségtelen, hogy ez hozzájárult a morál fenntartásához és feljavításához, mielőtt elindultak volna meghódítani „Dél-Indiát”.

## PANDZSÁB ÉS A SZINDH MEGHÓDÍTÁSA

Az expedíció november 21-én ismét menetkész volt. Ha megbízhatunk a *Metz-kivonat* hitelességében, mielőtt a flottával elindultak volna, Roxane fiút szült, aki még azon az őszön meghalt a Hüdaszpész folyónál. Ezúttal is fontos momentum mutatkozik meg Alexandrosz lelki életében, melyről más forrásból nem szerezhetünk tudomást. Csak annyit tudunk, hogy újra belevetette magát a hadakozásba: „miután a gyermeket eltemették és a vallási szertartásokat elvégezték, elindult az óceán felé”. Alexandrosz a könnyűfegyverzetű csapatokkal és a királyi gárdával hajóra szállt. Héphaisztión a fősereggel és 200 harci elefánttal elindult a folyó keleti partján dél felé. Kratérosz a folyó jobb oldalán haladt a gyalogsággal és a lovassággal és más mozgékony egységekkel, melyek szükség esetén gyors rajtaütéseket tudtak kivitelezni. A flottában hadi- és lószállító hajók is voltak, valamint rengeteg, közel 2000 helyi készítésű folyami hajó. Olyan látványt nyújtottak, mely minden nézőt magával ragadott: az evezők mozgása, a fedélzetmesterek kiáltozása, az evezősök vidámsága és a sereget álmélkodva követő helyiek éneklése a parton.

Az új taktika: terror. A görögök mindenhol ellenállásba ütköztek, és mindig a lehető legnagyobb kegyetlenséggel feleltek rá. Amikor Alexandrosz elérte a Hüdaszpész és a Chenab folyók torkolatát, hadával kitört a Rávi folyónál kelet felé, ahol a lakosság nagy része élt. A folyók medre azóta odébb vándorolt, de a modern régészet lassanként tisztázza a rajtaütés értelmét. Alexandrosz a hordalékos talajú nyílt terepen gyors, 80 kilométeres éjszakai menetelést rendelt el, és egy nagy városra támadt, melynek helyét valószínűleg a Kot Kamaliánál levő nagy, ősi domb jelez. A menekültekkel zsúfolt várost váratlanul érte a támadás. A görögök bekerítették a helyieket, és megsemmisítő vereséget mértek rájuk.

Újabb éjszakai menetelés után Alexandrosz hajnalban átgázolt a Rávin, és megrohamozta a Tulamba környéki városokat, amiket a görögök „brahmin városok”-nak neveztek. (Tulamba nevezetes brahmin város volt India és Pakisztán 1947-es szétválasztásáig.) Ezen a vidéken, a Rávi menti hordalékos síkságon legalább egy tucat nagy városrom-domb emelkedik, némelyikük, mint az Atari, a Bagar és a Kalkanval Bir, igen nagy, és alakjukban nemigen különböznek azoktól a vidéki vályogtégla városoktól, melyeket manapság is látni a rizsföldek között. Azon a télen Pandzsábban

folyamatosan újabb és újabb kegyetlenkedésekről szóltak a hírek, és Arrianoszt olvasva könnyen elképzelhetjük, hogy a (csak a két ország szétválasztásához hasonlítható) borzalmas hírekre a lakosság hosszú sorokban menekült a görögök útvonalából.

Pandzsáb két legerősebb népcsoportja, a szudrakák és a malloszok jól szervezett államot tarthattak fenn. Ők ellenálltak a görögöknek, ezért városról városra támadták őket. Vályogtéglából épített erődítményeik gyengének bizonyultak a makedón ostromgépek, a legmodernebb technikát képviselő ostromtornyok, katapultok, az árkászok, utászok és hordozható fedezékek ellen. A görögök az ellenállás legkisebb jelére körülvették a városokat, ember se ki, se be nem mehetett, aztán megindult a kor hadi szokásainak megfelelő módszerek könyörtelen alkalmazása, nevezetesen a hadra fogható korú férfiak lemészárlása, a nők és a gyerekek rabszolgának való eladása. A Perzsia elleni hadjárat Ázsia népei ellen zajló hadjárattá alakult.

## „MEGHALT A KIRÁLY" – MULTÁN OSTROMA

Alexandrosz üldözőbe vette azokat, akik a Rávi folyó mentén nyugatra menekültek. A görögök az elfutást is ellenállásnak tekintették, és eszerint büntették a menekülőket. Csak az szabadulhatott meg, aki egy helyben maradt és megadta magát. A városok sok lakója a Rávi folyó menti erdőkben rejtőzött el. (Ezekbe az erdőkbe menekültek akkor is, amikor a 4. században Timur Lenk ostromolta a Rávi menti városokat, s az 1840-es években is, a brit támadások idején.) A makedónok valósággal vadásztak rájuk. Alexandrosz elhatározta, hogy a terrort választja eszközül akaratának véghezvitelére, és a Rávi túlpartján is üldözte a menekülőket. A legjelentősebb népcsoport a malloszok, akiknek fővárosa a helyiek szerint Dél-Pandzsáb kulturális központja, Multán volt. Multán ősi citadellája nagy dombon áll, mely legalább kétezer éve lakott. Az azonban, hogy Alexandrosz idejében is lakott volt, még nem bizonyított. Az is lehet, hogy a malloszok fővárosát a közelben, más, még feltáratlan helyen kell keresni. Ám a város konkrét helyétől függetlenül Alexandroszt híres incidens érte itt.

A görög csapatok körülvették a várost, és megkezdték az ostromot, de nem túl nagy eltökéltséggel. (Bizonyára nagyon elegük volt már a rájuk zúduló parancsok özönéből.) Alexandrosz folyamatosan szapulta a lagymatag módon harcoló katonákat, aztán elhatározta, hogy maga jár elöl jó példával. Ostromlétrát támasztottak a falnak, s Alexandrosz felfutott a mellvédre. Három testőre követte, de amikor még többen utánamentek, a létra eltört, és a négy férfi a falon rekedt. Ekkor, ahelyett hogy sietve visszavonult volna, Alexandrosz nagy haragra lobbant, és a falon belülre ugrott. Három emberével együtt ádáz küzdelmet vívtak a

rájuk törő ellenséges csapattal, sikerült is leküzdeniük őket, de Alexandroszt nyílvessző találta mellbe, és összeesett. Az egyik testőr, Peukesztész odaállt a király teste elé, s Akhilleusz Trójából hozott pajzsával védte vezérét a további nyilaktól. A másik két testőr is megsebesült. A győzelemittas védők egyre közelebb húzódtak, hogy megöljék a királyt és csekély kíséretét.

Ekkorra a falakon kívül szétfutott a hír, s a katonák kétségbeesve igyekeztek bejutni; faltörő kosokkal támadtak, lándzsákkal próbáltak rést ütni a vályogtégla falban. Végül a kapun keresztül hatoltak be. A katonák között elterjedt, hogy a király halott, erre teljesen megvadultak, és lemészárolták a város egész lakosságát.

Alexandroszt visszavitték a táborba, ahol az orvosok megnézték sebeit. Életveszélyes sérülései voltak, s az orvosok attól féltek, hogy ha kivágják a mellvértet átütő nyilat, akkor a király meghal. Alexandrosz eszméleténél volt, és fogcsikorgatva, de nyersen utasította őket, hogy tegyék meg mégis. Végül egyikük, a Kósz szigetéről, híres orvoscsaládból származó Krisztobulosz mély lélegzetet vett, és belevágott. Ekkor „vér és levegő” jött a sebből – megsérült a tüdő. A király elvesztette eszméletét, Krisztobulosz pedig befedte a sebet, és a sebre tett lenmaglisztes kenőccsel sterilizálta környékét. Nagyon kockázatos beavatkozás volt.

A szóbeszéd azonban, miszerint meghalt a király, végigsöpört az egész hadseregen. Végül azonban elállt a vérzés, s a király lázasan feküdt. Egy hét múlva Alexandrosz beleegyezett abba, hogy nyilvánosan mutatkozzék: lássák a katonák, hogy él. Lóra szállt, és fájdalmas mozdulattal integetett az egybegyűlt éljenző tömegnek. Még négy napig lábadozott, míg hajóra szállhatott, s a Rávi és Chenab folyó összefolyásához ment, ahol a fősereg ütötte fel táborát. Alexandrosz itt pihent addig, míg folytatni tudta az utat dél felé. Csak vasfizikumának köszönheti, hogy túlélte a sebesülést. Egy helyi, multán legenda azonban csavar egyet a történeten. Azt mondják, a király itt halt meg, és Multán vagy Uch városa alatt temették el. A görög felső hadvezetés azonban a legenda szerint nem merte felfedni a király halálának tényét a hadsereg előtt, attól tartván, hogy az expedíció itt, messzi idegenben feloszlik, ezért a király hasonmásával vezettették vissza a sereget Babilonba. Csábító elmélet, de kétségtelenül nem igaz, hogy a hódító Nagy Sándor sírját nem a Földközi-tenger déli partján, hanem valahol Dél-Pandzsáb pálmafái alatt kell keresni.

Nem messze innen, dél felé, az Indus és a pandzsábi folyók összefolyásánál Alexandrosz, „reményét kifejezve, hogy világhíres várossá lesz”, új várost és kikötőt alapított, mely az Alexandria az Indusnál (vagy más változatban: a Folyók Találkozásánál) nevet kapta. Multán városától dél felé, a nagy síkságon négyórányi autóútra van Uch Sharif (Szent Uch) ősi, vályogtéglából épített városa. Magas dombon áll, a 13. században Közép-Ázsiából ide érkezett szúfi szentek leszármazottainak kék

mozaikcsempés szentélyeivel tarkított rizsföldek és pálmaligetek övezik. A város híres vallási és kulturális központ volt a középkorban. Régebben pontosan a folyók összefolyásánál terült el, a város alatt folyt a Chenab az Indusba. Most teljesen szárazon van, mert az Indus már innen 50 kilométerrel távolabb folyik, más pandzsábi folyók pedig 20 kilométerre délre ömlenek bele. De Uch még mindig nagyon szép vidéki város; évi vásárán vándor énekesek, költők és szent emberek is megjelennek, akik még mindig őrzik az Indus-völgye mentén élt nagy szentek emlékét. Az óvárosra téglaházakkal zsúfolt utcák, festett falú szentélyekre aggatott zászlók, áldozati ajándékok jellemzők. Az egyik ilyen szentély előtt találkoztam a város genealógusával, aki a Próféta utódainak leszármazottait tartja számon; élénk tekintetű, szikár, hegyes szakállú, hatalmas turbános, kiváló ember. Higgadt, csendes beszédű. Nem kisebb személyiség ő, mint maga a város emlékezete.

– Uch városának több neve is volt a régi időkben – mondta. – Jelenlegi neve magas helyet jelent, de amikor a muszlimok először jöttek ide, akkor még Iszkanderának vagy Eszkanderijának hívták, mert Alexandrosz járt itt. Hat hónapig időzött ezen a helyen, és felépített egy 10 kilométer kerületű várost. Nem ezen a részén Uchnak, hanem a keleti dombon.

– Honnan tudja ezt?

– Így írják az ősi könyvek; onnan jutott hozzánk a hagyomány.

Később a Bokhara fogadó teraszán csarpojokon, könnyű indiai ágyakon ülve, zöld teát iszogatva néztük, hogy megy le a nap a pálmafák fölött. Gyönyörű hely, az egyik legszebb látvány a szubkontinensen. Még egy Alexandria, és még mindig kellemes itt élni.

A görögök továbbhaladtak dél felé, a mai Szindh irányába, az égetően meleg hordaléksíkságra, mely mindig is az indiai muszlim kultúra központja volt. A görögök beszámolója szerint egyes helyeken az indus 15 kilométeresnél is szélesebb volt. (Most keskenyebb, mert duzzasztógátakat építettek rajta, és csatornákat alakítottak ki.) Egy szakaszon igyekeztünk követni a görögök útját a folyón. Az Indus alsó folyásánál a hajókból összeállított mithankoti pontonhídtól egészen Szeván városáig kecses mohanno csónakokat lehet látni. Vannak köztük harminc méter hosszúak is, lapos fenekűek, hatalmas vitorlájuk és kormánylapátjuk, díszesen faragott kabinjaik vannak. Az orrtőkét intarziával, tükör-, ón- és gyöngyház berakással díszítik, s a hajó teste visszatükrözi a csillogó vizet, mintha tükörfelületen siklanának a Szindh vidék álmos hőségében. A legénység alacsony kasztból származó mohanno férfiakból áll. A mai Pakisztánban egyre inkább háttérbe szorulnak. Hajóikon élnek. Szűkös megélhetésüket tűzifa-, gabona- és zöldségszállításból biztosítják. Ilyen hajókat már az Indus mentéről származó bronzkori pecséteken is ábrázoltak, és bár a görögök saját terveik szerint építettek hajókat az expedícióra, Arrianosz megemlíti,

hogy számos helyi hajót is konfiskáltak, „melyek már régóta közlekedtek a folyón”, s melyeknek kialakítása ideális volt az Indus sekélyebb részein és a gyakori zátonyok között való közlekedésre. (A hárompárevezős görög hajókat, melyeknek terveit megmutattam egy helyi hajóépítő mesternek, ő alkalmatlannak tartotta a folyami hajózásra. Jók lehettek a Földközi-tenger hullámain, de nem az Indus sekély vizén, ahol a hirtelen feltámadó erős szél egy szempillantás alatt partra sodorhatja az ilyen hajót. Pontosan ezt történt Alexandrosz flottájával is.)

Így hát Alexandroszhoz hasonlóan egy darabon mi is hajóval mentünk tovább az Induson. Muhammad és Mai Pathani hajójába szálltunk Szukkurnál, ahol a folyó Rohri ősi városa mellett sziklás szűkületen halad át. Nagy mogul erőd található itt, és a britek építette vasúti híd, mely egy festői hindu szigeti templom mellett halad el. A közelben vannak Alor romjai, ahol Alexandrosz a Muszikanosz király vendégszeretetét élvezte. Ez a vidék igencsak megnyerte Alexandrosz tetszését; azt mondták, ez India leggazdagabb vidéke. Éjszaka, miközben haladtunk is, az asszonyok a hajó mélyén agyaggal tapasztott tűzhelyen ételt főztek, a fedélzeten nagybátyáik, unokatestvéreik szúfi dalokat énekeltek, egy kéthúrú hangszerrel kísérték a dalokat, serpenyőn doboltak. Itt az Alexandrosz-hagyomány nem túl jelentős, de még mindig szólnak róla népmesék. Az egyik híres, 18. századi szúfi, Szacsal mesélt Alexandrosz-történeteket, köztük a következőt is, amit egyik éjjel, Szukkur közelében a hajón mondtak el nekem:

> *Szikander elment egy misztikushoz, egy fakírhoz, és azt kérdezte tőle: „Mondd csak, igaz, hogy az egész világ csak fogalom, képzelgés?” A misztikus elvitte a folyó menti egyik fürdőlépcsőhöz. Mindketten levetkeztek, és belemerítkeztek a vízbe. „Most merülj egy pillanatra a víz alá” – mondta a fakír Alexandrosznak. A király ezt tette. Mit látott ebben a pillanatban? Elhagyta királyi tudatát; szegény emberként látta magát, körülötte számtalan éhező gyereke, s felesége éppoly nyomorult, mint ő maga, és a világ gondja rajtuk. Egy nap szörnyű katasztrófa érte őket… De Alexandrosz ekkor összerezzent, és egy szempillantás alatt megint a fürdőlépcsőnél találta magát, csöpögött róla a víz. A fakírról is. Alexandrosz nagyon elcsodálkozott. Szacsal így fejezi be a történetet: „Szikander azt hitte, sok év telt el, de csupán egy pillanat volt az egész.” Ezért azt mondta: „Most már tudod, hogy csak fogalom, képzelgés vagy csupán.”*

A Szacsal hagyományozta sztori késői változata olyan történeteknek, melyek valószínűleg megtörtént eseményeket örökítenek meg. Taxilában

Alexandrosz találkozott egy szent emberrel, Kalianával, aki önként, kíváncsiságból csatlakozott hozzá, s egészen Babilonig kísérte, ahol végül feláldozta magát; önként lépett a halottégető máglyára, mikor megtudta, hogy gyógyíthatatlan betegségben szenved. Alexandrosznak nyilván volt lehetősége megtárgyalni a mai indiai filozófiában is fellelhető szkeptikus, racionalista és materialista irányzatok kérdéseit; és könnyen lehet, hogy felfedezte azoknak a korai görög gondolkodással való meglepő hasonlóságát is. Például azt a feltételezést, miszerint létezik egy általános természeti törvény a világegyetemben, amit még Alexandrosz sem változtathat vagy szeghet meg.

Kilenc hónapig tartott az utazás a folyón. A makedón sereg gyakran igen heves ellenállással találkozott. Muszikanosz király, aki előzőleg látszólag behódolt Alexandrosznak, csak időt akart nyerni, és amint a makedónok továbbmentek, ellenállást szervezett. Erre a makedónok visszafordultak, seregét legyőzték, és a királyt keresztre feszítették saját citadellájában, Alorban. Muszikanosz földjének déli részét ádáz büntető hadjáratok dúlták fel. Egy ókori forrás szerint 80 000 indiait öltek meg az Indus alsó folyásánál. Akármi legyen is a konkrét szám, nyilván hatalmas áldozattal fizettek a legyőzöttek. A görögöket felettébb meglepte a bennszülöttek ellenállásának hevessége, különösen a felkelést vezető brahminok, az arisztokrata harcosok ellenállása. Így az elfogott brahminokat mind megölték. (A királlyal együtt a brahmin tanácsadókat is keresztre feszítették.) Egy híres történet szerint Alexandrosz kérdést intéz néhány, kivégzés előtt álló brahminhoz; válaszuk bölcsessége megmentette életüket. A történet későbbi, de lehet benne igazság, mert a görögöket megragadták az indiaiak életének számukra szenzációs elemei, a kígyóbűvölők, a meztelen fakírok, a hindu özvegyek önkéntes máglyahalála férjük hamvasztásán. Ezeket a korabeli görögök olyan érdekesen írják le, mint a mai útikönyvírók.

Plutarkhosz szerint azonban csak egyetlen bölcs szólalt meg, és ő is azt mondta: „Miért jött Alexandrosz a messzi Indiába?”

## A DÉLI ÓCEÁNNÁL

Időszámításunk előtt 326 nyarán Alexandrosz megérkezett Patalába (a mai Haidarábád). Akkor itt volt az Indus deltájának csúcsa. A modern kutatások kimutatták, hogy a folyó deltája feltöltődött itt a görögök ideje óta. Alexandrosz flottabázist alakított ki Patalában, és innen expedíciókat vezetett a folyó mindkét ágán. A keleti ágban, ahol most a Kach környéki Rann sós mocsara van, nyílt vízre ért. Ezen a terület ma már csak a monszunesők idején áll víz. Itt, Kach vidékén, Lakhpat ősi városánál szállhatott partra, Rampur környékén, nyilván kikötőt keresve.

Aztán a nyugati ágon lehajózva a mai Tatta környékén érhette el a tengert, majd délnek hajózott, messze a nyílt vízre, ahonnan már nem látták a földet, ott pedig bikát áldozott az isteneknek, hogy indiai hadjáratának végét jelezze. Amikor ismét partra szállt egy kis szigeten, ahol oltárokat emeltetett az Óceánnak és a Földnek. Ezeknek az áldozati oltároknak a másolatai Yorkban találhatók, egy Traianus császár korabeli utazó állíttatta őket áldozati ajándékként. Az oltárokat megemlékezésül állították azért, mert Alexandrosz elindult a világ végétől, majd visszatért a civilizációba. A Yorkban talált táblákról pontosan tudhatjuk, mit írtak az oltárra: OKEANOSNAK ÉS THETHYSNEK.

A „tengerben levő sziget” helyét nem sikerült azonosítani, bár már minden bizonnyal jócskán a szárazföld belsejében fekszik, valahol a delta sókérges síkságán, Tattától délre, a Haidarábád-Karacsi út mentén. Egy balzsamos kora nyári estén Karacsiból mentem ki erre a területre egy francia régésznővel, Monique Kervrannal. Monique számos ásatást vezetett már a nagy közel-keleti lelőhelyeken (ő találta meg Szúzában Dareiosz gyönyörű, egyiptomi stílusú szobrát), és éppen az Indus deltájában kutatott. Ha valaki, ő tudja, hol lehetett az elveszett sziget. Oxfordi tanárom, Hugh Lambrick, aki népszámlálási biztos volt ezen a területen, Szindben, a szigetet a mai Aban Sah-heggyel azonosítja. De Monique-nak még Lambrick útmutatásai és a részletes India-térképek birtokában sem sikerült ilyen nevű hegyet találnia, és azon gondolkodott, nem tévedett-e Lambrick. Közben először sikerült feltérképeznie, milyen lehetett a delta a görögök idejében. Ami ennél is nagyobb siker, hogy azonosította azokat a helyeket, ahol a görög flotta a folyó nyugati ágában lehorgonyzott.

Alexandrosz admirálisa, Nearkhosz hajónaplójának felhasználásával (amit Arrianosz közöl külön, *Indíca* című könyvében) Monique végig tudta követni a flotta haladását az Indus régi medrében, mely Gudzso közelében lapos síkságra ér. Ez most sós síkság, tövises cserjével és elefántfűvel benőtt vidék. Egykor itt ért a folyó a nyílt óceánba. Nearkhosz szerint itt megálltak egy helyen, amit „Alexandrosz öblé”-nek neveztek el. Monique szerint ez a Tharro-sziget, nem messze a Karacsi-Tatta úttól. Itt málló sziklák, feliszapolódott öblök és jól védett horgonyzóhely van a korábbi sziget és a régi part között. Ráadásul 10 méterre a régi parttól középkori muszlim sírok találhatók, és egy 6. századi, gyönyörű, aranyszínű kövekből rakott hindu templom. A helyi muszlimok még mindig emlegetnek egy az Indus elveszett ága mentén haladó régi hindu zarándokutat.

Nearkhosz hajónaplója szerint huszonhárom napig maradtak itt a szigeten, és falakkal erősítették meg. Arról is beszámol, hogy emberei először ettek osztrigát azóta, hogy elhagyták a Földközi-tenger vidékét. Nagy nehezen felkapaszkodunk a meredek sziklákon. A szikla tetején két

terméskő védfal nyomai láthatók, és a terepen szétszórva rengeteg osztrigahéj. Mivel az osztrigahéj a régészek tapasztalatai szerint szinte elpusztíthatatlan s mint mészhéjú rákféle a muzulmánok számára tiltott étel, könnyen lehet, hogy ez a nagy mennyiségű osztrigahéj a Nearkhosz leírta lakoma maradéka. A kopott, de még mindig fényes héjakat felvéve a „sziget” talajáról, az a furcsa, hátborzongató érzésem támadt, hogy senki sem bolygatta ezt a földet i. e. 325 óta, amikor Nearkhosz kikötött itt. Csak a tenger húzódott hátrébb.

De hol lehetett a kis sziget, ahol Alexandrosz a két oltárt emelte? A Tharro szikláin állva, napnyugatkor szétnézve, lapos tetejű magaslatot pillantottunk meg, egy másik korábbi szigetet, alig egy kilométerrel távolabb. Két sas körözött fölötte. (Alexandrosz ezt nagyon jó ómennek vette volna!) Miközben mimózaligeten, elefántfüvek között odagyalogoltunk, vezetőnk, egy helyi rendőr elmondott nekünk egy történetet. Ezt a kisebb sziklát, mondta, régebben Hajónak hívták; a helyi legenda szerint egy szent ember élt ezen a helyen, aki visszavert egy nagy tengeri inváziót: „Sok hajó jött, de a szent ember Istenhez imádkozott, és a hajók kővé változtak. Ez is egy olyan kővé vált hajó.”

A sziget a torkolat előtt feküdt. Kétszáz méter hosszú, oldalát régesrégi hullámok koptatták. A tetején muzulmán sírok, amilyeneket gyakran találni jelentős ősi helyszíneken, de egy nagy királykobrán kívül a sziklának más lakója nem volt. A szikla szélére ültünk, néztünk napnyugat felé; Nearkhosznak erről a hazafelé vezető út iránya jutott eszébe. Monique törte meg csendes merengésemet.

– Ez az utolsó egykori szárazulat. Innen délre egészen biztosan tenger volt a görögök idejében. Ha a görögök a folyó nyugati ágán jöttek le, akkor bizonyosan ez volt az utolsó sziget.

Miután kihajózott a nyílt tengerre, hogy a saját szemével győződjön meg arról, hogy nincs több szárazföld, Alexandrosz erre a sziklás fennsíkra térhetett vissza, itt emeltethetett oltárt a Földnek és az Óceánnak.

Amint a nap vörös korongja eltűnt a horizonton, megbontottam egy kicsit a földet a muszlim sírkövek mellett, de nem találtam jelét, hogy antik köveket használtak volna fel újra. Az oltárok az *anabaszisz*, az ország belseje felé vezető hadjárat végét jelölték; hasonló oltárokat hagyott Alexandrosz a Dardanelláknál, Közép-Ázsiában a Legtávolabbi Alexandriánál és a Beasz folyónál is. Eljött a *nosztosz*, vagyis a hazatérés ideje.

HATODIK RÉSZ

# NOSZTOI: A HAZATÉRÉSEK

## PAKISZTÁN, IRÁN ÉS IRAK

## I. E. 326-325

*A Makran-sivatagon át; a szúzai menyegző; összeesküvés Opisznál; Nemeszisz, a bosszúálló sors; „Így végződik…”; Héphaisztión halála; elbúcsúzunk Babilonnál; Alexandrosz utolsó napjai; Alexandrosz halála után; Alexandrosz küldetése; mi lenne, ha Nagy Sándor élne?*

Az Óceánnak és Földnek állított oltárok jelentették a nagy expedíció határvonalát. Azon az őszön Alexandrosz hadserege Karacsi környékéről indult a hosszú útra Babilonba, az akkori világ közepébe. Kratérosz még három falanxbrigádot, 10 000 embert, már leszerelt veteránokat sorozott be, és a többi egységgel együtt – körülbelül 20 000 emberrel és 200 elefánttal – az Indus völgyéből a Bolan-hágón át Perzsiába ment. Úgy tűnik, minden különösebb nehézség nélkül sikerült megtenniük az utat. Alexandrosz esetében azonban ez másképp alakult.

Alexandrosz úgy döntött, hogy a főerőt a mai Irán és Pakisztán Arab-tenger menti partvidékén húzódó, igen barátságtalan Makran-sivatagon át vezeti nyugatra. Az, hogy mennyi embere volt, vita tárgya. A becslések között a legnagyobb szám 80 000 gyalogost és 18 000 lovast említ, plusz hatalmas poggyászrakományt és ismeretlen számú nem harcoló kíséretet, akiknek számát egyes források ötvenezerre teszik. Ezek szinte hihetetlenül nagy számok, de egészen biztosan hatalmas sereg hagyta el Indiát.

Azt, hogy pontosan mi történt ezután, már sosem fogjuk megtudni. A kitűzött célig, a dél-iráni Bampur városába, Karacsiból körülbelül 1000 kilométer volt az út. Az út első fele a part mentén, a hinduk egyik szent helye, Hingol mellett vezet, s a szárazföld belseje, Bela felé viszonylag sík. Azon túl igen szélsőséges terepviszonyok következnek. A levegőből jól látható, milyen szörnyű vidék: hosszú, csipkézett hegynyúlványok, kopár kősivatag. Az Iránba vezető fő útvonal azonban jól kijelölt, minden bizonnyal kevésbé fárasztó út lehetett; a Makran-sivatag közepén és a partvidéken, a Kech folyó mentén haladt Turbatba.

De Alexandrosznak még Turbat előtt súlyos problémákkal kellett szembenéznie. A Kech folyó völgye a téli időszakban hírhedten árvízveszélyes, az áradat egyik pillanatról a másira, előjel nélkül tör a vidékre. Még ma is elég gyakori, hogy óvatlan utazók járműveikben

fulladnak meg átkelés közben; a folyó száraz medrében felelőtlenül letáborozókat sodor el a víz. Nem sokkal azelőtt, hogy odaértünk, két francia turista fulladt meg emiatt. „Ne verjetek sátrat a folyómederben! – figyelmeztettek a helyi, balucsi nomádok. – Néha olyan széles, hogy észre sem veszitek, hogy mederben vagytok. A nagy áradások előtt van még egy félórányi időtök a menekülésre. Ha tudjátok, milyen hangra kell figyelni, meghalljátok.” Nem is olyan régen egész falvakat sodort el a folyó. Ez történt Alexandrosz hadseregével is. Az egyik éjjel hatalmas áradat mosta el a tábort; a poggyász nagy része tönkrement; a nem harcoló kíséretből számosan odavesztek, a hadsereg fegyvereinek és ostromgépeinek egy része is elveszett. De a legrosszabb csak ezután következett.

## A MAKRAN-SIVATAGON ÁT

Turbat termékeny, kiterjedt oázisánál Alexandrosz lélegzetnyi pihenőhöz jutott, édesvizet talált, datolyával és gabonával tölthette fel a hadsereg készleteit. Francia régészek itt, a nyugat felé vezető út mentén ásták ki a festői szépségű Mir Kalat erődöt és a hozzá tartozó települést. A nagy domb tetejéről jól látható, hogy az út egyenesen, Irán felé vezet. De Alexandrosz valami okból nem a járt utat választotta. Délnek, a tenger felé indult. Hogy miért, az nagy titok. A Turbattól Paszniig vezető út a part mentén nem túl hosszú, 140 kilométer, de rettenetesen nehéz terepen vezet keresztül: málló hegyek, szörnyen forró kavicssivatag, növényzetnek semmi nyoma. Négykerék-meghajtású terepjáróval tizenkét órába telt, míg átjutottunk rajta (közben megálltunk filmezni). Alig volt víz, csak egy jó forrást találtunk 40 kilométer után. Az út egy szakaszán megkértem helyi vezetőnket, vezesse a kocsikat a kopár hegyeken átvágó ősi karavánútra. Ezeket az utakat még mindig használják a balucsi nomádok és a csempészek, de nyomvonala alig volt látható, halvány benyomódás a sivár, agyagpalás, kavicsos talajon.

Miért erre jött Alexandrosz? Mit keresett itt? Az egész hadsereg erre vonult, vagy csak Alexandrosz és a sereg egy része? Nem tudjuk. A legújabb magyarázatok szerint a flotta miatt került errefelé. Az érvelés szerint Nearkhosz a hajóhaddal a Perzsa-öböl felé tartott, és Alexandrosz attól félt, hogy étel és víz nélkül bajba kerülhetnek. Annyira aggódott készleteik miatt, hogy a parton kutakat ásatott, és kapcsolatot akart tartani a hajókkal. Valószínűbb lehet azonban, hogy Alexandrosz hosszú távú terve az volt, hogy tengeri kapcsolatot épít ki indiai birodalma és a Perzsa-öböl között. Ehhez kikötőket kellett létesíteni, kutakat fúrni, így lehetséges, hogy a tengerparti menetelés felderítési célból történt: lehet-e kolóniákat elhelyezni a vidéken. Ha ez volt a letérés oka, Alexandrosz bizonyára hamar csalódott.

A flottával sem sikerült találkoznia. De ekkor, ahelyett hogy visszafordultak volna arra, amerről jöttek, előremeneteltek a part mentén egészen Gvadarig. Ezt az utat tapasztalt tevehajcsárok szerint karavánnal három nap és három éjszaka alatt lehet megtenni, de egy hadseregnek biztosan tovább tarthatott. Ugyanezen források szerint Gvadartól újabb négy nap és négy éjszaka az iráni határ; onnan még egy hét a Bannpur-völgy. De Alexandrosz valahol elszámította magát. Seregének súlyos nehézségekkel kellett szembenéznie, elfogyott a vizük, és nem találtak forrást az úton. A hőség és a szomjúság okozta szenvedés elviselhetetlenné vált; ókori forrásaink szörnyű veszteségekről szólnak, különösen a nem harcoló emberek között. Arrianosz szerint az utazásnak ezen a szakaszán Alexandrosz a „legnemesebb gesztust” tette. Bár maga is nagyon kimerült volt a szomjúságtól, egy sisaknyi értékes vizet emberei előtt a homokra öntött – nem ivott, ha embereinek nem jutott.

Saját tapasztalatunkból is sejtjük, min mehettek keresztül. Alexandrosz nyomában Paszni településnél csatlakoztunk egy Gvadarba tartó tevekaravánhoz. Az első nap az égető forróságban a tengerpart mentén haladtunk. Sehol egy árnyék. Aztán magas dűnék közé értünk, a süppedő talajon nagyon nehezen haladtunk. A nyílt sivatagban vertünk tábort, az éjszakai, csillagos ég alatt vacsorára megfőztünk egy kecskét. Másnap kibírhatatlan sós sivatagba értünk, szélén holdbéli meredélyek, hegyperemek, melyek mintha visszaverték volna ránk a nagy hőséget. Az út kilométereken át zord sós pusztaságon, aztán a töredezett hegynyúlványokon vezetett át, majd úgy 100 kilométer után valószerűtlen, holdbéli tájra értünk: fehér porral borított, mállott sziklák, mintha havazott volna. Végül a gigantikus természetes sziklakibúvásnál, Sur Bandarnál kiértünk a tengerhez: néhány szalmakunyhó, a kikötőben több száz kis halászhajó horgonyoz, szamárfogatokra pakolják a kifogott halat. A görögök ezt „a halevők földjé”-nek nevezték.

Vittünk magunkkal vizet, mivel Paszni és Gvadar között egyáltalán nem lehet vizet találni, de elszámítottuk a menettávolságot, és egyszer előfordult, hogy este ettünk utoljára, és legközelebb csak másnap éjféltájt. Szerencsére volt elég vizünk, amivel végigmehettünk expedíciónk e rövid szakaszán, de el tudtuk képzelni, min mehettek keresztül a görögök. Az, hogy miért erre jöttek, még mindig rejtély. Vajon olyan súlyos volt a baj, mint ókori szövegeinkben írva van? Vagy szándékosan dramatizálták ezeket, csak az otthoniak kedvéért, s úgy állították be, mint a világhódító utolsó, magával a természettel vívott nagy ütközetét?

A Makran-sivatagba lépésük után hatvan nappal érkeztek meg az iráni Bampur városába. Alexandrosz propagandistái a hősies kitartás nagy tettének állították be a Makran-sivatagon történt átkelést, s azt hangsúlyozták, milyen bátor és önfeláldozó volt Alexandrosz a

szenvedések közepette. Azt azonban nem mondják a források, hogy a szenvedéseket esetleg a vezető meggondolatlansága hozta rájuk. Az igazság talán már sosem fog kiderülni. Ám amint Pasznitól nyugatra a tűző nap alatt tevéinkkel vánszorogtunk, az a tudat alatti gondolatom támadt, hogy Alexandrosz így akarta megbüntetni hadseregét, mert nem követték őt a Beasz folyón túlra. Lehetetlen? Alexandrosz furcsa, hátborzongató lelkiállapotát a forrásokból megismerve ebben én nem lennék olyan biztos.

Itt is a fáradhatatlan Stein Aurél követte Alexandrosz nyomait. Gvadartól Irán déli részén át, egészen a mai 13-as autópályáig, Iránsahrig, aztán nyugatra fordult a régi út mentén Bampurig, onnan Szisztán kietlen vidékén át Kahnug közelébe, Szalmuszig, a Tepe Jahia dombig. Későbbi történetek szerint a fáradt csapatnak Alexandrosz hét nap pihenőt engedélyezett ezen a termékeny vidéken, s ezt az időt orgiába fúló, tobzódó, dionüszoszi mulatságokkal töltötték.

Plutarkhosz ezzel kapcsolatban igen érdekes történetet mesél, miszerint Alexandrosz és magas rangú tisztek egy nagy szekéren utaztak, furcsa jelmezekben, merev részegen. Mint már annyiszor Alexandrosszal kapcsolatban, ezt a történetet is kihagyták a Brit Birodalom úriember tudósai, mint nagy emberhez, hadvezérhez és úrhoz nem méltó s ezért valószínűtlen eseményt. Nem tudták elfogadni, hogy a féktelen temperamentumú, az ivászat, a szexuális szabadosság és az erőszak iránt oly nagyon lelkesedő makedón tisztek annyira mások voltak, mint a magániskolákban klasszikusokon nevelkedett brit generálisok. Nem hagyhatták, hogy a csodálva tisztelt homéroszi hősök példájára cselekvők annyira mások legyenek, mint ők. Ám a makedónokhoz hasonló kemény, szívós embereket ritkán hordott hátán a föld. De ők másként értelmezték Homéroszt. Nekünk, akik kénytelenek voltunk szembesülni egyes modern kori diktátorok, például Mao Ce-tung magánéletének ízlés- és gátlástalanságával, nincs okunk nem elhinni az Alexandrosz életéről szóló hasonló történeteket. De mi lehetett a görögök féktelen kicsapongásának oka? Vajon azért rendeztek nagy mulatságokat, mert azt hitték, túl vannak a nehezén? Vagy azért, mert Alexandrosz érezhette, hogy csillaga leáldozott?

A sereg megfelelően feltöltött készletekkel levonult a Hormuzi-szoroshoz, a mai Bandar-Abbász közelébe. Itt Alexandrosz viszontlátta Nearkhoszt, melyről a flottaparancsnok naplója alapján Arrianosz számol be. Nearkhosz, a napégette, szakállas, hosszú hajú férfi a sovány koszt miatt nagyon lefogyott. Amikor Alexandrosz meglátta, könnyekben tört ki. „Hol van a flotta? Csak te maradtál?” Aztán megtudta a csodálatos hírt, miszerint a flotta a hadsereggel ellentétben sértetlenül, veszteségek nélkül elérte célját. Ez az adott időben és körülmények közt jelentős

eredménynek és felfedezésnek számított. Nearkhosz ott ült Alexandrosz mellett halálos ágyán, és újra és újra elmesélte a történetet.

324 januárjában Alexandrosz elindult expedíciójának utolsó szakaszára, a 800 kilométer távolságban levő Perszepoliszba. Észak felé, Szirdzsanig a mai út vonalán haladhatott; onnan nyugatra fordultak a Neirizbe vezető régi, kisebb forgalmú úton, onnan pedig Perszepoliszba és Paszargadaiba mentek. Egyes források szerint Perszepolisz felégetett romjai láttán Alexandrosz már sajnálta korábbi tettét.

## A SZÚZAI MENYEGZŐ

324 februárjának végén, hat évvel azután, hogy onnan keleti hadjáratára indult, Alexandrosz ismét Szúzába érkezett. Hamarosan nyugtalanság ébredt a tisztek és a legénység körében is. A háborgás oka az egyre növekvő mértékű elkeletiesedés, az új, perzsa csapatoknak való kedvezés, a perzsa szokások és viselet átvétele és Alexandrosz egyre növekvő despotizmusa volt. Ekkorra Alexandroszt a cimborák és hízelgők szűk, kiváltságos köre vette körül, s ezért igen magabiztos maradt. Makedónia régen elfelejtődött. Alexandrosz világának központja lélektani és politikai értelemben is Babilon lett. Semmi jelét nem mutatta, hogy fontolgatná a Görögországba való visszatérést. Új világ s egy Babilon felé kúszó szörnyeteg volt születőben.

Mindez a szúzai palota nagy fogadótermében rendezett pompás tömegesküvőben érte el csúcspontját, ahol körülbelül nyolcvan-száz makedón tiszt perzsa és méd lányokat vett feleségül, perzsa rítus szerint. Alexandrosz és Héphaisztión Dareiosz lányait vették nőül, akik még Isszosznál kerültek a királyi sátorba, és görög nevelést kaptak. Tízezer katonát is erre kényszerítettek; tudatos kísérlet volt ez arra, ahogy mondták, hogy a két nép kapcsolatát szorosabbra fűzzék. (Valószínűbb azonban, hogy új uralkodó osztályt teremtsenek Perzsiában, olyanokat, akik ide, és nem Makedóniához kötődnek. A tömeges esküvőről még most is keserűen nyilatkoznak a zoroasztriánusok Iránban, ahol úgy tartják: „Alexandrosz akaratuk ellenére kényszerítette férjhez lányainkat”.) Becslések szerint az expedíció ideje alatt a hadifogoly nők 10 000 gyermeknek adtak életet.

Alexandrosz legkedvesebb barátja, Héphaisztión azonban egyre népszerűtlenebb lett. Soha nem gyűlölték még ennyire. Az ő számára hozták létre a nagyvezéri posztot. A pártfogás, a kivételezés és a megvesztegetés terén nem ismert határt. Ő volt a birodalom második leghatalmasabb embere, Alexandrosz valószínű utóda, ezért különösen az idősebb makedón tisztek gyűlölték. Alexandrosz azzal igyekezett elvenni a békétlenkedés élét, hogy kifizette 10 000 veterán járandóságát, és hazaküldte őket. Úgy tartotta, jobb megszabadulni tőlük, mintsem

megpróbálja más belátásra bírni az elégedetlenkedőket. Ezzel egy időben levelet küldött a görög városállamok szövetségének, a görög ligának, melyben bejelentette igényét, hogy istenként ismerjék el. (E gesztus gúnyolódást, félelmet és megvetést váltott ki Athénban.)

Az idő kegyetlenül, haladt előre. 324 februárjában Alexandrosz elhagyta Szúzát, és Dél-Irakba ment, ahol a Perzsa-öböl csúcsánál új várost, új Alexandriát alapított. Aztán csáklyás, evezős hajón felvitette magát az Eufráteszen, a „nagy babiloni ingoványon" át, melyet 1991 után Szaddám Huszein lecsapoltatott és kiszáríttatott. Alexandrosz elhajózott az ősi Ur városa mellett, melynek környékén Nabú-kudurriuszur király és az utolsó babiloni dinasztia sírjai magasodtak. (A széljárta sivatagban az egyik, csillag alakú, égetett téglából rakott síremlék még mindig 30 méterre magasodik Uruk város hatalmas rommezejével szemben. Az ősi babiloni város Alexandrosz utódainak idején görög *polisz* volt.)

Babilon északi részén, Opisznál a hadsereg újra fellázadt, s ezt a lázadást alig sikerült leverni. A hosszú ideje szolgáló veteránjaival való dühödt veszekedés hatására Alexandrosz azzal fenyegetőzött, hogy új hadsereget szervez, melybe csak irániakat toboroz. A keserű szóváltás régi sebeket tépett fel. „Ha nem lennének a régi, kipróbált katonák, mint Arrhaideosz, még mindig Halikarnasszosz előtt rostokolnál!" – üvöltötte valaki a katonák közül. Alexandrosz erre ott, a nyilvános gyűlésen leugrott az emelvényről, kiemelte onnan azokat, akiket megjegyzett magának szájaskodásuk miatt, és azonnali kivégzésre ítélte őket. A nyár közepén még mindig forrongott az elégedetlenség. Alexandrosz ekkor a Szúzai-síkság forrósága elől Biszitun városán át Hamadánba (Ekbatanába), a Nagy Király nyári rezidenciájába vonult. Itt teljesedett be a sorsa.

Ókori forrásaink azt írják, hogy ekkorra a hadseregben egyre nyomasztóbb és széthúzóbb lett a hangulat. Ránk maradt egy korabeli szövegtöredék, mely bepillantást enged Alexandrosz lelkiállapotába. A szöveget Alexandrosz titkára, Kardiai Eumenész írta (bár az, hogy Eumenész miért írt ilyen szöveget, találgatásokra ad okot). A töredék októberben keletkezett. Alexandrosz utazott, talán a Biszituntól Hamadánig tartó hétnapos úton lehetett:

> *A hónap hetedik napján Eumeosszal ittak; a hatodik napon ivás után aludt, csak annyi időre volt ébren, míg megbeszélte parancsnokaival a következő napi menetelés részleteit: azt mondta, korán kell indulni. A hetedik napon Perdikkasszal mulatozott, és megrészegedett, olyannyira, hogy a nyolcadik napot átaludta. A hónap tizenötödik napján ugyanígy italozott, és kihagyta, átaludta a következő napot, ahogy nagy ivászatok után szokása volt. Huszonnegyedikén Bagoasszal vacsorált*

> [valószínűleg egy szép perzsa eunuchhal, akivel a király intim viszonyt ápolt]. *Bagoasz háza egymérföldnyire volt a palotától* [nyilvánvalóan már Ekbatanában]; *itt huszonhatodikáig pihent* [azután az ivászat után két napig aludt]. *Ebből két dologra lehet következtetni: vagy maga Alexandrosz tett kárt magában azzal, hogy a hónap oly sok napját töltötte italozással, vagy azok, akik ezt írták róla, köztük* [titkára] *a kardiai Eumenész, hazudnak.*
>
> Aelianus

Ezt a helyzetet más források is megerősítik, némelyik szerint elképesztő ivóversenyeket rendeztek. Az egyik ilyen versenyt követően Alexandrosz számos közeli barátja meghalt. A király ekkor már legalább annyit volt részeg, mint józan, az ivászatok után egyre gyakrabban és hosszabb ideig aludt. Mint Plutarkhosz írja: „Miután az ivásnak vége volt, megfürdött, és gyakran másnap délig aludt; néha egész nap nem ébredt fel.” Ezek az információk Alexandrosz belső köreiből való emberek bizalmas megjegyzései, akik feljegyezték a király utolsó évének eseményeit, és minden bizonnyal igazak. Nem olyan emberről szólnak, aki sokat tesz testi erejének megőrzése érdekében, és nem is olyanról, aki irányítani képes a sorsát. Orvosai biztosan nagyon aggódtak. Miután saját szervezetével éveken át olyan mostohán bánt, a király megalomániáját és mániás depresszióra való hajlamát most az ital és az alkoholos pszichózis is gerjesztette. Mélyen gyökerező bizonytalansága sohasem, még hatalma teljén sem csillapodott; sőt, okkal hihetjük, hogy a hatalomtól csak fokozódott.

## NEMESZISZ: „ÍGY MÚLIK EL…”

Ekbatana a végkifejlet helyszíne. Ez az a város, ahol Alexandrosz titkos szervezése és rendelése szerint megölték Parmeniónt, apja, Philipposz király legfőbb segítőjét. (Még mindig voltak a seregben a régi gárdából olyanok, akik ezt nem felejtették el.) Ekbatana, Perzsia legmagasabban, 2000 méteres tengerszint feletti magasságban levő városa a Közép-Ázsiából a Földközi-tenger vidékére vezető út, a későbbi Selyemút mellett volt. Az ókori szerzők fantasztikusan gyönyörű városról, ezüsttetejű templomokról, aranyozott cédrusfa oszlopú palotákról, masszív városfalakról és gyönyörű kertekről írnak. A sors vagy ellenségei október–novemberben itt fordultak Alexandrosz ellen.

A viszálykodás folytatódott, majd hatalmas lakomákat és atlétikai versenyeket rendeztek a városon kívüli katonai táborban; aztán nagy ivászat vette kezdetét, ami után Héphaisztión, mivel „mértéktelenül” és „nem helyénvaló módon” ivott, megbetegedett. (Ezek után nem igazán tudjuk, mi számít nem helyénvaló módú ivásnak.) Nem tartotta be orvosai

utasítását, és továbbra is ivott. Alexandrosz még vissza sem ért a játékokról, Héphaisztión már halott volt. A király fájdalma nem ismert határokat: mély gyásza gyerekkori élményekből, homéroszi hősöket utánzó ifjúi versengésből táplálkozott. Alexandrosz egy napon és egy éjszakán át Héphaisztión testére borulva feküdt, sírva gyászolta barátját. Levágta a haját, ahogy az *Iliász* szerint a hős Akhilleusz is tette, amikor szeretett barátja, Patroklosz meghalt. A lovak farkát és sörényét is lenyírták. A szerencsétlen orvost, Glaukoszt keresztre feszítették. Az orvosok istenének, Aszklépiosznak ekbatanai templomát lerombolták (még az isteneknek is bűnhődniük kellett).

Mit jelent ez? Kétségtelen, hogy Alexandrosz arra a szövegrészre emlékezett, amit Homérosznál az Iliászban Akhilleusz mond: „ …mégis, mit használ, hisz a drága barát oda van már, / Patroklosz, kit a többi fölött legtöbbre becsültem, / s mint magamat; …” Alexandrosz ismerhette talán Aiszkhülosz változatát is, amely Akhilleusz és Patroklosz viszonyát erotikus szenvedélytől fűtött, igen személyes kapcsolatnak írja le. Talán éppen Aiszkhülosz Akhilleusza mutatja meg legpontosabban Alexandrosz és Héphaisztión valódi kapcsolatát: „Értem sírjatok élők, ne a holtért, én vagyok az, akinek mindene elveszett […] mondanom nem szégyen […] Nem számított neked, ó, csókokért háládatlan, ahogy szűzen felszenteltük combjainkat […] és vággyal egybefonódtak.”

Nem tudjuk pontosan, milyen viszony volt Alexandrosz és Héphaisztión között, de talán Aiszkhülosz fenti sorai hűen mutatják, hogyan érezhetett a király barátja iránt. Legvalószínűbb, hogy homoerotikus férfibarátságban éltek. Gyerekkoruk játékai, a homéroszi hősök epikus történetei váltak valósággá, hiszen Héphaisztión is igazi hős volt. A hosszú dicstelen, illetve a rövid, de dicső élet közti választást már régen eldöntötték. És Alexandrosz alteregója most halott.

Hatalmas, ötszintű halotti máglyát terveztek Héphaisztiónnak Babilonban. Az aranyló sasokkal és kígyókkal díszített, lobogó zászlókkal, életnagyságúnál nagyobb katonaszobrokkal s 240 aranyozott szoborral ékesített máglya 10 000 talentumba kerülhetett. Alexandrosz elküldetett Szívába is, hogy megkérdezze, lehet-e Héphaisztiónt istenként tisztelni. Ám Amonnak ez már túl sok volt, így udvariasan, de nagyon határozottan nemet mondott. (Azt üzente: éppen elegendő lesz a hőskultusz.) A hekatombára, száz állat feláldozására sosem került sor, ám a halotti máglya maradványait régészek feltárták Babilon északkeleti részén. Az égett törmelékkel borított nagy téglaalapzatot a görög színház közelében találták meg, a város egy nyitott területén, ahova a görög időkben az építési törmeléket hordták. Ez a hely most a Szaddám Huszein megalomániás terveként rekonstruált város zsúfolt nyomornegyede. Jól illene a történethez, ha itt lenne Héphaisztión végső nyughelye. A történet egyik legszimpatikusabb karaktere, Héphaisztión iránt

Alexandrosz nem szűnő szeretetet táplált. Egy forrás szerint ennek oka egyszerű. A király állítólag egyszer kijelentette: „Mások azért szeretnek, mert én vagyok a király. Héphaisztión önmagamért szeret.”

A történet furcsa adaléka talán más megvilágításba helyezi Alexandrosznak Héphaisztión iránti szenvedélyes rajongását és rendkívüli gyászát. Nincs bizonyíték arra, hogy Alexandrosz valaha is különösebben sóvárgott volna nőkkel való szexuális kapcsolatra. Azt mondják, Memnon özvegye, Barsziné volt az első nő, akivel nemileg érintkezett. De Roxane valószínűleg nagyon fiatal lány volt, és feltehetően szépségével ragadta meg a királyt, aki barátainak rosszalló megjegyzései ellenére feleségül vette. A Héphaisztión halálát követő hónapban Roxane gyermeket fogant Alexandrosztól, ez a fiú lett Alexandrosz egyetlen törvényes örököse. Mint Plutarkhosz írta: „Azt szokta mondani, hogy az alvásból és a nemi érintkezésből tudja leginkább, hogy halandó, mert az emberi természet gyengeségét a fáradtság és a gyönyör okozza…”

Miután letöltötte barátja halálának gyászidőszakát, Alexandrosz újra visszatért a régi kerékvágásba. A tél közepén hadjáratot folytatott a kosszéiek, a Zagrosz-hegység nomádjai ellen. „Gyászában háborúval vigasztalódott, de úgy, mintha emberek ellen menne hajtóvadászatra…” – írja Plutarkhosz. Szörnyű kijelentés. „…a kosszaiszok népét valósággal kiirtotta, a serdült fiataloktól kezdve az egész népet lemészároltatta; ezt nevezték el Héphaisztión halotti áldozatának.” Emberi áldozat Héphaisztión szellemének, ahogy Akhilleusz is trójai ifjakat áldozott fel Patroklosz sírja fölött. Vér a szellemeknek.

## „BABILONBAN BÚCSÚZUNK…”

Az év végén Alexandrosz újra keletre ment, Perzsiából Babilonba: „…könnyű meneteléssel, gyakran megállva, hogy a had kipihenje magát” – írja Diodorus. A sorok között olvasva ugyanazt a történetet láthatjuk, amit Eumenész is említ: késői felkelés, kihagyott napok, heves tivornyázás után átaludt nappalok. Itt (mint Arrianosz, Curtius és Plutarkhosz egybehangzóan írja) a történet sorsszerű lendületet vesz; legalábbis így igyekeztek beállítani Alexandrosz történetírói a ránk maradt irodalmi feldolgozásaikban.

Vagy lehet, hogy a sorsszerűség utólagos belemagyarázás? Valóban annak tűnt akkor? Vagy Alexandrosz visszatérése Babilonba kortársai szemében egyszerűen annak a jele volt, hogy gyorsan átrendezi a hadsereget, mielőtt új terveibe fogna? Követek jöttek nyugatról. Izgalmas új tervekről beszéltek, hogy expedíciót vezetnek Karthágóba, Rómába, és meghódítják a Földközi-tenger nyugati medencéjét. Talán hallotta hírét, hogy egy görög kapitány felfedezőutat tett a Balti-tengeren, Izlandon, és körbehajózta a Brit-szigeteket. Vajon azt tervezte, hogy perzsa katonákból

új expedíciót szervez, és visszamegy a Beasz folyóhoz, onnan pedig a Gangeszig? Nem tudjuk, nem tudhatjuk.

Ez az utolsó év optimista tervezéssel telhetett. Az is bizonyos azonban, hogy a történelem hullámaiban a szerencse néha igen hirtelen leáldozik; elhagyja a szerencsés hadvezért, és az események oly irányt vehetnek, hogy úgy tűnhet, sorsszerűen követik egymást. S Alexandrosznál és belső baráti körénél alig lehetett volna a sorsszerűség és a végzet dolgaira fogékonyabb embereket találni. Tény, hogy meteorként emelkedő szerencséjű kezdeti éveikben. Delphoiban, Gordionnál és Szívánál ügyesen manipulálták a kedvező ómeneket. De ez szükségszerűen az ellentétes erők iránt is gyanakvóvá tette őket. Ebben a megvilágításban nézve, a Beasz folyónál kitört engedetlenségtől kezdve (a propagandisták minden erőfeszítése ellenére, hogy a Makran-sivatagi katasztrófát a sors beteljesedésének klisséjébe illesszék) az események rosszat sejtető irányt vettek. A király oly sokáig emelkedő csillaga már hanyatlott.

Mielőtt elhagyta Perzsiát, rossz ómenek mutatkoztak. A már hetvenhárom éves indiai bölcs Kaliana, aki Alexandrosz kíséretébe állt, megbetegedett. Felismervén, hogy halála közeleg, bejelentette, hogy indiai szokás szerint máglyán áldozza fel magát. A látványt sosem felejtette el a közelben álló makedón vezérkar. Mielőtt a máglyára lépett, Kaliana elbúcsúzott Alexandrosz barátaitól, de magának a királynak komoran azt mondta: „Babilonban búcsúzunk…” Aztán (legalábbis később így mondták), mielőtt a király Babilonba ért, kaldeus bölcsekkel találkozott, asztrológusokkal, akik félrevonták, és könyörögtek neki, hogy ne menjen tovább, mert istenük, Baál azt sugalmazta nekik, hogy ebben az időben királynak a városba menni végzetes. „Ne menj nyugatra! Menj vissza keletre!” – mondták.

Némi habozás után Alexandrosz átlépte a babiloni határt, és Borszippa városától 15 kilométerre délre vert tábort. (Borszippa ősi város, a görög történészek körében a kaldeus asztrológusokról híres. A város nagy zikkuratjának romjai ma is láthatók; hatalmas, az Eufrátesz síkságán magasodó agyagtégla építmény.) Mindez azonban Alexandroszra nem jellemző határozatlanságot mutat: az ember, aki olyan biztonsággal hozott döntést például a Perzsa-kapunál és Aornosznál, hirtelen nem tudja eldönteni, bemenjen-e fővárosába vagy sem.

Megtanácskozta a dolgot kíséretével, akik igyekeztek meggyőzni, hogy ne vegye figyelembe a figyelmeztetést, és ami ennél is fontosabb, állítsa helyre önbecsülését. A szkeptikus és ateista Anaxagorasz, aki indokot talált Kleitosz meggyilkolására, és ezzel kizökkentette a királyt önvádrohamából, azt tanácsolta, hogy felejtse el az ómeneket és az összes értelmetlen humbugot. Szesztől merített bátorságában Alexandrosz elhatározta, hogy mégis bevonul Babilonba. De nem feledkezhetett meg

az ómenekről. Amint a városba lépett, a falakon ülő varjak összeverekedtek, ami az istenek rosszallásának csalhatatlan jele. Aztán a király egészségéért bemutatott áldozati állat máján nem volt lebeny, s ez igen baljós előjel, vallotta be a jövendőmondó, amikor Alexandrosz erővel próbálta rábírni, hogy mondja meg az igazat. Ezeket a jeleket már nem lehetett másképp magyarázni.

Aztán bekövetkezett a legnyugtalanítóbb esemény, melyről a görögök így mesélnek: egy napon, amikor a király az atlétikai játékok után a versenyre vetkezetten belépett a trónterembe, egy ismeretlen, félbolond fiatalembert talált a trónján; a férfi királyi ruhában, a királyi diadémmal a fején, csendben ücsörgött. A király jelenlétében vallatták ki, de jó ideig semmit sem mondott, aztán magához tért, és azt mondta, hogy a tengerparttól idáig bilincsben hozták, állítólag valami bűnt követett el. „Szerapisz istennő oldotta meg láncait, ő sugallta, hogy idejöjjön és ezt tegye." Amikor Alexandrosz meghallotta a történetet, jósaival konzultált, és arra jutottak, hogy a fiatalembert ki kell végezni.

Mit jelent ez a rosszat sejtető, sötét történet? Babiloni kontextusba helyezve még sötétebb jelentése van, ám ezt a későbbi görög írók már nem érzékelték. Azt mondják, hogy nem sokkal a király halála előtt az előjelek olyan iszonyúak voltak, hogy a babiloni papok elvégezték a „király helyett király" rítus ősi szertartásait. A katasztrófa elkerülése érdekében a törvényes uralkodó ideiglenesen elhagyta trónját, és helyébe egy „dublőrt", bűnbakot, bűnözőt ültettek, akinek át kellett vennie az igazi király rossz karmáját; s az asztrológusok által megszabott rövid ideig uralkodott, majd kivégezték. A tény, hogy Alexandrosz jóváhagyta a fiatalember kivégzését, arra utal, hogy megértette a rítus lényegét, és egyetértett vele.

Ha jól értelmezzük, ez a megdöbbentő mese csak megerősíti, hogy a király életének utolsó napjaiban Alexandroszra és szűkebb társaságára a babona és a félelem sötét felhője ereszkedett. Számos példát idézhetnénk napjainkból is olyan legfelsőbb vezetőkről, akiket annyira megrontott a hatalom, hogy teljesen elrugaszkodtak a valóságtól. A fiatalember halála miatt „…elkedvetlenedett, nem bízott az istenek kegyében, és barátaival szemben is gyanakvó lett" – mondja Plutarkhosz. Alexandrosz ekkor már gyakran őrült dührohamokban tört ki. Egy alkalommal egyik régi társa fejét verte a falba; annyira félt a természetfölötti erőktől, annyira kimerült volt és annyira rettegett, hogy minden furcsa vagy szokatlan jelenséget, a legközönségesebb eseményeket is baljós előjelnek hitte, ezért a palotában hirtelen csak úgy hemzsegtek a jósok, áldozópapok, a tisztító szertartások mesterei és a jövendőmondók.

## ALEXANDROSZ UTOLSÓ NAPJAI

Semmi sem jelenthetett határt Alexandrosz tivornyázásainak, még az sem, hogy Roxane gyermeket várt. Sőt, ez mintha további ivásra sarkallta volna, hogy elfeledkezzen valós helyzetéről. Májusban pazar lakomát rendezett Nearkhosz tiszteletére, és kétnapi ivás után lázas lett. Tomboló lázának csillapítására egyre többet és többet ivott; delírium vett rajta erőt, félrebeszélt. Utolsó napjait Arrianosz írja le, Plutarkhosz munkája alapján. A leírás az egykori beszámolók kötelező stílusában íródott: lakonikus, részletező, közvetlen, és nagyban különbözik az öntömjénező hivatalos leírásoktól. Plutarkhosz szerint: „Ezeket a részleteket majdnem mind szóról szóra meg lehet találni az udvari krónikákban…” Ez az ókori világ egyik legdrámaibb történelmi feljegyzése:

> *Daisziosz hónap tizennyolcadik napján [május 29-én] a fürdőszobában aludt, mert lázas volt. Másnap fürdő után a hálószobájába ment, és a napot Médiosz társaságában kockajátékkal töltötte, majd este megfürdött, áldozott az isteneknek, egy keveset evett, s egész éjszaka lázas volt. Huszadikán fürdő után szokása szerint ismét áldozott, majd lefeküdt fürdőszobájában, s Nearkhosszal és társaival töltötte az időt, hallgatva elbeszélésüket a hajóutakról és a nagy tengerről. Huszonegyedikén ugyanígy telt el a nap; láza fokozódott; az éjszakát rosszul töltötte, és másnap is heves láz kínozta. Ezután átvitette magát a nagy fürdőmedencéhez, ahol lepihent, és hadvezéreivel megbeszélte a megüresedett parancsnoki állások dolgát, hogy azokat érdemes férfiakkal töltsék be. Huszonnegyedikén magas láza volt, és úgy kellett odavinni az oltárhoz, hogy áldozzon; ekkor a legmagasabb beosztású vezéreknek megparancsolta, hogy tartózkodjanak a királyi udvarban, a taxiarkhoszoknak és a pentakosziarkhoszoknak pedig, hogy kint töltsék az éjszakát. Huszonötödikén átszállították a palotának a folyó túlsó oldalán levő részébe; itt egy rövid ideig aludt, de láza nem enyhült, és midőn vezérei bementek hozzá, nem tudott megszólalni. Ugyanez történt huszonhatodikán is. Emiatt a makedónok azt hitték, meghalt; nagy lármával az ajtók elé vonultak, és szidalmazni kezdték bizalmas híveit, amíg erőszakkal keresztül nem vitték akaratukat. A kitárt ajtókon át, egyenként és khitónban mindnyájan elvonultak ágya mellett.*

(Arrianosz élénk részletet ad hozzá, ami igaznak tűnik: „Semmi sem tarthatta vissza őket, hogy még egyszer, utoljára láthassák, szinte mindenki gyászolt, és elkeseredett zavarodottság vett erőt rajtuk a gondolatra, hogy meghalhat a király. Alexandrosz szótlanul feküdt,

miközben az emberek elvonultak előtte; felemelte a fejét, és tekintetéből lehetett látni, hogy mindenkit felismert.” )

> *Ugyanezen a napon Püthónt és Szeleukoszt elküldték a Szerapeionba, megkérdezve, hogy átszállítsák-e Alexandroszt, de az isten azt felelte, hagyják ott, ahol van. Huszonnyolcadikán estefelé meghalt.*

Alexandrosz még nem töltötte be a harmincharmadik évét.

> *Mérgezésre közvetlenül a halála után nem gondolt senki, de öt évvel később, állítólag besúgás alapján, Olümpiasz többeket kivégeztetett, és a már régebben meghalt [pohárnok] Iolasz hamvait kiszóratta sírjából, mintha ő adta volna be a királynak a mérget. Némelyek azt állítják, hogy a gaztett elkövetését Arisztotelész sugalmazta Antipatrosznak, és általában azt mondják, hogy a méreg tőle származhatott…*

Nem meglepő, hogy az ismert világ nagy része felett uralkodó király halála után számos történet keringett. Hamarosan eljutott a hír Athénba, hogy Iolasz lehetett az, aki megmérgezte a királyt, ezért Démoszthenész, a szónok javaslatára az athéniak megszavazták, hogy a város köszönetét fejezze ki neki. Különösen részletes történetek maradtak ránk, miszerint sem Alexandrosz, sem Héphaisztión nem természetes halált halt. Az egyik történet szerint egy makedón tiszt volt jelen mind az ekbatanai, mind a babiloni halálesetnél. Amikor Alexandrosz visszatért Indiából, ez a tiszt, attól félvén, hogy a következő tisztogatási hullámnak ő is áldozatul eshet, jövendőmondóhoz fordult, megtudakolni, mit tegyen. A jövendőmondó azt mondta neki, ne aggódjon, mert Héphaisztión és Alexandrosz hamarosan meghal. Héphaisztión néhány nappal később halott volt, Alexandrosz egy év múlva halt meg, mindketten megmagyarázhatatlan magas lázban, miután elegyítetlen bort ittak. (Orvos és gyógyszerész szakértők véleménye szerint a tünetek lassan ható sztrichninmérgezésre utalnak; lehet véletlen egybeesés, de lehet, hogy nem az: éppen Arisztotelész botanikus barátja, Theophrasztosz írja le a sztrichnin felhasználását és adagolását, hozzátéve, hogy „keserű ízének elfedésére a legjobb módszer, ha elegyítetlen borba keverjük”.)

Későbbi történetek arról is szóltak, hogy halálában Arisztotelésznek is része van, mivel felismerte, hogy szörnyeteget nevelt. Erről Plutarkhosz csak ennyit mond: „Arisztotelészt kezdetben, mint maga mondja, nem kevésbé szerette apjánál, mert apja adta neki az életet, de Arisztotelész arra tanította meg, hogyan kell nemesen élni; később azonban többé-kevésbé gyanakvó lett iránta, nem tett ugyan semmi rosszat vele, de az

iránta érzett gyengédsége már nem volt annyira bensőséges; ebből tűnt ki, hogy mennyire elidegenedett tőle.” Erről, mint Alexandrosszal kapcsolatban annyi másról sem, soha nem fogjuk megtudni az igazat.

Az alkoholizmus okozta májkárosodás és a mérgezés tünetei igen hasonlóak. A mai tudósok többsége nem fogadja el a mérgezéselméletet, bár néhányan azt az eshetőséget sem tartják elhanyagolhatónak, hogy valakinek érdekében állhatott Alexandroszt és Héphaisztiónt eltenni láb alól. Alexandrosz halálának okaként más lehetőségek is felmerültek: a Multánnál elszenvedett sebesülés következtében fellépő mellhártyagyulladás, a mértéktelen alkoholfogyasztás miatt erősebben támadó tífusz – még a nagy gyász okozta trauma is. De mint mindig, a bizonyítékokat úgy értelmezzük, hogy azok korunk aggodalmaiba illeszkedjenek. Számunkra nem is olyan valószerűtlen, hogy Alexandroszt egy csalódott és elkeseredett tisztekből álló junta mérgezte meg. A király számos egykori barátja és fegyvertársa elborzadt azon, amit látott. Iszonyattal szemlélték Alexandrosz elkeletiesedő különcségét, gyilkos tombolását, és ami a legrosszabb, egyre erősebben hangoztatott követelését, hogy istennek tekintsék. Számukra Alexandrosz öntörvényű, kiszámíthatatlan zsarnokká lett. Mint Alexandrosz tanára, Arisztotelész maga mondta: „Senki nem veti magát alá önként ilyen hatalomnak.”

Makedónként „nagy tetteket vitt véghez, nagyobb tetteket, mint előtte bármely makedón, és nagyobbakat, mint az utána következő nemzedékek makedónjai” – írta Diodorus az időszámításunk előtti első században. Hatalmas vagyonokat szerzett, birodalmat épített, meghódította a fél világot. Máshol azonban kevesen siratták. Amikor halálának híre Athénba ért, Demadész, a szónok így kiáltott fel: „Alexandrosz halott? Lehetetlen. Ha halott lenne, az egész világot ellepné holttestének bűze.”

És Alexandrosz? Mire gondolhatott halála előtt? Sosem tudjuk meg, mi húzódott meg utolsó hónapjainak önpusztító viselkedése mögött. Tényként csak annyit tudunk, amit Plutarkhosz ír: a király tanácstalan volt, mihez kezdjen élete hátralévő részében.

## ALEXANDROSZ HALÁLA UTÁN

Ki legyen Alexandrosz utóda? A hadvezetés Alexandrosz halálos ágyához gyűlt, hogy megtudják, kit rendel utódjának a király. Azt mondják, halála előtt néhány szó erejéig még meg tudott szólalni. Elképzelhetjük, ahogy ott álltak, az Eufráteszre néző szobában, tikkasztó nyári hőség vibrál Babilon sík földje felett, a palota magas téglafalai ontják a meleget; enyhe szellő fúj az alanti királyi kertek pálmaligetei felől, enyhén mozgatja a szélfogókat. Ptolemaiosz, Szeleukosz, Nearkhosz és más tábornokok aggódó tekintete vette körül. Most, hogy biztosan meg fog halni, a legfőbb kérdés az volt: ki uralkodjon utána? Az ágy körül állóknak

egészen közel kellett hajolniuk, hogy meghallják a szót, amit Alexandrosz lázrohamában, halálhörgése közepette suttogott: *kratiszto* – a legerősebb. Nyilván. Mi mást várhattunk volna tőle?

A testet bebalzsamozták, de a gyászkocsit, ami Makedóniába vitte volna, Ptolemaiosz eltérítette; ő Alexandroszt mindenáron Egyiptomban akarta eltemettetni, mert a halála utáni hatalmi harcban ez az országrész jutott neki. Minden bizonnyal Alexandrosz kifejezett kérése volt, hogy „atyja mellett”, a szívai szentélyben temessék el, de első temetése a régi fővárosban, Memphiszben volt. Később a koporsót átvitték első városába, Alexandriába, ahol a Szerva, a legfőbb útkereszteződés közelében helyezték nyugalomra. Itt az évek során számtalan zarándok kereste fel. (Az a nemrégiben elterjedt hír, miszerint megtalálták a sírját a Szíva-oázisban, nem igaz.) Alexandrosz sírjáról az utolsó adatunk az időszámítás utáni negyedik századból való, de a sír pontos helyét még nem sikerült azonosítani. A hagyomány szerint a Szerva közel volt ahhoz a helyhez, ahol később a „kétszarvú” Dániel próféta mecsetjét építették fel; s nem messze attól, ahol az utolsó fáraó, Nektanebo vízmedencének használt szarkofágját megtalálták. (Ez most a British Museumban van.) Egyesek szerint Alexandrosz koporsóját ebbe illesztették. Nemrégiben a keleti kikötőben végzett jelentős víz alatti feltárások eredményei arra utalnak, hogy a paloták és királyi sírok sokkal keletebbre lehettek. Ebben az esetben lehetséges, hogy a város keleti negyedében, egy gondozatlan régi görög temetőben talált gyönyörű hellenisztikus mauzóleum alabástromrészlete jelzi Alexandrosz utolsó nyugvóhelyét. Méltó talán, hogy maradjon valami emléke ebben az első Alexandriában, mely a görögök számára – ahogy a költő, Konsztantinosz Kavafisz mondta – mindig is „az emlékezés fővárosa” marad.

Ami a történet többi szereplőjét illeti, rengetegen meghaltak a Balkán és India közötti nagy úton, ahogy azt Koinosz is felrótta a Beasz folyónál. (Köztük ő maga is, ahogy Dareiosz, Besszosz, Kalliszthenész és még sokan mások.) Mások a király halála utáni ádáz viszálynak estek áldozatul. A király szeretőjét, Barszinét, és fiát, Héraklészt megölték; Roxane és fia 313-ig élt, akkor őket is meggyilkolták; Alexandrosz második feleségét, Sztateirát, Dareiosz lányát addigra Roxane ölte meg. A király félelmetes anyja, Olümpiasz is meghalt a makedón polgárháborúban. Egyesek azonban soha nem látott vagyonokra tettek szert. Ptolemaiosz Egyiptom királya lett, dinasztiájának utolsó tagja Kleopátra királynő, Egyiptom utolsó görög anyanyelvű uralkodója. Szeleukosz és baktriai felsége, Apama, nagy királyság felett uralkodott Babilonban. Ők és utódaik visszaállították Babilónia régi dicsőségét. Baktriában és India északnyugati részén még háromszáz évig görög eredetű királyok (mint maharadzsák) pénzt verettek. A hódítókból dinasztiaalapítók lettek.

# ALEXANDROSZ KÜLDETÉSE

Alexandrosz története egyrészt vér és borzalom, de mint az a történelem folyamán oly gyakran előfordult, a háború hatalmas energiákat szabadított fel, s felgyorsította a változás ütemét. A következő évszázadokban a görög kultúra csodálatos utóélete következett Ázsiában és Indiában. E hatalmas események élénkítő hatására új világok, új szárazföldi és tengeri útvonalak nyíltak meg, kapcsolatok alakultak. Püthagorasz tétele például néhány évtizeddel Alexandrosz halála után eljutott már Kínába is.

Szülőföldjéhez közelebb, a Közel-Kelet városaiban Alexandrosz utódai óriási fejlődést indítottak el. Ur városában például hosszú története folyamán ekkor volt a legnagyobb a népesség, és ez időszak alatt pezsgő élet folyt az ősi településen. Hatalmas templomokat építettek, melyeknek patrónusai közt, a feliratok tanúsága szerint, egyaránt találunk görög és helyi neveket, akik hatalmas pénzforrások felett rendelkeztek. A gazdasági fellendülés minden bizonnyal a Földközi-tenger, a Perzsa-öböl és India ott összefutó kereskedelmének köszönhető… Ptolemaiosz uralkodása alatt Egyiptom is késővirágzásnak indult, itt is hatalmas templomokat építettek, s élénk városi élet folyt; különösen Alexandriában, melyet alapítója a „világ városai közt a legelső”-nek szánt. A konzervatív Egyiptomban görög betelepülők generációi vették át a helyi szokásokat, váltak egyiptomivá; Alexandrosz, aki a messzi Tádzsikisztánban és Pandzsábban is várost alapított, éppen ezt remélte.

A görög expanzió Alexandrosz halálával nem ért véget. Az időszámításunk előtti második században a hellenisztikus kor jelentős tábornoka, a mai Afganisztán területén született Menandrosz hadjáratot vezetett a Gangesz mentén, meghódítva és feldúlva Koszambi, Benáresz és Patna városokat, ezért sokak „Alexandrosznál is nagyobbnak” tekintették. Menandroszt azonban végül India hódította meg; buddhista lett. Ám az északnyugati határvidéken és Afganisztánban alapított királyságok az időszámításunk szerinti első századig fennmaradtak, akkor is, amikor Makedóniát már legyőzték a rómaiak. Ekkorra a görög hajósok megtanulták, hogyan kell a monszunidőszakokhoz igazodni az Indiai-óceántól a Vörös-tengerig vezető tengeri útvonalon, és a Római Birodalom kezdeti időszakában alexandriai kereskedők közvetítésével jutott indiai keményfa, illatszer és fűszer, kínai selyem Rómába, dél-indiai bors a Tiberis menti borsraktárakba. A görög kereskedelmi hajósok ebből a korból fennmaradt feljegyzései pontosan leírnak minden öblöt egészen a Gangesz torkolatáig. Dél-indiai tamil versekben említik, hogy Madurai utcáit görög kereskedők, zsoldosok és görög szobrászok tapossák. Mintha Alexandrosz korának energiái felhőként telepedtek volna a vidékre, új univerzumokat hozva létre.

A hellenisztikus, görög kultúra lett a közel-keleti kultúra alapja. Természeténél fogva kozmopolita civilizáció volt, és nem véletlen, hogy a következő évszázadokban három nagy világvallás (a kereszténység, a manicheizmus és az iszlám) született meg a hellenisztikus Közel-Keleten; mindegyik a görög, az egyiptomi, a zsidó és az iráni hagyományokból merített. Nem kap elég figyelmet az a tény, hogy a hellenisztikus kultúra volt az iszlám alapja is. De az iszlám számára meghódított földeken a muszlimok sokáig kisebbségben voltak. Egyiptom egészen a 10. századig keresztény ország volt; Irakban is erős keresztény és zsidó hagyományok alakultak ki, mindkettőnek lényeges kiegészítője a görög kultúra. Az iszlámra való áttérés lassú és hosszú folyamatként zajlott. A Közel-Keleten a hellenizmus maradt a kultúra egyik legfontosabb pillére egészen a 10. századig, amikor Bagdadban megkezdődött a görög szövegek arabra fordításának nagy korszaka. Görögök, zsidók és muzulmánok ültették át a szövegeket. A hellenizmus Arábiába is behatolt, ahol még a próféta kora után is találunk görög stílusú művészeti alkotásokat. Többek között Jordániában még a 8. században is hivatalos nyelv volt a görög; a mai Pakisztánban, Taxilában nyolcadik századi az utolsó görög felirat. A hellenisztikus gondolkodás olyan erőteljes volt, hogy hatása a görögök uralkodása utánra is kiterjedt, összetartozás-érzést alakított ki a Földközi-tenger és az Indus vidéke között. Talán nem véletlen, hogy a muzulmán hódítás keleti határa a 8. századig azonos Alexandrosz birodalmának határaival.

Mint láthattuk, Alexandrosz története és legendája a művészetben az egész birodalomban, az Atlanti-óceántól Kína határáig, a közép-ázsiai sztyeppéktől Etiópiáig elterjedt. Alexandrosz megítélése azonban korántsem egységes. Benáreszben, a Gangesz partján A. K. Narain indiai történész azt mondta nekem, hogy Alexandrosz nyomdokain járni szerinte annyi, mint az „erőszak lába nyomát követni”, és hogy a „görögök jöttek, láttak, de végül India győzött”. Taxilában, Pakisztán északnyugati határvidékén Ahmed Dani, a szubkontinens egyik legtekintélyesebb régésze ezt egészen másként látja:

> *A Kelet és Nyugat közötti nagyszerű kapcsolatban a görög tudomány, költészet, művészet és filozófia eljutott az indiai szubkontinensre. Volt persze rombolás, és emberek haltak meg miatta, de nagy dolgok következtek utána, amelyek előbbre vitték az emberiség fejlődésének történetét. A történelem, természeténél fogva, ilyen. Ebben az értelemben ez a nyugatiak és európaiak, de a muszlimok és indiaiak hagyatéka is. Alexandrosz nemcsak a görögöké, hanem az iszlám világé, Pakisztáné és Indiáé is. Mert hódítása a világtörténelem egyik legnagyobb eseménye.*

# MI LENNE, HA NEM HALT VOLNA MEG?

Azt mondják, voltak további tervei. Diodorus Siculus kezébe került egy nagyszerű dokumentum, egy lista, melyen a további tervek szerepeltek. A lista valószínűleg Alexandrosz titkárától, Eumenésztől származik. (Talán éppen abban a tikkasztó júniusban, Babilonban, a király utolsó világos pillanataiban, a láz szüneteiben jegyezték le.) Alexandrosz tervei a következők voltak:

Katonai tervek: Arábia maghódítása; 1000 nagyon nagy csatahajó építése Karthágó és a Földközi-tenger nyugati medencéjének meghódítására; hadiút kiépítése Észak-Afrikán át Alexandriától egészen Gibraltárig, kikötőkkel, katonai bázisokkal., fegyverraktárakkal. E tervek egyike sem valószínűtlen, többségüket igazolta a hagyomány. Alexandrosz bizonyosan tervezte a Nyugat meghódítását, „talán egészen a Brit-szigetekig” – mondja Arrianosz.

Új városokat is szándékozott alapítani, mégpedig úgy, hogy Ázsiából Európába telepít lakosokat, és viszont. Ez kísértetiesen emlékeztet egy valószínűleg hamisított levélre, melyet állítólag Arisztotelész írt Alexandrosznak, s melyben amellett érvel, hogy a perzsa uralkodó osztályt telepítsék át Európába, az eljövendő görög világhatalomhoz szükséges intézkedésként.

Végül gigantikus építkezési tervei is voltak: Héphaisztión síremlékének befejezése; hat kolosszális, világra szóló csodálatos templom építése Makedóniában és Görögországban, köztük a trójai Athéné-templom felújítása úgy, hogy az „az egész világon nevezetessé” váljon. Legérdekesebb és freudi szempontból legizgalmasabb építészeti terve az volt, hogy apja, riválisa, a néhai Philipposz király emlékére piramist emeltet, a gízai nagy piramisnál is nagyobbat. (Vajon a fiú végül elismerte apja tekintélyét, annak az apának a tekintélyét, akiről azt állította, hogy nem ismeri el fia nagy tetteit, „rossz szándékkal és irigységgel” viseltetik iránta?)

Az „utolsó tervek” oly emberfelettiek, oly hihetetlenek, hogy nehéz kételkedni bennük, és az ókori hagyomány egyáltalán nem vitatja. Kétségtelen, hogy Alexandrosz terveiben további hódítások szerepeltek. Az sem kétséges, hogy utolsó éveiben saját nagyságának gondolata valósággal rögeszméjévé vált. Nem pusztán az volt a szándéka, hogy felülmúlja, amit elődei elértek, hanem az, hogy az utókornak esélyt se hagyjon arra, hogy hozzá mérhessék magukat.

Alexandrosz építészeti és katonai eredményeit az utána következő generációknak és királyoknak sem sikerült fölülmúlniuk. (Az ilyen elképzelések az Ezeréves Birodalomhoz és Albert Speer terveiig vezetnek, aki megbízója számára át akarta építtetni Berlint.) A gízainál nagyobb piramis, a világ legnagyobb templomai, a Nyugat meghódítása. A

meghódított Ázsia munkaerejével és anyagi erőforrásaival Alexandrosz sikeresen hajthatta volna végre nagyszabású terveit.

Ezen túl minden „mi lett volna, ha” értelmetlen. Arnold Toynbee eljátszott a gondolattal, mi lett volna, ha Alexandrosz felépül betegségéből Babilonban: meghódítja a Nyugatot és Indiát, aztán 314-ben az egymással hadakozó kínaiakra ront, és egyesíti az egész Óvilágot. Toynbee elképzelte, milyen lenne, ha az egyesített világrend a hellenisztikus kortól napjainkig tartana; a gőzgépet az első századi Alexandriában találták volna fel, és a 1950-es évek nyugodt, polgári világát XXXV. Alexandrosz uralma alatt éltük volna meg! Ha a történelem ilyen egyszerű volna! De Toynbee elgondolásában alapvető igazság rejlik. Alexandrosz utolsó terveivel azt akarta elérni, hogy egyetlen utána következő nemzedék se alkothasson nála nagyobbat. Töredékesen fennmaradt valójukban csodáltatják magukat későbbi korok embereivel. Mint Shelley Ozymandiás című ódájában:

> *Egy messzi vándor jött, ki ős romok / felől regélt: A pusztán szörnyű két / nagy csonka láb áll. Arrább lágy homok / lep el egy kőarcot. Homloka setét. / A vont ajk vén parancsszóktól konok / s vad szenvedélye még kivésve ég / a hűs kövön, bár, mely véste, a kéz, / s a szív, hol dúlt e dölyf, temetve rég. / A talpkövön kevély igék sora: / „Király légy bár, jöjj és reszketve nézz: / nevem Ozymandiás, urak ura.” / Más semmi jel. A roppant rom körül / határtalan szélesre s hosszura / a holt homoksík némán szétterül.*

# EPILÓGUS

Alexandrosz nyomában tett utazásunk véget ért. Több mint 30 000 kilométert tettünk meg a szárazföldön busszal, terepjáróval, vonattal, teveháton, lóháton, öszvérháton és gyalog. Alexandriából hazafelé menet megálltam Nápolyban még egy utolsó találkozásra a makedón király emlékével. Elmentem a nápolyi múzeumba, a hellenisztikus tárgyakat bemutató zsúfolt termekbe; tömve vannak Görögországból rabolt szobrokkal és képekkel, melyek egykor pompeji gazdag házak díszei voltak. E falak között sétálni olyan, mintha a letűnt Brit Birodalom tárgyi emlékeit nézegetnénk. A portrék szigorú generálisokat, kormányzókat, merev felső ajkú körzetparancsnokokat, testes, érzéki szatrapákat, jó vágású, páncélos, az első világháború merész vadászbombázó pilótáihoz hasonlatosan lobogó sálas makedón tiszteket ábrázolnak. Háborús emlékek, furcsa kultuszok képei és a kor népszerű szobrai.

Ezeket nézegetve a mienkhez hasonló kor tárul elénk: kozmopolita, nemzetközi, öntudatos; az utánzó művészet, a szexualitás, az erőszak és a groteszk foglalkoztatja leginkább. Művészetüknek legextrémebb része ma Hollywoodban éli apoteózisát; a pergamoni oltáron látható dagadó izmok, extrém szenvedély, misztikus küzdelem párhuzama a legújabb akciófilmek dagadó izmú hőseiben, az űrkorszaki fegyverzetben és a hús legyőzhetetlenségének aurájában tapasztalható.

Itt van az isszoszi csatát ábrázoló nagy mozaik, minden csatajelenetek legerőteljesebbje, melynek közepén mai tudásunk szerint Alexandrosz, Nagy Sándor képmása lehet. A perzsák arcán félelem és fájdalom tükröződik. Alexandrosz lovát sarkantyúzva nyomul előre, szeme kidülled, haja lobog, démona hajtja, a *pothosz,* az erős vágy, az akarat. Olyan festmény másolata ez a mozaik, melynek festője a látványnak személyes részese volt, ez a kép valószínűleg képi és jellemábrázolásában is a leghitelesebb Alexandrosz-portré.

Nyugatiak generációinak jelképe, de Ázsia népeinek, a perzsáknak, közép-ázsiaiaknak és indiaiaknak halált terjesztő ellenség, „hosszú hajú, dühödt démon". Önkéntelenül is arra gondoltam, hogy a történelem ismétli önmagát. Alexandrosz tettei mintául szolgáltak a Nyugatnak. A birodalmak akkor is tovább élnek, ha az alapító uralkodó már rég nem él; gondolatviláguk fennmarad; amit szimbolizálnak, túl erős, túl vonzó ahhoz, hogy egyszerűen kitörölhető legyen az emberek emlékezetéből.

Kutatásunk véget ért. Az isszoszi mozaik klausztrofóbiás világából kiléptem a Nápolyi-öbölre ragyogó napsütésbe.

Alexandrosz nyomában kalandozva láttuk, hogy a múlt még mindig él; a modern időkben nehezen hihető dolgokat láttunk, annak az ősi világnak utolsó nyomait, melyet Alexandrosz és hadserege ismerhetett, a hagyományos civilizációkat, melyek ellen hadat viselt. Türkménekkel lovagoltunk, mahonnókkal hajóztunk; a Hindukus fekete pogányaival kecskét áldoztunk és bort ittunk. Gyalogoltunk a Makran-sivatag tevehajcsárjaival, és láttuk, hogy a lurisztáni nomádok kancatejet locsoltak Nagy Kürosz király sírjára áldozatul. Láttuk a csami szent fát és Adur Farnbagh szent lángjait, mely előtt maga Dareiosz király is imádkozott. Kezünkben tarthattuk Galénosz és Theophrasztosz elveszettnek hitt könyveit, és letérdeltünk Szpitamenész múmiája előtt. Hallottuk az *Avesztá*t éneklő zoroasztriánus hívőket, és ibolyák közt találkoztunk a makedón katonák leszármazottaival Tirich Mir szent csúcsa alatt.

A történelem más a tudósok számára, és más azoknak, akikkel Alexandrosz nyomában, utunk során megismerkedtünk. Számukra a történelem közösségi esemény, mely az újramesélésben nyer örök életet, olyan esemény, mely máig átjárja kultúrájukat. Ahogy a sellő mondja:

*NAGY SÁNDOR ÉL. ÉS URALKODIK!*

# IDŐRENDI TÁBLÁZAT (I. E.)

**359** II. Philipposz Makedónia királya lesz
**357** Philipposz feleségül veszi Olümpiaszt, Alexandrosz anyját
**356** *július 20.:* Alexandrosz születése
**338** *augusztus 2.:* a khairóneiai csata; az athéniak veresége
**336** *nyara:* Philipposz meggyilkolása. A húszéves Alexandrosz lesz a király
**334** *május:* Alexandrosz átkel a Hellészpontoszon, és Ázsia földjére lép
**333** *nyara:* hadjárat a mai Törökország középső részén; a gordiuszi csomó
*november:* az isszoszi csata
**332** *januártól júliusig:* Türosz ostroma;
*ősszel:* Gáza ostroma;
*tél eleje:* Alexandrosz Egyiptomban
**331** *tél közepe:* felkeresi a szívai orákulumot;
*január:* Alexandria alapítása;
*nyár:* Szírián át Észak-Irakba;
*október 1.:* az arbelai csata;
*ősszel:* Alexandrosz elfoglalja Babilont és Szúzát
**330** *tél:* Perzsiába megy;
*január:* csata a Perzsa-kapunál; Perszepolisz eleste; május: Perszepoliszt tűz pusztítja el;
*nyár:* Dareiosz halála; Alexandrosz a Kaszpi-tengerhez vonul;
*ősszel: a* mai Afganisztánba vonul;
*október:* Philótasz kivégzése; Parmenión meggyilkolása
**329** *január:* előre Kabulig;
*tavasz:* átkelés a Hindukus-hegységen a Havak-hágónál;
*kora nyár:* Balh városáig; nyár: átkelés az Oxusz folyón; Besszosz elfogása; Szarnarkand; előre a Hüdaszpész folyóig; a Legtávolabbi Alexandria megalapítása;
*ősszel:* a szogd és baktriai felkelés;
*tél:* Balh városában
**328** *tavasz:* további hadjáratok Baktriában és Szogdianában; a Szogd Szikla bevétele;
*késő nyár:* Kleitosz meggyilkolása Szamarkandban;
*tél:* bázis Nautaka városában (ma Uzunkir, Shakhrisyabz közelében); Sziszimithrész sziklaerődjének elfoglalása; vissza Balh városába, az indiai hadjárat előkészítésére

**327** *kora tavasz:* Alexandrosz feleségül veszi Roxanét Balhban; az apródok összeesküvése Alexandrosz megölésére, a történész Kalliszthenész meggyilkolása;
*késő tavasz:* átkelés a Hindukus-hegységen Batuian felé;
*nyár/kora ősz:* hat hónapot töltenek Begramnál a Kabul-völgyben;
*tél:* Héphaisztión a Khiber-hágón át az Indus völgyébe megy; Alexandrosz a Kunar völgyén át Szvat városhoz megy; látogatás Nüszában; Masszaga megtámadása; téli hadjárat a Szvat-völgyben
**326** *kora tavasz:* Aornosz (Pir-szár) ostroma. A hadak egyesülnek az Indusnál és átkelnek a pontonhídon; Alexandrosz Taxilába érkezik;
*május:* csata a Hüdaszpész folyónál; Pórosz veresége;
*késő június:* előre a Beasz folyóig; harcok Pandzsábban monszun idején;
*szeptember eleje:* a hadsereg nem hajlandó tovább menni;
*ősszel:* vissza a Hüdaszpész folyóhoz; Koinosz halála;
*november:* a flotta elindul lefelé a Hüdaszpész (Dzshelam) folyón a déli óceán felé; Roxane és Alexandrosz újszülött fiának halála;
*december:* a malloszok elleni hadjárat, Multán ostroma
**325** *tavasz (február):* a folyók találkozásánál (Uch); utazás az Induson, délnek;
*nyár:* elérik az Indus deltáját;
*augusztus vége:* Alexandrosz elindul Irán felé;
*október:* elérik a gedrósziai (Makran-) sivatagot;
*december:* Hormuzba érnek
**324** *január:* Alexandrosz bevonul Perzsiába; meglátogatja Perszepoliszt és Paszargadait;
*nyár:* a szúzai tömeges esküvő; Alexandrosz feleségül veszi Dareiosz lányát;
*ősszel:* lázadás Opisznál; Alexandrosz Ekbatanába (Hamadánba) megy; Héphaisztión halála
**323** *április:* Alexandrosz megérkezik Babilonba;
*május:* Alexandrosz megbetegszik;
*június 10.:* Alexandrosz halála

# A KÖTETBEN SZEREPLŐ SZEMÉLYEK

AKHILLEUSZ: legendás trójai hős; Alexandrosz ősének vallja.

ALEXANDROSZ, III., „NAGY”: makedón király. Született: i. e. 356-ban, uralkodott 336-323; más néven Iszkander, Szikander, a „Nagy”, a „Kétszarvú” és az „átkozott” Nagy Sándor.

AMBI: (Curtius szerint Omphisz): az északnyugat-indiai (a mai Pakisztán) Taxila királya; Alexandrosz szövetségese az indiai hadjáratban.

ANAXAGORASZ: szkeptikus filozófus Alexandrosz udvarában. Igazolást talál arra, hogy Alexandrosz megölte Kleitoszt, mondván, minden helyes, amit a király cselekszik.

ARIOBARZANÉSZ: perzsa tábornok, akit Alexandrosz a Perzsakapunál vívott csatában győzött le.

ARISZTANDER: a makedón hadsereg jósa, aki a jeleket és ómeneket értelmezte Alexandrosznak.

ARISZTOBULOSZ: Alexandrosz történetének korai, kortárs lejegyzője; Alexandrosz mellett szolgák, i. e. 330 körül írta meg a történteket.

ARISZTOTELÉSZ (SZTAGIRAI): i. e. 384-322; filozófus, Alexandrosz tanára, akivel az ázsiai hadjárat alatt is levelezett. A hellenisztikus kor lelki atyja.

ARRIANOSZ (Flavius Arrianus, kb. i. sz. 95-175): nikomédiai (ma Nyugat-Törökország) görög történész. A ránk maradt legjobb Alexandrosz-történetet írta; *Indica* című művében pedig Nearkhosz hajónaplója alapján a flotta tengeri útját írta le.

BARSZ1NÉ: perzsa hölgy, Artabazosz perzsa nemes felesége; később a rhodoszi görög zsoldos testvérpár, Mentor és Memnon felesége lett (akiknek gyermekeket is szült), majd Alexandrosz szeretője, akinek fiút szült. A gyermek neve Héraklész volt.

BESSZOSZ: Baktria szatrapája (kormányzója); összeesküvést szőtt III. Dareiosz ellen, megölte a királyt, és magát kiáltotta ki uralkodóvá. Alexandrosz Közép-Ázsiáig üldözte. Elfogták, Ekbatanában (Hamadánban) kivégezték.

CURTIUS (QUINTUS CURTIUS RUFUS): római politikus és történész. Ő írta a legkorábbról fennmaradt és legrészletesebb `Alexandrosz-történetet, i. sz. 30 körül. I. sz. 53-ban halt meg.

DAREIOSZ, I., „NAGY”: perzsa király, uralkodott i. e. 522-486 körül. I. e. 490-ben lerohanta Görögországot.

DAREIOSZ, III. (született: i. e. 380 k.): perzsa király i. e. 336-330. Alexandrosz teljes katonai vereséget mért rá; a Besszosz által vezetett összeesküvők ölték meg.

DIODORUS SICULUS (i. e. 80-20): görög történész; negyvenkötetes világtörténetet írt *Bibliotheca Historica* címmel. Értékes, máshol fel nem lelhető adatokkal szolgál.

DIONÜSZOSZ: a szenvedély, eksztázis és bor görög istene. Alexandrosz egyik kedvence!

EUMENÉSZ (KARDIAI): Alexandrosz titkára a király végnapjaiban.

FIRDAUSZÍ (a kelet-iráni Tusz városából): a *Királyok könyve* (Sáhnáme) szerzője. (i. sz. 1010-ben fejezte be). A perzsa eposzban írott és szóbeli hagyományt örökített meg, Alexandroszról is ír.

HEPHAISZTION: Alexandrosz legkedvesebb barátja. Igazi férfiszépség, kellemes ember, de katonai vezetői képességei kétségesek. Közép-Ázsiában a hadsereg egy részének parancsnoka; nagy italozás után, Ekbatana (Hamadán) városában i. e. 324-ben halt meg. Szúzóban III. Dareiosz lányát, Drüpetiszt vette feleségül.

HÉRAKLÉSZ (HERKULES): görög félisten. Tizenkét feladat teljesítése révén elnyerte a halhatatlanságot. Alexandrosz egyik példaképe, akinél nagyobbat akart teljesíteni.

HÉRODOTOSZ: halikarnasszoszi (jelenleg Délnyugat-Törökország) görög történész; *Hisztoriai* (Történelem) című műve i. e. 450 körül keletkezhetett. A nagy perzsa háborúról szóló ismereteink fő forrása.

KALIANA: indiai bölcs (szent ember), elkísérte Alexandroszt Indiából Perzsiába.

KALLISZTHENÉSZ: Alexandrosz hivatalos történésze, Arisztotelész unokaöccse. Szemtanúként írt beszámolókat Alexandrosz expedíciójáról egészen 328-ig, amikorra már kritizálta az Alexandrosz udvarában egyre növekvő despotizmust. Alexandrosz a mai Afganisztán területén kivégeztette.

KLEITOSZ: a „királyi különítmény”, Alexandrosz lovasságának parancsnoka; megmentette Alexandrosz életét a granikoszi csatában; Alexandrosz 327-ben Szamarkandban *egy* részeg vitában megölte.

KOINOSZ: a falanx parancsnoka az isszoszi és az arbelai csatában; 326-ban Indiában a Beasz folyónál felszólalt az engedelmességet megtagadó hadsereg nevében, de nem sokkal később meghalt.

KRATÉROSZ: falanxparancsnok, Alexandrosz legjobb tábornoka; 321-ben, az Alexandrosz halála utáni ádáz belháborúban ölték meg.

KRISZTOBULOSZ, Kósz szigetéről: Alexandrosz apja, Philipposz király orvosa; Alexandrosszal tartott Indiába, ahol Multánnál sikeresen kezelte Alexandrosz kis híján halálos sebét.

KÜROSZ, „NAGY” (született: i. e. 590 k.): a Perzsa Birodalom alapítója, uralkodott i. e. 559-530.

MEMNON: rhodoszi görög zsoldos parancsnok. Felesége Barsziné. A perzsák oldalán, Alexandrosz ellen harcolt a mai Törökország nyugati részén. I. e. 333 nyarán halt meg.

NEARKHOSZ: Alexandrosz gyerekkori barátja. A görög flotta parancsnoka az Industól az Eufrátesz torkolatáig vezető tengeri úton.

OLUMPIÁSZ (született i. e. 375 k.): epiruszi hercegnő, Philipposz király felesége, Alexandrosz anyja, aki azt kívánta, hogy halála után istennőként tiszteljék. I. e. 316-ban meggyilkolták.

OXÜARTÉSZ: szogd nagyúr, Alexandrosz felesége, Roxane apja.

PARMENIÓN: makedón tábornok, a királyság második embere Philipposz és Alexandrosz alatt. Philótasz, Hektór és Nikadór apja, akik mind meghaltak vagy megölték őket Alexandrosz uralnia alatt. Parmeniónt hetvenéves korában, i. e. 330-ban Alexandrosz Ekbatana (Hamadán) városában megölette.

PATROKLOSZ: legendás trójai hős, Akhilleusz legjobb barátja.

PERDIKKASZ: Alexandrosz jó barátja, parancsnok az isszoszi, türoszi és arbelai csatában; harcot Közép-Ázsiában és Indiában is. Alexandrosz halála előtt Perdikkasznak adta pecsétgyűrűjét. Perdikkasz támogatta, hogy Alexandrosznak Roxanétól született fia legyen a király utóda. Saját tisztjei gyilkolták meg i. e. 321-ben

PHILIPPOSZ, II. (kb. i. e. 382-336): Alexandrosz apja, a makedón birodalom megalapítója.

PHILOTASZ: Parmenión fia, a királyi gárda parancsnoka az arbelai és a perzsa-kapui csatában; az i. e. 330-as Fara melletti összeesküvésben való részvétele miatt Alexandrosz megkínoztatta és kivégeztette.

PLUTARKHOSZ (i. sz. 46-125 k.): khairóneiai görög történész és esztéta; röviden, briliáns, anekdotikus stílusban, számtalan személyes részletet közölve írta meg Alexandrosz történetét.

PÓROSZ: a Hüdaszpész és a Chenab folyók közti területek rádzsája. Alexandrosz legyőzte, majd visszahelyezte trónjára.

PTOLEMAIOSZ: tábornok, Alexandrosz barátja; később Egyiptom királya (i. e. 305-283), a Ptolemaiosz-dinasztia megalapítója, melynek uralma a híres Kleopátra királynővel, i. sz. 30-ban ért véget. Megírta Alexandrosz expedíciójának történetét. A mű sajnos elveszett, de Arrianosz még felhasználta.

ROXANE: a szogdianai Oxüartész lánya. I. e. 327-ben Balh városában feleségül ment Alexandroszhoz; Alexandrosz halála után fiút szült, aki a király örököse lett; az anyát is, a gyermeket is megölték 314-ben.

SZPITAMENÉSZ: a mai Üzbegisztán és Tádzsikisztán területén létezett Szogd királyságból, királyi vérből való nemesember. Az Alexandrosz elleni szogd felkelés vezetője (i. e. 328-327); saját emberei gyilkolják meg (Curtius szerint a felesége).

SZTATEIRA: Ill. Dareiosz húga és felesége. Az isszoszi csatában, 333-ban fogták el. Az arbelai csata előtt, i. e. 331-ben halt meg; azonos nevű lánya 324-ben Szúzában feleségül ment Alexandroszhoz.

XERXÉSZ: Perzsia királya, i. e. 486-465. I. e. 480-ban lerohanta Görögországot, lerombolta Athént, de Szalamisznál vereséget szenvedett. Alexandrosz Perzsia elleni hadjáratát részben azért indították, hogy megbosszulják a szentségtörést, amit Xerxész annak idején Görögországban elkövetett.

# FORRÁSOK ÉS BIBLIOGRÁFIA

A hadi memoárírás nem a D-nap és a Sivatagi vihar tábornokaival kezdődött. Ahogy ma is megírják visszaemlékezéseiket a hadvezetők, úgy Alexandrosz idejében is többen, évtizedekkel a hadjárat után publikálták emlékeiket; köztük Ptolemaiosz, Arisztobulosz, a flottaparancsnok Nearkhosz, egy kormányos, Oneszikritosz, és a földmérők egyike, Baeton. Szemtanúként számolt be az eseményekről az olünthoszi Kallisztheneész és Kleitarkhosz. Ezen elsődleges források egyike sem maradt feni egészben, csak töredékeket ismerünk belőlük (kivonatos angol fordításaik: C. A. Robinson, *The History of Alexander the Great* 1, 1953; lásd még, L. Pearson, *The Lost Histories of Alexander the Great,* 1960).

További Alexandrosz-forrásainkat azok jelentik, akik később ezen elsődleges forrásokat felhasználva írták meg a történetet. Négy ilyen alapmunka van, mindegyik teljes terjedelmében hozzáférhető angol fordításban. Arrianosz nyugat-anatóliai görög köztisztviselő és katona volt, az időszámítás szerinti második században élt. Alexandrosz nagy tisztelőjeként a források között eszerint mazsolázva írta meg *Anabaszisz Alexandru* (Alexandrosz felvonulása) című művét, ami a Penguin Classics sorozatban P. Brunt’s Loeb szerkesztésében, görög és angol szövegekkel és értékes jegyzetekkel jelent meg. A különösen hasznos könyv tartalmazza az *Indicá*t, a Nearkhosz flottaparancsnok hajónaplója alapján írt krónikát is, A. B. Bosworth Arrianosz-kommentárja (eddig két kötet, Oxford, 1980 és 1985) nélkülözhetetlen az alapos kutatáshoz. Quintus Curtius legkorábbi (időszámításunk szerinti első század közepén alkotott) művét is a Penguin Classics sorozatban jelentették meg, W. Heckel hasznos jegyzeteivel és a latin szöveggel együtt. Curtius sok olyan adatot közöl, ami nincs meg Arrianosz munkájában, s melyek, különösen a közép-ázsiai részt illetően, valószínűleg hiteles, helyszíni forrásból származnak. A szicíliai Diodorus az időszámítás utáni első században írta meg világtörténelmét görögül, a Curtius szabta hagyomány alapján (Library of History, 17 fejezet, Loeb kiadás, VIII. könyv; az Alexandrosz utolsó terveire vonatkozó részek a IX. könyv 18 fejezetében találhatók). Plutarkhosznak a király életéről szóló írását a *The Age of Alexander* (Penguin, 1973) kötetben találhatjuk J. R. Hamilton *Plutarch: Alexander. A Commentary* (Oxford, 1969) című értékes tanulmányával együtt. További értékes és nem bizonyított információ maradt ránk a történész Jusztiniánusz munkáiban és az úgynevezett *Metz Epitome* (Metz-kivonat) kötetben; ezek a latin szövegek a Teubner sorozatban jelentek meg, angol fordításuk nincs. Sok értékes információ található a görög geográfusok,

különösen Sztrabón és Plinius munkáiban (mindkettő megjelent a Loeb Classical Library sorozatban).

Másodlagos források tekintetében egy ilyen munkában nem szükséges hosszú bibliográfiát sorolni: a szakirodalom hatalmas, és megtalálható az E. Badian által közölt bibliográfiában *(Classical World* 65, 1971) és J. M. O'Brian *Alexander the Great: The Invisible Enemy* (1992) című köteteiben. Ebben a fejezetben ezért inkább a nemrégiben írt munkákat sorolom fel. A modern tanulmányok között elsőként érdemes említeni A. B. Bosworth közérthető, szkeptikus, szigorúan a tényekhez ragaszkodó, de nagyon érdemes munkáját: *Conquest and Empire* (1988). N. Hammond *Alexander the Great* (1981) című művéből kitűnik, hogy a szerző kitűnően ismeri a forrásokat, jól ismeri a terepet, és személyes tapasztalata is van a háborúról. P. Green *Alexander of Macedon* (Pelican 1974) kiváló olvasmány. Robin Lane Fox *Alexander the Great* (1973) fiatalos, Ügyes munka, de egyes tudósok éppen amiatt támadják, hogy „ifjúsági kategóriában" mutatja be a királyt. A régebbi munkák közül még mindig megállja a helyét U. Wilcken *Alexander the Great* (new ed. 1967) című kötete. A németül tudók E. Schachernieyr *Alexander der Grosse* (1973) című ism.eretteljesztő munkáját olvashatják. A témában írt híres brit művek közül W. Tarn *Alexander the Great* (1948) című műve említésre méltó. Tarn elméletét, melyben Alexandrosz emberiségegyesítő elképzeléseit elemzi, E. Badian vetette alá kritikai elemzésnek a *Historia* 7. (1958) számában (majd megjelent az *Alexander the Great: The Main Problems* című kötetben is, G. T. Griffith szerkesztésében; 1966). Tudományos tanácskozások anyagában: *Alexander the Great in Greece and Rome XII* (1965); *Alexandre le Grand: Image et Réalité* (Fondation Hardt, 1974), ebben található Badian igen érdekes *„Some Recent Interpretations"; The Image of Alexander* (Rome, 1995) tanulmánya Alexandrosz képmásáról.

A makedón háttérről: E. Borza: *In the Shadow of Olympus* (1990); lásd még: *Macedonia and Greece* (szerkesztette: Barr-Sharrar) és E. Borza *Studies in History of Art 10* (Washington, 1982). Alexandrosz és a Közel-Kelet viszonyáról: S. K. Eddy: *The King is Dead* (Lincoln, Nebraska, 1961). Alexandrosz logisztikai szervezéséről: D. Engels: *Alexander the Great and the Logistics of the Macedonian* Army (1978). Alexandrosz indiai tartózkodásáról: B. Bosworth: *Alexander in the East* (1996, benne igen érdekes analógiák az Amerikát meghódító spanyol „konkvisztádorokkal"). Régebbi klasszikusok: A. K. Narain: *The Greeks* (1957); W. Tarn: *The Greeks in Bactria and India* (második kiadás, 1951); M. Wheeler: *Flames over Persepolis* (1968). A ptolemaioszi Egyiptomról: a gyönyörűen illusztrált A. Bowman: *Egypt after the Pharaohs* (1986) című kötetet ajánlom; N. Lewis: *Greeks in Ptolemaic Egypt* (1986); P. M. Fraser: *Ptolemaic Alexandria* (három kötet, 1972). Babilóniáról, a mai Irakról: S.

Sherwin White és A. Kuhrt: *Hellenism in the East* (1987) és *From Samarkhand to Sardis* (1993); Joan Oates: *Babylon* (1986-os kiadás); D. J. Wiseman: *Nebuchadnezzar and Babylon* (1985). Perzsiáról, a mai Iránról számos kiváló munka íródott. Általános áttekintés: R. Ghirshman: *Iran* (1954); rövid bevezetést írt John Curtis: *Ancient Persia* (1989), és van két egészen kitűnő összeállítás is: *The Legacy of Persia,* szerkesztette A. J. Arberry (1953), és *L'Ame de L'Iran* (Paris 1951) (az új kiadásba előszót írt D. Shayegan 1990). Az *Iran* című folyóirat, a British Institute of Persian Studies kiadványa sok érdekes tanulmányt tartalmaz. Az egyes helyszínekről: D. Wilber *Persepolis* (1969); D. Stronach: *Paszargadai* (1978); *The Royal City of Susa* (Metropolitan Museum, New York, 1992). Az Alexandrosz idejében működött zoroasztriánusokról Mary Boyce írt értékes tanulmányokat, főként: *History of Zoroastrianism III* (1991) és *Zoroastrians* (1979). Végül Iránról értékes új periodika jelent meg *Achaemenian History* címmel, melyben a korabeli politikát és kultúrát számos aspektusból bemutató értékes tanulmányok jelennek, melyek bizonyos szempontból felülírhatják a perzsa államról való eddigi ismereteinket. Alexandrosz városairól: P. M. Fraser: *Cities of Alexander the Great* (Oxford, 1996). Szogdianáról és Baktriáról a legtöbb munka oroszul van. Referenciaként lásd: S. Sherwin White és A. Kurht, valamint F. Holt *Alexander the Great and Bactria* (Leiden, 1985) című munkáját, melyben Holtnak az *Ancient World* című periodikában megjelent tanulmánya is szerepel.

Alexandrosz korának művészetéről: J. J. Pollitt: *Art in the Hellenistic Age* (1986) című munkája igen kiváló; C. M. Havelock: *Hellenistic Art* (1971); R. R. R. Smith: *Hellenistic Sculpture* (1991). Számos kiváló kiállítási katalógus is van a makedón kincsekről: *The Search for Alexander* (National Gallery Washington, 1980); *Alexander the Great* (Archaeological Museum of Thessaloniki, 1980); *Alessandro Magno* (Rome, 1995).

A hellenizmusról általában: P. Brown: The World of Late Antiquity (1971); A. Momigliano: Alien Wisdom (1975); G. Bowerstock: Hellen*ism in Late Antiquity* (1990); L. H. Martin: *Hellenistic Religions* (1987); B. H. Fowler: *The Hellenistic Aesthetic* (1986). A. J. Toynbee nagyszerű „mi lenne, ha” tanulmánya (lásd 187-188. o.) a szerző *Some Problems of Greek History* (1969) című kötetében található.

A legendáról a művészetben és az irodalomban: G. Cary: *The Medieval Alexander* (1956); D. J. A. Ross: *Alexander historiatus: a guide to medieval illustrated Alexander literature* (Warburg, 1963); Victor Schmidt: *A Legend and its Image* (Groningen, 1995), melyben lenyűgöző bibliográfiát közöl a középkori legendáról. A görög Alexandrosz verses regény angol fordításban: *Greek Alexander Romance* a Penguin Classics kiadásában jelent meg (1991).

Útikönyvek: a korabeli állapotok megismerésére az Admiralty Intelligence Guides (katonai felderítési leírásokat) használtam, valamint számos korábbi utazó, köztük Stein Aurél, G. le Strange, Percy Sykes Freya Stark, Masson, Yule, Burnes, Elphinestone és Olufsen beszámolóit; a *The Blue Guides* Görögországot, Egyiptomot és Törökországot bemutató részei kiválóak. A modern Nyugat-Törökország antik emlékeinek leírását találjuk G. Bean: *Aegean Turkey; Turkey Beyond the Maeander, The Southern Coast of Turkey and Lycia* című munkáiban. Iránról nincs jó útikönyv; az utazó számára talán a leghasználhatóbb Sylvia Matheson: *Persia An Archaeological Guide* (Faber, 1976-os kiadás), melyet fel kéne frissíteni. Afganisztán: Nancy Dupree: *Afghanistan* (1977-es kiadás), már csak könyvtárakban található, ahogy a kabuli múzeum kincseit, köztük a begrami kincsleletet bemutató katalógus. *The Light Garden of the Angel King,* Peter Levi kiváló munkája (1972) csodálatosan mutatja be a vidéket, nem sokkal a pusztító háború kitörése előtt.

Közép-Ázsiáról számos érdekes munka létezik, de E. Knobloch: *Beyond the Oxus* (1972) című műve még mindig nélkülözhetetlen kalauz a régészet és az építészet terén, bár az új, fontos, különösen a tádzsikisztáni leletek és felfedezések fényében felújításra szorul. Az útikönyvek közül a *Central Asia* (Lonely Planet 1995) hasznos. Pakisztánról két, közelmúltbeli, jó könyv jelent meg: Isobel Shaw: *Pakistan Handbook* (1989), valamint J. King és D. St. Vincent: *Pakistan* (Lonely Planet, 1993). Indiáról számos jó útikönyv van, de a régi John Murray-féle könyv írja le legjobban az északnyugati területeket; a leghasznosabb források a brit uralom alatt íródott körzetleírások (katonai helységnévtárak) és beszámolók, melyek számos helyi régészeti adatot tartalmaznak a mai Pakisztán és India területére vonatkozóan; az indiai eltűnt oltárok keresését például a Hoshiarpur District Gazetteer tanulmányozásával kezdtem (1. … o.).

Alexandrosz útvonalát részletesen az alábbi forrásokból lehet megismerni: F. Stark: *Alexander's Path* (Délnyugat-Törökország); Stein Aurél: *Old Routes of Western Iran* (1940); J. Hansman tanulmánya az *Iran* periodikában (X. 1972) (a Perzsa-kapuról); K. Fischer tanulmánya a *BonnerJahrbuchban* (CIXVII, 1967) (a Herát–Kandahár–Gazni útvonalról Afganisztánban); A. Foucher: *La Vieille Route de l'Inde de Bactres á Taxila* (Paris, 1942) (remek könyv, gyönyörű fotókkal). A Hindukus hágóiról: „Crossing the Hindu Kush" Felix Howland tanulmánya a *Géographical Review* (1940) kiadásában; E. Von Schwarz: *Alexanders des Grossen Feldzüge in Turkestan* (1906) az útvonalnak a mai Üzbegisztánon és Tádzsikisztánon át vezető részét írja le, de átdolgozásra szorul. Pakisztán északnyugati határvidékéről: Stein Aurél: *On Alexander's Track to the Indus* (1929). A Hüdaszpész folyón való átkelésről: Stein Aurél: *Geographical Journal* (80, 1932, 3-46) és *Archaeological Reconnaissances*

*in North-West India and South-East Iran* (1937, 1-26). A Makran-sivatagról: Stein Aurél: „On Alexander's route into Gedrosia" *Geographical Journal* (102, 193-227). Alexandrosz indiai útvonaláról nem jelent meg részletes tanulmány A. Anspach: *De Alexandri Magni Expeditione Indica* (3 fascicles Leipzig, 1901-3) *c.* műve óta, amit még mindig haszonnal forgathatnak azok, akik tudnak latinul.

Az utazás során Geo Centre Maps térképeket, valamint a US Airforce TPCs (1:500 000, nagy felbontású, a terepet kiválóan bemutató, megfizethető árú, kereskedelmi forgalomban kapható) térképeit használtuk.

Még egy szó a történetekről. Számos híres történet született Alexandroszról, a görög verses regénytől kezdve Mary Renault és Hollywood is feldolgozta a hadvezér életét. Különösen szép történetet ír le Robert Graves „The Clipped Stater" című, Arábiai Lawrence-nek ajánlott versében. Ebben Alexandrosz nem hal meg Babilonban, hanem régi énjét és életét feladva vándorútra kel. Végül messze keleten, Mongólia határán egyszerű katonaként beáll egy hadseregbe, és olyan földeken szolgál, melyeknek létezéséről nem is álmodott. Egyszer, zsoldosztáskor olyan kopott ezüstpénzzel fizetnek neki, melyet az arbelai csata után zsákmányolt ezüsttömbökből verettek, s melyen felismeri saját képmását, Makedóniai Alexandrosz királyt. Mint Jorge Luis Borges megjegyzi, ez nagyon régi fabula lehet!

A fordításhoz felhasznált fontosabb magyar nyelvű művek:

– Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok, Magyar Helikon, Budapest, 1978, ford. Máthé Elek
– Firdauszí: Királyok könyve (Sáhnáme), Európa, Budapest, 1959, ford. Devecseri Gábor és Honti Dezső
– Q. Curtius Rufus: A makedón Nagy Sándor története, Szukits, 2003, ford. Kárpáty Csilla
– Sztrabón: Geógraphika, Gondolat, Budapest, 1977, ford. Dr. Földy József
– Homérosz: Íliász, ford. Devecseri Gábor.

# KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Alexandrosz nyomában tizenhét országon át, harminc hétig tartó terepszemlézõ és filmezõ utazásunk során annyi segítséget kaptunk, hogy köszönetnyilvánításom hosszúra nyúlik.

Különösen David Wallace-nak, a könyv alapjául szolgáló film rendezőjének szeretnék köszönetet mondani, aki ihletadó szakértelmével, elkötelezettségével és jó humorával (még letartóztatásban is) segített megvalósítani vállalt feladatunkat. Évekkel ezelőtt David és én együtt utaztunk a Kongó folyón felfele, szintén a BBC egy nagy filmjén dolgoztunk, és nehéz lett volna jobb társaságot elképzelni ilyen fárasztó utazáshoz. Köszönetemet fejezem ki Rebecca Dobbsnak, a sorozat producerének; ő volt a biztos támasz, akire expedíciónk minden részében számíthattunk; kiváló szervezőkészsége (és meggyőző ereje) nélkül nem juthattunk volna a Közel-Keletnél távolabbra; munkája rendkívül fontos volt a tervezés és megvalósítás szakaszában egyaránt. Szerkesztőnk, Steve Singleton hatalmas anyagon rágta át magát hősies türelemmel és nagy érzékenységgel; mint mindig, most is öröm volt vele dolgozni. Köszönet Leo Eatonnak, jó barátunknak és társproducerünknek az Atlanti-óceánon túlra, folyamatos támogatásáért és jó tanácsaiért. Kathy Quatrone biztos támaszunk volt a Public Televisionnél (a projekt előmozdítóinál), és köszönet mondok Jennifer Lawsonnak és Don Marburynak is, akik önzetlenül *és* lelkesen támogatták tervünk megvalósítását. A filmes stáb oszlopos tagjai Peter Harvey, Lynette Frewin és John Anderton, akikkel az évek során többször dolgoztam együtt, ezért külön hálámat fejezem ki. Peter Jouvenal és Tim Fraser volt operatőrünk Afganisztánban és Közép-Ázsiában; nagyszerű társaink voltak nagyon nehéz körülmények között. Szeretném megköszönni a Maya Vision munkatársainak segítségét: John, Saily, Chris, Christine és Paula; köszönet Chris Woodnak az Egyiptom, Libanon és Gáza anyaghoz való kutatásáért, és Peter Sommernek az értékes kutatómunkáért, amit Törökország és Közép-Ázsia témájában végzett. Külön köszönet illeti Alan Yentob, Sheila Abl.eman, Laurence Rees, Debbie Manners és Steve Nam BBC-munkatársakat támogatásukért, és személyesen is köszönöm John Triffittnek, hogy nélkülözhetetlen tanácsaival segítette a filmek előkészítését.

Számos tudományos kutató és szakértő áldozta ránk idejét, hogy tudományos tényekkel támogassa expedíciónkat: Gabby Gaballah és Mustafa El-Abbadi, S. M. Ansari, A. K. Narain, Ahmed Dani, Brian Bosworth, Nick Hammond, Ken Sams, Ken Harl, Roland Besevan,

Monique Kervran, Marie-Henriette Gates, Nina Jidejian, Peter Kuhlman, Gene Borza, Machin Khan, W. Siddiqi, M. Kiani, W. Kleiss, E. Rutveladze és Elizabeth Baynham. Brian Bosworth különösen nagylelkű volt hozzánk, mert rendelkezésünkre bocsátotta *Alexandrosz in the East* című, akkor megjelenés előtt álló munkájának levonatát, mely nagyon hasznosnak bizonyult az Induson való lehajózás során. A filmezés során hét nagyszerű helyi vezetőnk volt, akik nélkül az expedíció nem jöhetett volna létre: Cern Yücsoy (Törökország), Zoreh Majidian és Ali Akbar Neysari (Irán), Muhiddein Ganiev (Közép-Ázsia), Hanif Sharzat (Afganisztán), Asad Ali (Pakisztán) *és* Romany Helmy (Egyiptom). Hálás köszönt Hasnaim. Ghulhamnak is (Pakisztán), Harbreet Singhnek (Pandzsáb, Pakisztán), Louise Ferouznak (Irán), Saud Abu Ramadannak (Gáza), Khan mérnök úrnak (Csitrál, Pakisztán) és Maria Powellnek (Görögország). Köszönetet mondok Tira Schubartnak, amiért nagylelkűen útba igazított minket Iránban, és Elizabeth Winternek, aki Afganisztánban mutatta az utat. Türelmes és kitartó sofőrjeink közül külön köszönet illeti a bandari török Musztafát, az iráni Abbaszt, valamint Boriszt és Shirefet, akik Üzbegisztánban vezettek minket. Számos és változatos szálláshelyeink közül különösen a kabuli Quduz vendégház személyzetének kedvességükért. Több légitársaság is kötelességén felül segített minket, de mind közül a PIA légitársaságot kell kiemelnem, akik nagyban segítették a dokumentumfilm-sorozat létrejöttét. A Pakisztáni Haditengerészet is nagylelkűen segítette munkánkat. Törökországban Nebahat Baydar járt közben, hogy az Incirlik légibázis területén filmezgessünk.

Utunk során annyi helyen fogadtak minket hatalmas vendégszeretettel, hogy minden kedves vendéglátónk nevét lehetetlen lenne itt felsorolni, de különösen szeretném köszönetemet kifejezni a pakisztáni Multánban élő Gardezi családnak, különösen Szultannak és Hurnak; valamint Shafgat Ahmed Sayed tábornoknak, aki jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy filmünk elkészülhetett, és emlékezetes napokat töltött velünk Dzsalálpurban; Iránban a Mulla Szuszan településen élő Zavareh Shojaeinek és családjának, akik három alkalommal is szívesen láttak minket. Az iráni zoroasztriánus közösség is nagyon szívélyesen fogadott minket, különösen a Jazd városában élő Yazdani család és a Sharifabadban élő Belivani család; külön hálával tartozom Shahriar Mahanninak, amiért annyi figyelmességgel halmozott el Jazdban, és lehetővé tette varázslatos utunkat Pir-e-Sabz, Taft és Mobarake megörökítésére. Köszönet Ali Reza Haggighinek is, aki számos nehéz helyzetből húzott ki minket Iránban. Pakisztánban köszönet illeti a Halászok Szövetségét és a mohanno hajósokat. Afganisztánban a Halo Trust szervezetet, akik hősies küzdelmet folytatnak a területek aknamentesítéséért, emellett önzetlenül időt szántak ránk drága

idejükből; Kabulban Terence White, Seyyed Jaffar és Haroun Nadiri pedig Puli-Kumriban segítették utunkat. Köszönöm az ENSZ Libanonban állomásozó alakulatának segítségét, akik lehetővé tették a Türosz környéki forgatásokat, és az afganisztáni misszió segítségét, akik támogattak minket, amikor arra szükség volt. Külön köszönet a Nemzetközi Vöröskeresztnek, mely szervezet munkatársai nehéz feladataik ellenére mindig készséggel segítik az újságírók munkáját: Kabulban Jaques Villettaz, Mazar városában Jean-Paul Jacquod. Hazatérve köszönetemet fejezem ki Barbara Nashnek, e kötet szerkesztőjének, aki nagyon nehéz időszakban végezte munkáját, amikor én éppen Tádzsikisztánban és Dél-Libanonban kalandoztam, valamint a BBC Books munkatársai, Martha. Caute, Linda Blakemore és Frances Abrahams áldozatos munkáját is köszönöm.

Végül legnagyobb köszönetem Rebeccát és lányainkat, Jyotit és Minőt illeti, akik a filmsorozat készítése során több mint egy évig elviselték, hogy nem vagyok otthon; csak telefonon és telefaxon tudtunk kommunikálni egymással, de egész idő alatt szívemben hordoztam őket. Mint mindig, nekik szól legmélyebb hálám és köszönetem.